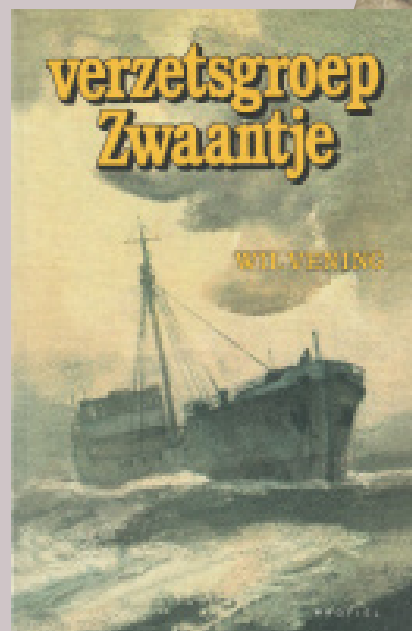

PLUUSTERGOUd

Halfjaarlijks tijdschrift van de Historische Vereniging
Hoogezand - Sappemeer e.o.

Hotel Restaurant Faber

Meint Veningastraat 123
9601 KE Hoogezand
Tel.: 0598-39 33 36

Het adres voor:

- * Vergaderingen
- * Lunches, diners
- * Koude/warme buffetten
- * Recepties, bruiloften
- * Reünies, feesten

Tevens:

- * Kegelbanen
- * Partybar
- * Cateringservice

Colofon

Pluustergoud is een uitgave van de “Historische Vereniging Hoogezand - Sappemeer e.o.” en verschijnt tweemaal per jaar. Voor inlichtingen over de vereniging: secretariaat”Historische Vereniging Hoogezand - Sappemeer e.o.”

Secretaris: W.A.H.Rozema, Noordersingel 24, 9601 CJ Hoogezand. Tel. 06-51434939. Email:histverhosap@gmail.com

Website:

www.historischevereniging-hs.nl

Opgave lidmaatschap:

Via secretariaat, 20 euro per jaar

Bankrekening:

NL42INGB0007453326

De HVHS e.o. is een Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI), alsmede een Culturele ANBI (dossiënummer 92 837)

Redactie: Daan Hulsebos, Melle Vos

Redactieadres: D.Hulsebos

Burg. Tuinstraat 7, 9602 CZ Hoogezand
email: danielhulsebos@hetnet.nl

Ontwerp en lay out:

Jan Pekelder

Losse nummers: zolang de voorraad strekt via het secretariaat, 6,50 euro per stuk, exclusief portokosten

Meer over de historie van de regio Hoogezand - Sappemeer vindt u op:
<https://historischarchief.middengroningen.nl>

Copyright: Historische Vereniging Hoogezand - Sappemeer e.o. Overname van (gedeelten van) artikelen en/of afbeeldingen is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Druk: Afeer Druk & Print Winschoten

Inhoud

Van het bestuur	pag.4
Van de redactie	pag.5
Voorjaarsexcursie	pag.6
Alette Jacobs wandelroute	pag.8
Het gevecht bij Foxhol op 7 okt. 1665	pag.10
Burg. Jonkerenstraat	pag.12
Oproep	pag.13
Aardewerk Erica	pag.14
R. K. Kerk te Sappemeer 150 jaar	pag. 15
Reactie.... Boekverkoop Historische Vereniging	pag. 16
De val van de toren	pag. 17
Mijn schoolfoto (7)	pag. 19
Roelf 'Poedel' de liereman van Boven Kiel	pag. 20
Inloopmiddagen en Kerstfair	pag. 24
Internl. vrouwenbond v. Vrede en Vrijheid	pag.25
Reactie	pag. 32
Achterglas schildering	pag. 33
Zelfde plaats, andere foto (43)	pag. 34
Twintig struikelstenen in Sappemeer	pag. 36
Boswijk's werf	pag. 40
Hoogezand's eerste ansichtkaart uitgever	pag. 42
Leven en sterven van Johanna v.d. Harne	pag. 45
Marten Klompie	pag. 50
Eltjo Hoffman en Atlanta	pag. 54
Rudings manufacturenzaak en	pag. 61
Boekpresentaties	pag. 66
Gastredacteuren gevraagd	pag. 70

VAN HET BESTUUR

Deze keer een voorwoord van de nieuwe voorzitter.

Het jaar 2023 is al weer zes maanden gaande als u kennis neemt van mijn voorwoord. Ik moet eerlijk zeggen dat het deze keer wat lastig is om een passende inleiding te maken. Waarom? Je stapt in een rijdende trein en van een nieuwe voorzitter die begin april 2023 door de ledenvergadering in deze functie is benoemd kunnen de verwachtingen enigszins hooggespannen zijn. Voor zover u mij niet kent zal ik mij even voorstellen. Ik ben Jan Knip geboren op 21 februari 1951 in Slochteren en ik heb mijn hele leven in de gemeente Hoogezand-Sappemeer gewoond, opgegroeid aan de Langewijk en de Noordbroeksterstraat (hier heb ik de Prinses Margrietschool en de Klaas de Vriesschool bezocht).

Na mijn studie in Groningen (H.E.A.O) ben ik getrouwd en ben de gemeente als woonplaats altijd trouw gebleven. Zelfs heb ik een aantal jaren bij de gemeente Hoogezand-Sappemeer op de afdeling financiën gewerkt. Mijn werkzaam leven heeft zich voornamelijk afgespeeld op bedrijfseconomisch terrein bij de overheid, met af en toe een uitstapje: bedrijfsleider bij het theater Geert Teis in Stadskanaal en loco gemeentesecretaris in Loppersum.

Graag wil ik u meenemen in de overwegingen die voor mij hebben meegespeeld om de functie van voorzitter van de Historische vereniging te aanvaarden.

Ik ben altijd geïnteresseerd geweest in de geschiedenis van mijn woonplaats en draag de Groningse taal en letterkunde een warm hart toe. Ik kocht dan ook regelmatig Pluustergoud, het halfjaarlijks tijdschrift van de Historische Vereniging Hoogezand – Sappemeer e.o. en om geen exemplaar te missen ben ik lid geworden.

Mijn lidmaatschap beperkte zich in de beginjaren tot het bijwonen van de Nieuwjaarsvisite en het traditionele advocaatje met slagroom of de boerenjongens.

De contacten met leden van de Historische Vereniging waren van dien aard dat ik graag een bijdrage wilde leveren aan de activiteiten van deze positief ingestelde mensen en heb ja gezegd op de vraag om zitting te nemen in het bestuur om vandaaruit de wisselwerking met de leden te intensiveren.

Ook hoop ik van harte dat er op scholen blijvend aandacht zal worden besteed aan onze geschiedenis en de Groningse taal. Dit doet mij denken aan de jaarlijkse schriefwedstried die wij hadden in de gemeente Loppersum, waarbij het volgende gedichtje van B.J. Lijnema mij is bijgebleven.

Op n koater
n Wat lui oetvallen koater
ien Ten Post
Prakkezaaierte aal tiedstie-
den bie homzulf:
Hou kom ik toch op t mak-
kelkst aan de kost.
Mor op n goie dag raip e
ienains:”
“k Heb t vonden, verdik-
kemie,
k goa ien computers,
want doar krieg k ja moezen
bie!”

Ik wens iedereen een pret-
tige en vooral zonnige
zomervakantie!
Jan Knip, voorzitter

VAN DE REDACTIE

Voor de 55e editie van Pluustergoud is een ongekend aantal artikelen ingeleverd met als gevolg en extra dikke Pluustergoud. De redactie dankt de inzenders, leden en niet-leden, dan ook van harte voor hun bijdragen.

Onder het kopje “Van het bestuur” presenteert onze nieuwe voorzitter, Jan Knip, zich en geeft weer wat zijn beweegredenen waren om deze eervolle functie te aanvaarden.

Naast de vaste rubrieken, “zelfde plaats, andere foto” (zoals gebruikelijk weer verzorgd door Gerrit Stuut) en “mijn schoolfoto”, doet onze secretaris, Wim Rozema, zoals altijd onder bijvoeging van prachtige foto’s, verslag van een aantal activiteiten, zoals de kerstfair, voorjaarsexcursies en de Aletta Jacobs wandelroute.

Aandacht wordt verder geschonken aan maar liefst vier boeken; te weten die over de Koepelkerk, geschreven door Frits Visser en gepresenteerd in dezelfde kerk. Ook is aandacht voor de presentatie van het boek over Het Nieuwsblad door Harry Struik; inmiddels hebt u als lid van de Historische Vereniging een gratis exemplaar toegezonden gekregen en tenslotte de presentatie van het boek over Stootshorn door Niek Kieft. Verder heeft Adam de Haan zijn eerder uitgekomen boek over de familie Meihuizen aangeboden aan de bibliotheek.

Dan is opgenomen het tweede deel van de geschiedenis van uitgevers van ansichtkaarten door Joop van Roekel, dit keer wordt Tiddo Smit (1852-1929) behandeld.

Een heel bijzonder artikel is aangeleverd door Jos Maalderink, die samen met zijn broer Roel het populaire tv programma Plakshot presenteert. Hij heeft diepgaand onderzoek gedaan naar de belevissen van zijn familie waarbij hij stuitte op een in 1873 gepleegde moord aan de Borgercompagnie-sterstraat in Sappemeer.

Rob Nolden deed onderzoek naar de manufacturenwinkel van E. Ruding te Martenshoek terwijl Peter Jager een artikel schreef over zijn grootvader Eltjo Hoffmann, een van de grondleggers van het succes van Atlanta, destijds gevestigd aan de Kerkstraat in Hoogezand.

Victor Boswijk heeft onderzoek gedaan naar de destijds door zijn voorvaderen gestichte blokmakerij onder de titel Boswijk’s werf en Daan Hulsebos schreef een artikel over de in Hoogezand geboren schilder, tekenaar en graficus Martien Klompier terwijl Gerhard Jansema zich verdiepte in de geschiedenis van Roelf Poedel “de liereman van Boven-Kiel”.

Okkie Smit heeft de tekst aangeleverd van de door hem gehouden lezing in het kader van het 150 jaar bestaan van de St. Willibrorduskerk te Sappemeer onder de titel “De val van de Toren” waarbij hij aangeeft hoe hij de instorting van de toren in 1973 persoonlijk heeft ervaren, maar ook de wederopbouw beschrijft.

Harry Struik heeft zich verdiept in de plaatselijke geschiedenis van de Internationale Vrouwenbond voor Vrede en Veiligheid groep HS, terwijl Ed Noort zijn lezing, zoals gehouden ter gelegenheid van de onthulling van 20 stolpersteine te Sappemeer, heeft aangeleverd.

Ook in dit nummer een weergave van de lezing van Jochem Abbes, gehouden op de laatst gehouden ALV van onze vereniging, onder de titel “het gevecht bij Foxhol op 7 oktober 1665”.

J.P. Wortelboer leverde een afbeelding van een achterglasschilderij van de sluis in Martenshoek met enige uitleg daarover.

Verder nog aandacht voor de onlangs geopende expositie in het Historisch Archief over prachtig aardewerk van de voormalige aardewerkfabriek Erica in Hoogezand.

Tenslotte is er een oproep van Arent Sterenberg die op zoek is naar het turfschip Christina, waarop hij is geboren, en reageren Henk Nieborg en Jaap Boersema op eerder verschenen artikelen.

Al met al veel en gevarieerd materiaal. De redactie wenst u dan ook veel leesplezier en een mooie warme zomer toe.

Voorjaarsexcursies

Historische Vereniging en Raad van de Toekomst

De deelnemers aan de voorjaarsexcursie van de Historische Vereniging Hoogezand - Sappemeer e.o. bleven deze keer binnen onze gemeentegrens.

Onder leiding van secretaris Wim A.H. Rozema werd een rondrit gemaakt langs plekken, die herinneren aan de joodse geschiedenis.

Grote indruk maakte de onderduikplek onder de bouwmarkt in Muntendam. Begeleid door vrijwilligers van de S.A.M, de Stichting Archief Muntendam, maakten de bezoekers kennis met het lot van het joodse echtpaar Eckstein.

Rozema prees na het bezoek aan de onderduikplek de grote inzet van de vrijwilligers van de S.A.M.

De leden van de historische vereniging voor de bouwmarkt in Muntendam.

Achtereenvolgens werden bezocht : het joods monument in het Oosterpark, de voormalige lagere school in Tripscompagnie, het onderduikadres in Muntendam, station Zuidbroek en de joodse begraafplaatsen in het Zuidbroeksterveen en Kolham. Tot slot werd er nog even gestopt bij het beeld van Salomon en Leentje in Martenshoek. De meeste deelnemers kwamen op plekken, waar ze nog niet eerder geweest waren.

“Met name ook de bezoeken, die schoolklassen hier brengen, zijn van onschatbare waarde. Het begrip Vrijheid krijgt dan echt betekenis!”, aldus Rozema.

In de beslotenheid en de stilte van de Joodse begraafplaats in het Zuidbroeksterveen, hield Rozema een voordracht uit het aangrijpende boek “Martha, vertelsters van d’ Spoorwieke” van Kees Visscher:

*t Was in de vrouge haarfst van negentienainenvatteg ...
Ik zat goud en wel in de zesde klazze,
As dat Martha Cohen van school oaf mos...!
Touglieks mit heur bruiertjes en mit de aandere jeudenkinder :
Dij van Polak en dij van Levi.*

*“En als het allemaal voorbij is, dan kom je maar gewoon weer bij ons in de klas hoor”,
zee meester Wildeboer op dij leste schooldag van Martha.
En meester langde Martha de haand ...
“Ja...”, fluusterde Martha,
En de haile klazze keek noar heur.*

*Aanderdoags in de klazze stak Riekie heur vinger omhoog :
“Meester...meester...” .
“Ja Riekie ...?”
“Meester mag ik nu wel naast Aaltje zitten?”
Noast Aaltje....? Doar zat Martha ja aaltied...
Moar meester Wildeboer zee van :
“Nee! Nee! Die plaats blijft leeg!!!”
En zo bleef heur stee leeg ...
Heur inktpot dichte ..
Heur inktlabbe, heur krountjespenne en heur boukies netjes in t vak!*

*Wie haren dictee
En meester Wildeboer las de zinnen ain veur aine op.
Onze krountjespennen krassenden over het pepier ...
En tussen de zinnen deur keek meester Wildeboer deur t glas hin noar boeten tou.
Noar boeten tou, doar het niks aans dee as ...
regen..., regen..., regen.*

Uitleg over de restauratie van de onderduik.

Tijdens de uitleg in de onderduik zijn onze leden zichtbaar onder de indruk. Sommigen geëmotioneerd...

Op 4 mei jl. begeleidde Rozema op dezelfde route, Kinderburgemeester Lieke Kruijer, de Raad van de Toekomst en enkele raadsleden van Midden – Groningen. Onze historische vereniging wordt zeer regelmatig gevraagd om groepen kinderen te begeleiden naar bijvoorbeeld Kamp Westerbork in Hooghalen en bij het bezoeken van gemeentelijke historisch belangrijke plekken, zoals Kolham en het Zuidbroeksterveen. Het betrekken van jonge mensen alsmede scholen, bij de historie van onze omgeving is een belangrijke doelstelling van de HVHS.

Op de foto's bij dit artikel valt duidelijk af te lezen, hoe gemotiveerd

en leergierig deze jonge mensen zijn.

Kinderburgemeester Lieke Kruijer toont respect en legt vervolgens, onder het toezien van de Raad van de Toekomst en de aanwezige Pers, een kiezelsteen op het monument bij de ingang van het Rijksmonument Oosterpark.

De Raad van de Toekomst maakt kennis met de Joodse begraafplaats in het Zuidbroeksterveen.

Het verhaal Simson Simons, zijn vrouw Saartje Levie en hun kleindochter Saartje Simons op de Joodse begraafplaats in Kolham ...

Uitleg op het station Zuidbroek.

Kinderburgemeester Lieke Kruijer ontvangt van onze vereniging het boek van de Vey Mestdagh Stichting over de Joodse geschiedenis van onze gemeente.

Excursieleider Rozema krijgt op zijn beurt van Lieke een presentje als dank van de gemeente Midden - Groningen voor het begeleiden van deze excursie. (Foto's: David Vos en W. A. H. Rozema)

De Aletta Jacobs wandelroute in Sappemeer

Ze is de heldin van de Veenkoloniën: Aletta Jacobs. Geboren en getogen in Sappemeer en beroemd geworden omdat ze als eerste Nederlandse vrouw ging studeren aan de universiteit.

Daarna werd ze de eerste vrouwelijke arts van Nederland en streed ze onvermoeibaar voor de gezondheid en rechten van vrouwen. Haar strijd voor het vrouwenkiesrecht bracht haar over de hele wereld. Maar haar wieg stond in de provincie Groningen. De inspirerende route 'In de voetsporen van Aletta Jacobs' leidt belangstellenden door het dorp waar het in 1854 allemaal begon: Sappemeer. Dat was een goed startpunt voor een ambitieus meisje, aangezien Oost-Groningers door hun pioniersmentaliteit en wereldwijde scheepvaart heel geëmancipeerd waren in vergelijking met de rest van Nederland.

In het Joodse gezin Jacobs werden de elf zoons en dochters dan ook gelijkwaardig opgevoed. De route voert de wandelaar van het geboortehuis van Aletta Jacobs tot de plek waar ze opgroeide. Onderweg loopt men langs een paar fraaie staaltjes architectuur, zoals de Koepelkerk en de voormalige Rijks HBS, waar Aletta en haar broers en zussen naar school gingen.

Stripkunstenaar Barbara Stok, bekend van haar boeken over Vincent van

Gogh en 'De filosoof, de hond en de bruiloft', heeft het levensverhaal van Aletta Jacobs omgezet in tekeningen, die levensgroot langs de route te vinden zijn. Leerlingen van het dr. Aletta Jacobs College in Hoogezand hebben kunstwerken gemaakt geïnspireerd op Aletta Jacobs en vrijwilligers van de Historische Scheepswerf Wolthuis en BWRI hebben geholpen de kunstwerken te bevestigen op een pand, dat op de nominatie staat gesloopt te worden, maar nu tijdelijk tot Aletta Jacobs-pand is omgedoopt.

Hiermee is een vervallen pand, dat menigeeen een doorn in het oog was, opgeknapt en aan het oog onttrokken.

De route werd op woensdag 10 mei j.l. gelanceerd op de hoek van de Noorderstraat en de Winkelhoek in Sappemeer, bij het 'Aletta Jacobs-pand'.

Hierbij waren onder anderen burgemeester Hoogendoorn van Midden-Groningen, kinderburgemeester Lieke Kruijer, stripkunstenaar Barbara Stok en leerlingen van het dr. Aletta Jacobs College aanwezig. De route is te vinden op www.visitgroningen.nl/alettajacobs, het routeboekje is verkrijgbaar bij de Historische Scheepswerf Wolthuis, Lak of Smak en Hotel Restaurant Faber.

Foto's © Wim A.H. Rozema.

Het gevecht bij Foxhol op 7 oktober 1665

Na het vlot afgewerkte officiële gedeelte van onze Jaarvergadering 2023, volgde een zeer boeiende lezing door de historicus drs. Jochem Abbes. Abbes bracht in zijn lezing de gebeurtenissen van 1665 en 1666 in onze regio opnieuw voor het voetlicht. Tevens deed Abbes de eerste aanval van Bommen Berend op Groningen uit de doeken. De gebeurtenissen bij Foxhol passeerden ook de revue en deze werden in de bredere context van de oorlogshandelingen in Oost-Groningen geplaatst. Een uitermate boeiende periode uit onze vaderlandse geschiedenis, waarin ook Foxhol een plaats heeft gekregen in de historische annalen.

Abbes hierover: “Vorig jaar en dit jaar hebben we op velerlei wijze het Rampjaar 1672 herdacht, met “Gronings Ontzet” op 28 augustus, als onbetwist hoogtepunt. Is het Rampjaar een onbetwist en iconisch lemma in de Canon van Nederland, minder is dat geval met de Eerste Münsterse Oorlog van 1665-1666. De eerste aanval van Christoph Bernhard van Galen op het Groningerland viel namelijk samen met de Tweede Engelse Oorlog, die veel bekender is geworden in de vaderlandse geschiedschrijving. Toch was de eerste aanval van de oorlogszuchtige prinsbisschop van Münster voor Groningerland van grote betekenis.

Hoewel de Groningers op 29 september de eerste aanval van de Münsterse wisten af te slaan, bleek dit niet het einde van de oorlog. Via een grote omweg over de Drentse Hondsrug en de Groeve probeerden de Münsterse alsnog de provincie binnen te dringen. Op 6 oktober wisten de Münsterse de Hunze over te steken en door te stoten naar Foxhol, waar het kampement

werd opgeslagen voor de nacht. De volgende dag vond bij Foxhol - Foxham een gewelddadig treffen plaats met Groningse troepen, die de Münsterse bij het Winschoterdiep probeerden tegen te houden. De Groningers wisten helaas geen stand te houden, waarna het Münsterse leger het Oldambt en Westerwolde binnentrok, een grote ravage aanrichtende. Toch bleken de Slag bij Jipsinghuizen en de schermutseling bij Foxhol het Münsterse veroveringsplan dusdanig verstoord te hebben, dat het Staatse leger onder leiding van graaf Johan Maurits van Nassau enkele weken later Oost-Groningen wist te bevrijden.

Johan Maurits van Nassau-Siegen

Johan Maurits, geboren te Dillenburg, in maart of op 17 juni 1604, overleden te Berg und Tal op 20 december 1679, bijgenaamd de Braziliaan, was graaf (1606-1652) en vorst (1652-1679) van het Duitse Nassau-Siegen. Aan het eind van de Nederlandse Opstand was hij veldmaarschalk in Nederlandse dienst en gouverneur-generaal van Nederlands-Brazilië (1636-1644). Na zijn terugkeer uit Brazilië betrok hij het Mauritshuis in Den Haag. Voor de bouw had hij al in 1633 opdracht gegeven. Zijn uitgebreide natuurhistorische en etnografische collectie, in Brazilië verzameld, trok de aandacht van meerdere Europese hoven. Hij werd namens de Staten-Generaal stadhouder van Wesel en was tevens in dienst van de Grote Keurvorst in Brandenburg, een groot bewonderaar van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Johan Maurits werd verder in 1647 stadhouder van het hertogdom Kleef, en de graafschappen Mark en Ravensberg. In 1664, tijdens de Eerste Münsterse Oorlog kwam hij terug naar de Republiek en bestreed hij de bisschop

van Münster, Bernard van Galen, bij ons bekend als Bommen-Berend, die ook zijn tegenstander was tijdens de Tweede Münsterse Oorlog. In 1675 trok hij zich terug uit actieve dienst en vestigde hij zich in Kleef.

Foto Johan Maurits : Wikipedia

Foto's leger te velde :
foto Archief Wim A.H. Rozema

Burg. Jonkerenstraat

Bij het artikel “Herinnerns aan mien jeugd in Jonkerenstroat in Sappmeer” van Okkie Smit in de vorige Pluustergoud is helaas onderstaande bijdrage niet meegenomen. Het betreft een artikel in het blad “Volksbelangrijk” van april 1997. “Volksbelangrijk” was een magazine speciaal voor huurders van Volksbelang.

Bij deze plaatsen we het alsnog met excuses aan de auteur.

De Burgemeester Jonkerenstraat in Sappemeer lijkt zo op het oog een heel gewone straat. Keurige etagewoningen, twee verdiepingen hoog, gebouwd in 1955, vorig jaar (1996, red.) gerenoveerd. Niet echt bijzonder. En toch is de Burgemeester Jonkerenstraat anders dan vele andere straten. Er woont namelijk een groot aantal ‘trouwe huurders’, mensen aan de straat ‘verknocht’ zijn. Zoals de families Blaak, de Jonge en van der Veen. Eind 1995 betrokken ze er hun nieuwe woning, nu wonen ze er nog steeds. Koud was het, bar koud, toen de woningen aan de Burgemeester Jonkerenstraat in december 1955 werden opgeleverd. Een dikke laag sneeuw bedekte de nog ongeplaveide straat. De boel vorstvrij houden was niet eenvoudig. De familie Blaak, ze hadden een handel in brandstoffen, verhuisde de inboedel met de eigen vrachtwagen. Van de duplex-woning met één slaapkamer aan de Popko Bielstraat waar ze 2 jaar hadden gewoond. Met 4 volwassenen en een baby was dat behoorlijk krap. Als laatste werd de kachel overgebracht. Brandend en wel. ‘Met doeken pakten we hem op, sloten hem aan en loeide direct’, weet Blaak zich te herinneren.

De familie van der Veen kwam ook van de Popko Bielstraat. Ook voor hen was de duplex-bovenwoning met slechts één slaapkamer te klein geworden. Hun 2e zoon was net geboren.

De familie de Jonge kwam van Kleinemeer. Daar hadden ze 8 jaar gewoond. De laatste jaren met 2 kinderen en (schoon) moeder.

Geslapen werd in bedsteden, met de aardappelen er onder. En op de vliering.

Alaska

Alle drie gezinnen gingen er dus flink op vooruit. Een nieuw huis met douche en lavet en drie slaapkamers. Maar pionieren was het wel ‘Alaska noemden ze het hier, of het Wilde Westen’, vertelt mevrouw Blaak. ‘De bloemenbuurt was nog grotendeels een moeras’, vertelt mevrouw van der Veen. ‘Toen ons zontje van 4 een keer met

de autopop was weggegaan zeiden de kinderen ‘hij mag wel verzopen wezen’. Toen we thuis kwamen zat hij verkleumd met natte voetjes op de stoep’. Als de kinderen van Blaak buiten speelden hadden ze een bord op hun rug waarop hun en adres stond. Het uitzicht was toen al mooi, maar de Burgemeester Stronkhorststraat bestond nog niet. Daar lag gewoon bouwland. De familie de Jonge nam daarvan een stukje in gebruik als volkstuintje. De Jonge kan zich niet herinneren dat hij daarvoor ooit iets heeft betaald. Hij weet nog dat er ooit een plan is geweest voor een hertenkamp op de huidige groenstrook.

Huur: 8 gulden

Het lijkt een laag bedrag, 8 gulden huur per week, maar voor die tijd was het duur. Voor de familie de Jonge betekende het een verdubbeling ten opzichte van hun vorig huis. En er moest ook nog eens 25 gulden borgsom betaald worden. De huur werd wekelijks huis aan huis opgehaald door bodes. De namen Tams en Heerlien worden genoemd. De familie de Jonge heeft nog een huurboekje uit 1968. Toen moest f.78,40 per maand worden betaald, nu ligt dat rond de 500 gulden (1997, red.).

Trouwe huurders

Verknocht aan de Burgemeester Jonkerenstraat

V.l.n.r. de heren v.d.Veen, Schomaker, v. Ieren en de dames Kort, Heerlien, v.d.Veen, Huizing, de Jonge, v.d.Molen en dhr. en mevr. Blaak. 2e rij: dhr. Stevens, mevr. Tingen, mevr. Stevens, dhr. Wilbrink, mevr. v. Ieren, dhr. de Jonge en dhr. Kort. (op de foto ontbreekt, wegens ziekte, mevr. Schomaker.

De van der Veens waren de eersten in de straat met een auto, een Ford Prefect, gekocht voor 175 gulden. De familie de Jonge had als eerste televisie. ‘Als ik thuis kwam zat de vloer vol met buurkinderen’, vertelt de Jonge. De boodschappen werden gehaald bij Koeneman of Schrage, gewone kruideniers. Supermarkten bestonden nog niet. Melkboer en bakker kwamen elke dag aan huis en ook groenteman “bladje” kwam regelmatig langs, net als de schillenboer Anton Sap. De “openbare” kinderen gingen naar de Theo Thijssenschool, de Huizingaschool aan de Tulpstraat en later naar de Margrietschool. De “christelijke” kinderen bezochten de school aan de Borgercompagniestraat, later de Turkstraschool aan de Winkelhoek.

Kerktoeren

Spectaculaire gebeurtenissen hebben zich in de Burgemeester Jonkerenstraat eigenlijk niet voorgedaan. De Jonge herinnert zich nog wel de storm van november 1972. ‘Toen we uit het raam keken was de hele toren van de katholieke kerk weggewaaid’.

Binnen de woningen veranderde wel het een en ander. Kolenkachels maakten plaats voor gaskachels en vervolgens

voor centrale verwarming. In veel woningen werd de glazen wand tussen woon- en slaapkamer weggebroken. 'Ik snap niet waar vroeger alle meubels stonden', peinst mevrouw van der Veen. Een flinke ingreep was de verandering van de voorpui. Daarin zaten vroeger openslaande ramen en een horizontale balk. 'Daar zat je altijd tegen aan te kijken, op verzoek van de bewoners is dat veranderd', vertelt mevrouw van der Veen.

Pas bij de renovatie van vorig jaar (1996, red.) werden de lavets weggebroken. Mevrouw Blaak vindt dat jammer. 'Het was handig voor het handwasje en om vuile schoenen schoon te spoelen'. 'We hebben wel eens 25 kilo snijbonen in het lavet gehad', vertelt haar man.

Heimwee

Wie denkt dat bewoners die zo lang in dezelfde straat wonen de deur bij elkaar plat lopen, heeft het mis. De contacten zijn goed, in geval van nood weet men elkaar te vinden, maar elkaar overlopen, nou nee. Mevrouw Blaak voelde zich de eerste jaren zelfs helemaal niet thuis in Sappemeer. Als Stadjer werd ik niet geaccepteerd. O, wat had ik een heimwee. Pas na jaren is dat overgegaan. Misschien lag het ook wel aan mezelf. Ik wilde eerst de kat uit de boom kijken. Langzamerhand is dat overgegaan. 'Vroeger was het wel intiemer', vindt de Jonge. 'Je zat wel eens samen op de trap voor het huis'. 'Met oud en nieuw ging je gezellig meet elkaar naar buiten. Nu blijft iedereen binnen', vertelt van der Veen.

Verknocht

Als jonge gezinnen kwamen ze in 1955 naar de Burgemeester Jonkerenstraat. Nu ze allemaal in de zeventig zijn, wonen ze er nog. De familie de Jonge verhuisde wel, maar alleen van boven naar beneden. Het traplopen werd voor mevrouw de Jonge te bezwaarlijk.

Blaak kreeg ooit via zijn werkgever Silenka een huis in Gorecht aangeboden. Hij weigerde pertinent. 'Al kreeg ik hem gratis, dan nog niet'. Vanwaar toch die verknochtheid aan de Burgemeester Jonkerenstraat? 'We zijn hier vastgeroest', zegt mevrouw de Jonge.

'Het zijn betaalbare huizen, lekker vrij en met een mooi uit-zicht', somt haar man de voordelen op. Van der Veen vraagt zich af, 'Waarom zou je weg, het was een prettige buurt en dat is het nog'. Mevrouw Blaak zegt het zo, 'Ken je een mooier hoekje als hier? Hier ligt ons leven, hier mogen ze ons uitdragen'.

Oproep.....

Geachte dames/heren,

Allereerst zal ik u in het kort uitleg geven waarom ik uw vereniging benader. In 1946 ben ik geboren op het turfschip Christina van mijn ouders. Omstreeks 1950 is dat schip verkocht en ik heb kunnen achterhalen wie de volgende eigenaren waren. De jongste dochter van de, toen, laatste eigenaar weet niet wat of er uiteindelijk met het schip is gebeurd. Zij veronderstelde dat het gesloopt zou zijn. Desondanks ben ik toch verder gaan zoeken en uiteindelijk heb ik gevonden dat het schip weer is verkocht aan de Gebr. Berg te Hoogezand en is omgebouwd tot woonark. Dit betreft dus de: Hoogezandster Woonarkenbouw Gebr. Berg, Verlengde Zuiderstraat 30 te Hoogezand. (De broers Gerrit Berg en Jan Hendrik Berg). Bij Jan Hendrik Berg vond ik nog de adressen Verl. Zuiderstraat 31 en 21). Volgens mededeling van het Historisch Archief moet de werf destijds gelegen zijn geweest t.h.v. Meelfabriek Jonker. Uit liggers van de scheepsmetingsdienst was de werf nog tot ca. 1970 actief. In deze liggers komt het door mij gezochte schip helaas niet voor. Als u nog verdere gegevens nodig hebt verstrek ik u deze graag. Ik denk dat het onderzoek zich nu moet richten op de vraag of er nog een administratie van deze Hoogezandster werf is en of er nazaten zijn van de werfeigenaren die daar wellicht iets over kunnen en willen zeggen.

Ik ben dus heel benieuwd of mijn geboorteschip nog bestaat en zoek daar al een aantal jaren naar. Nu ben ik dus gestrand bij genoemde werf en heb gevonden dat Gerrit Berg op 28-5-1979 te Hoogezand is overleden en gelet op het geboorte jaar van Jan Hendrik (20-03-1914) is deze ongetwijfeld ook overleden.

De gegevens van het schip waar ik naar zoek zijn: Meetnummer G1720N d.d. 1-12-1921 Gebouwd scheepswerf O. Smith, Stadskanaal, scheepstype: IJzeren bolpraamschip met dek, vooronder, laadruim en achteronder met roef voortbewogen door een opduwboot met 40 pk Ford motor (nummer A2823419), scheepslengte 22,00 mtr, breedte 4,24 mtr, waterverplaatsing 63,414 ton, scheepsnaam Dankbaarheid, eigenaar J. Sterenberg te Uithuizen. Het schip is in 1942 onder meetnummer G6366N onder de naam Christina opnieuw ingemeten (L22,02, B4,25 en tonnage 61,923 ton) en is voorzien van het brandmerk 2571 B Gron 1950.

Het bolpraamschip was per 5-9-1950 eigendom van B.H. Langes te Veendam en per 13-2-1951 van B. Hulshof te Nieuwe Pekela. De verkoopdatum aan Gebr. Berg is niet bekend.

De scheepsnaam is, na verkoop door mijn vader, gewijzigd in Fokkiena en door de daarna volgende eigenaar (B. Hulshof) in Twee Gebroeders. Onder deze laatste naam zal het schip dus zijn overgegaan naar de Gebr. Berg. (Hoogezandster Arkenbouw). Vandaar dat mijn naspeuringen zich nu richten op deze werf. Het casco van het schip zal bij ombouw tot woonschip ongetwijfeld zijn gehandhaafd en daarom wellicht nog bestaan.

Met vriendelijke groet,
Arent Sterenberg, *Bedum, 050-3014039 asterenberg@home.nl*

Verrassend aardewerk van Erica in vitrines Historisch Archief

Rachel Hiemstra

Er is weer een nieuwe expositie te zien bij het Historisch Archief Midden-Groningen. Deze keer is er aardewerk tentoongesteld van de voormalige Aardewerfabriek Erica uit Hoogezand.

Aanleiding is de al eerder gedane schenking van twee herinneringsborden en een pot van de gemeente Hoogezand-Sappemeer door de heer Carel Rijskamp en Anneke Nijborg. De tentoonstelling is op maandag 19 juni om 14:00 officieel geopend door wethouder Ploeger in het Huis van Cultuur en Bestuur in Hoogezand.

Een blik terug in de tijd

De fabriek wordt in 1932 opgericht door de gebroeders Jelte en Geert Nijborg samen met Fritz Rehfeld. Ze beginnen aan de Kielsterstraat (later Kerkstraat), waar ze in het pand van de voormalige conservenfabriek Erica trekken. Ze nemen niet alleen het pand over maar ook de naam. In 1935 wordt er een nieuwe fabriek gebouwd en ingericht aan de Eendrachtsweg (nu van der Duijn van Maasdamweg).

Van ruwe roodstenen bloempot tot handgeschilderd aardewerk

Erica begint met ruwe roodstenen bloempotten, maar gaat al gauw ook meer luxe aardewerk produceren. Van geglazuurde bloempotten tot pulletjes. Na een brand in 1941 wordt het bedrijf verwoest, maar Erica gaat door. Inmiddels is de Tweede Wereldoorlog uitgebroken, daardoor mag er geen sieraardewerk meer worden gemaakt. Dus wordt er overgeschakeld op huishoudelijk aardewerk. Als na de oorlog de productie weer wordt vrijgegeven schakelt men weer over, maar Erica blijft toch ook huishoudelijk aardewerk produceren.

Vanaf 1949 begint men ook met handgeschilderd aardewerk. Voorbeeld hiervan zijn de herinneringsborden en -pot die de gemeente Hoogezand-Sappemeer destijds ontving. Deze zijn ook in de tentoonstelling te zien.

Na verloop van tijd verandert de markt, eenvoudige witte bloempotten verdringen uitbundig bewerkte en beschilderde producten.

Bij Erica is vooral de boomschors bloempot erg populair. Vanaf de jaren zestig en zeventig wordt de vraag naar plastic bloempotten steeds groter. Bovendien is de productie van aardewerk energie- en arbeidsintensief. In 1971 verhuizen Anneke Nijborg (dochter van Geert Nijborg) en haar man Carel Rijskamp naar de inpandige fabriekswoning. Carel wordt directeur. Ondanks hun inzet sluit de fabriek in 1976.

Deze tentoonstelling wordt mede mogelijk gemaakt door de heer en

mevrouw Rijskamp die het aardewerk beschikbaar hebben gesteld.

De expositie is tot en met eind augustus te bezichtigen.

Foto's : Familie Archief Rijskamp/Nijborg.

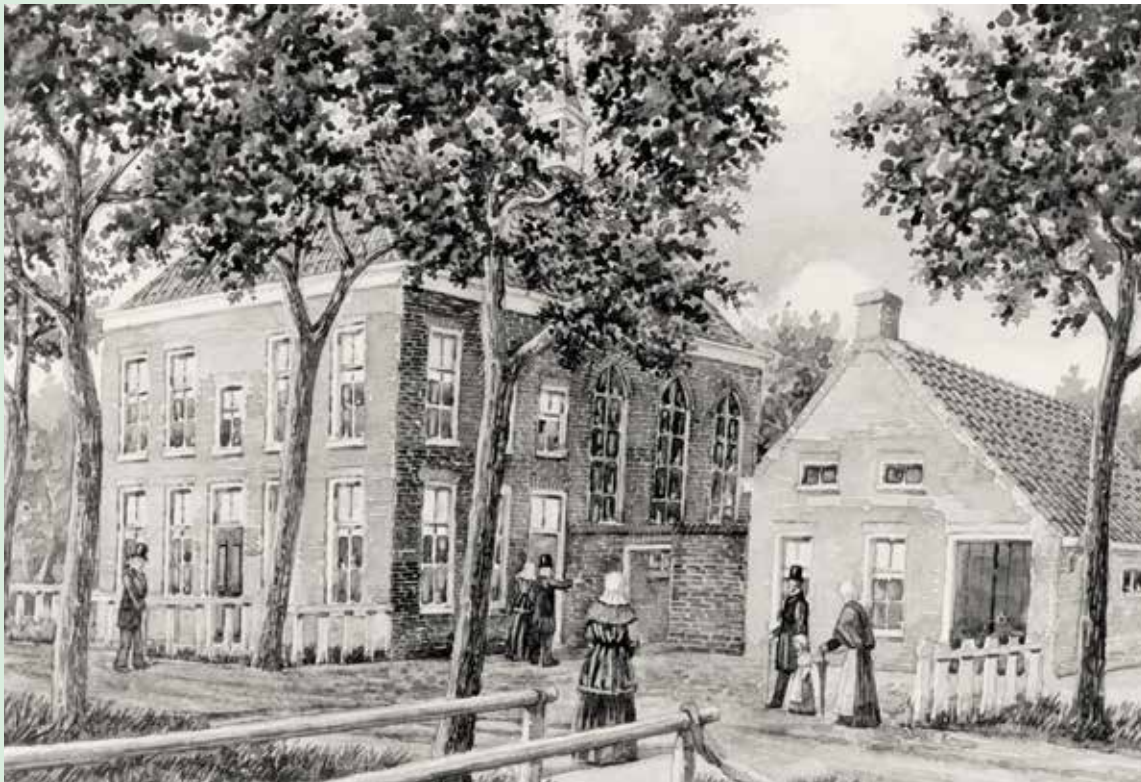
Rooms Katholieke kerk te Sappemeer 150 jaar

Op verzoek van de 40+ club van de R.K. kerk te Sappemeer verzorgden onze bestuursleden Janneke Hessing - Alberts en Wim A.H. Rozema op 13 januari jl. een tweetal lezingen in de bovenzaal van de pastorie aan de Noorderstraat. Rozema lichtte de geschiedenis van de R.K. kerk toe aan de hand van een power-point presentatie met beelden uit het gemeente archief.

Begonnen als schuilkerk, statie genoemd, kon men later overgaan tot de bouw van een imponerende kerk.

Janneke Hessing nam de volle zaal vervolgens mee met een serie prachtige beelden uit haar verzameling : “Langs de boorden van het oude Winschoterdiep”.

Afbeeldingen © Gemeente Archief, Wim A.H. Rozema en Janneke Hessing.

Reactie.....

Van Henk Nieborg ontvingen we onderstaande aanvulling op de brief van de pastoor van Martenshoek aan de aartsbisschop van Utrecht, in Pluustergoud 54.

Magdalena Catharina Jacoba de Wit, geboren Groningen 12-5-1859, huis - houdster in 1891, later caféhoudster, overleden Scharmer 9-1-1943, oud 83 jaar, dochter van Harmannus Maria Wilhelmus de Wit, witwerker en Allagonda Polker, getrouwd te Slochteren op 30-12-1891 met Theodorus Bruins, geboren Scharmer 12-9-1833, landbouwer op de

boerderij huidig adres Hoofdweg 46 te Scharmer, overleden Scharmer 16-1-1908, zoon van Berend Bruins, landbouwer en Aaltje Hofman. De familie Bruins was afkomstig uit Rieste bij Osnabrück, de familie Hofman kwam uit. Magdalena werd huishoudster bij de familie Bruins, na het overlijden van de moeder van Theodorus, die na het overlijden van haar echtgenoot in 1839 de boerderij voorzette met haar 3 inwonende en vrijgezelle zonen Harmanus, Hindrik en Theodorus. Eerst komt Magdalena inwonen totdat ze trouwt met de jongste van de drie broers, Theodorus. De beide andere broers blijven er ook wonen. Harmannus overlijdt in 1907, Theodorus in 1908 en Hindrik in 1919.

Magdalena verkoopt de boerderij en bouwt ernaast een café in 1913. De gedenksteen is nog aanwezig: M.J.C. de Wit, 1913. Huidig adres is Scharmer, Hoofdweg 44. Magdalena en haar kinderen Bernardus en Alegonda gaan er wonen.

Boekenverkoop Historische Vereniging

Voor de liefhebbers onder u hebben we nog de volgende boeken in de aanbieding. De boeken zijn telefonisch te bestellen bij onze redacteur Daan Hulsebos (0630329710)

Hoogezand Sappemeer in de 2^e wereldoorlog
Klaas en Jacob Bos (10 euro)

Hoogezand Sappemeer in de voorbije eeuw
drs. K.J.Vos (7,50 euro)

50 jaar Hoogezand Sappemeer (5 euro)

Focus op Hoogezand Sappemeer
Frans ten Horn en Teade Smedes (10 euro)

Hotel Faber H.B. Reininga e.a. (10 euro)

Luchtig bladerwerk van 100 jaar middelbaar
onderwijs in H. S. J.J. Smedes (10 euro)

Hoogezand Sappemeer in 1953 (15 euro)

Rond Veenborg en Hooghout
J.J. Smedes ((10 euro)

Oud Hoogezand in woord en beeld
Leonard Smid (10 euro)

Oud Hoogezand Sappemeer vanuit de lucht
W. de Haan, W. Bakema G.J. Stuut (15 euro)

Oude nrs. Pluustergoud per stuk (5 euro)

Oude nrs. Pluustergoud per 3 ex. (10 euro)

Bevrijdingsnummer Pluustergoud (9,95 euro)

Borgen en Hofsteden
Mr. G.N. Schutter (15 euro)

Openbaar Onderwijs Kielwindeweer
Harmjan Frese (10 euro)

Plekken van herinnering (4,95 euro)

Tussen belofte en teleurstelling bloeide een
nieuw bestaan Teade Smedes (10 euro)

Hoogezand Sappemeer in oude ansichten
A.J. Schiltkamp (10 euro)

Nederland in vroegertijd (5 euro)

Dwars in het Winschoterdiep (10 euro)

375 jaar Hoogezand Sappemeer (15 euro)

The top of Holland (5 euro)

Veenkoloniale zeevaart (20 euro)

Hoe wij het rooiden (60 jaar Avebe)
Max Dendermonde (10 euro)

De joodse gemeenschappen in Hoogezand,
Sappemeer, Slochteren, Noord- en Zuidbroek
en omliggende dorpen (12,50 euro)

De val van de toren van de Sint Willibrorduskerk

Okkie Smit

Lezing gehouden in de Sint Willibrorduskerk te Sappemeer in het kader van het 3-kerkenconcert en het 150 jaar bestaan van de Sint Willibrorduskerk.

We gaan even terug in de tijd: om precies te zijn naar maandag 13 november 1972. Ik woonde destijds in Sappemeer, Burgemeester Jonkerenstraat nummer 41. We keken daar uit op de "Groene driehoek". En als we wilden weten hoe laat het was keken we eenvoudig weg op de klok van de Sint Willibrorduskerk.

Die stond recht tegenover ons huis. Die klok was vanuit onze woonkamer en slaapkamer aan de voorkant van de woning goed zichtbaar.

Ik woonde daar destijds samen met mijn ouders en mijn broers Wieko en Jan Fenno. Een gezellige buurt en dito woning die echter tamelijk klein was. Dat leverde 's ochtends tussen 7 en 8 uur enige logistieke problemen op. Alle gezinsleden ontwaakten rond die tijd en bewogen zich vervolgens tussen slaapkamers, wc, douche en keuken om tenslotte bij elkaar te komen aan de ontbijttafel. Zo was het ook op die bewuste maandagochtend van 13 november 1972.

Mijn broer Wieko kwam als eerste in de kamer en keek geboeid naar de effecten van de harde storm. Bomen en struiken zwiëpten in de wind en bladeren en ook papier en plastic werden door de harde wind meegevoerd over de straten. 's Middags kopte het Nieuwsblad van het Noorden die dag: "Orkaan doodt en vernielt". En in het krantenbericht daaronder werd uit de doeken gedaan dat windstoten van 140 tot 150 kilometer per uur waren gemeten. Dat lazen wij 's middags.

Maar 's ochtends kwam het gezin Smit één voor één in de woonkamer met het voornemen om daar plaats te nemen en te gaan ontbijten.

Het zou echter nog wel even duren voor we met elkaar aan tafel zaten. Eerst stonden we met elkaar voor het raam en keken geboeid naar de effecten van de harde wind. Wandelaars op straat werden bijna omvergeblazen en fietsen was vrijwel onmogelijk. Bomen en struiken dreigden door de wind te worden ontworteld, opgetild en weggeblazen. Er zweefde van alles door de lucht: takken, bladeren en zelfs dakpannen! Ook in de huiskamer hoorden wij de wind buiten bulderen. Spannend en uitzonderlijk zó'n harde wind.

We keken gebiologeerd met elkaar naar buiten. Dat werd nog versterkt toen mijn moeder opmerkte: "Het lijkt wel of die torenspits heen en weer waait!" Vol ongeloof richtten wij allen onze blik op de toren. Eerst was er nog enige twijfel. Dat kan toch niet, zo'n stevig stenen bouwwerk? Die kan toch wel tegen een stootje?

Een korte discussie volgde. Maar uiteindelijk waren we het er allemaal over eens: de torenspits bewoog heen en weer door de felle windvlagen! We vroegen ons af welke gevaren dat met zich mee zou kunnen brengen. Vader relativeerde dat enigszins met opmerkingen als: "Ja, hij beweegt wel, maar ik zie die spits nog niet omvallen hoor!" Na wat uitwisselen van meningen omtrent de gevaren van dit natuurgeweld oordeelde mijn moeder: "Dit is heel gevaarlijk! Want stel je voor: misschien zitten de nonnen

van Sint Jozef nu wel in de kerk te bidden en zijn zij zich geheel niet bewust van die wiebelende torenspits boven hun hoofd!"

Daar werden we aanvankelijk allemaal even stil van. En dat was best ongewoon in ons levendig gezin. Uiteindelijk bedachten we dat we toch op zijn minst de politie zouden kunnen bellen. De politie leek ons de aangewezen instantie om bij eventueel dreigend gevaar in te grijpen.

Mijn oudste broer Wieko vatte de koe bij de horens en belde het politiebureau in Hoogezand. Het duurde even voor de verbinding tot stand kwam. Wij vermoedden dat er misschien meer meldingen kwamen als gevolg van die hevige storm. Maar... uiteindelijk kregen we iemand van de politie aan de telefoon. Mijn broer vertelde enigszins nerveus zijn naam en zei erbij dat hij zich in de Burgemeester Jonkerenstraat in Sappemeer bevond, recht tegenover de katholieke kerk in Sappemeer. Vervolgens zei hij: "En we kunnen zien dat die torenspits in de wind beweegt!" "Ja, hij gaat echt wel een behoorlijk stuk heen en weer. En we zijn bang dat er misschien nog mensen in de kerk zijn. Dat lijkt ons erg gevaarlijk. Want volgens ons kan hij elk moment... Ja! Hij is al gevallen! De torenspits is naar beneden gekomen en ligt denk ik... in de kerk!"

De dramatische gevolgen van de novemberstorm voor de Sint Willibrorduskerk. Het dak van de kerk is ernstig beschadigd en dat gold ook voor het orgel... Het orgel is nooit terug gekomen.

Als geluk bij een ongeluk viel de torenspits niet in Westelijke richting want dan zou hij op verpleeg- inrichting Sint Jozef zijn terecht gekomen met aarschijnlijk zeer ernstige gevolgen van dien voor de bewoners.

Tot zover de dramatische 13e november 1972, de dag dat de torenspits van de Sint Willibrordus kerk in Sappemeer in de kerk viel! Kort na de dramatische novemberstorm van 1972 uitte pastoor Driesen zijn twijfel over het ooit weer in gebruik kunnen nemen van de toren. 5 jaar eerder was de torenklok nog gerestaureerd.

Bij een opiniepeiling gaf een groot aantal van de Sappemeersters aan dat men de kerk weer in oude staat terug wilde. Maar dat was aanvankelijk nog geheel niet zeker. Onderzoek wees uit dat restauratie ongeveer 400.000 gulden zou gaan kosten en een combinatie van sloop van de oude en nieuwbouw zou ongeveer evenveel kosten. Maar de akoestiek van de oude kerk was heel goed en de kerk kon voor meerdere doeleinden gebruikt worden. Volgens pastoor Ratering verkoos ook de jeugd de oude mystiek boven een modern gebouw. In de tussentijd werden er in Sappemeer tal van acties georganiseerd om het herstel van de toren financieel mogelijk te maken. Ook niet katholieken in Sappemeer zetten zich daarvoor in. De eensgezindheid was groot. Aanleiding voor de secretaris van het kerkbestuur, mw. G.A. Meiring- Van der Werff, om te schrijven: "Moge de geest van eensgezindheid niet eindigen maar zich steeds verder uitbreiden. Dan kunnen we blijven zeggen: Het was ondanks alles een goed jaar!" De heer Luyckx, lid van de financiële commissie van de kerk gaf aan dat ook niet-katholieken wilden mee betalen aan de restauratie. Massaal gaf men aan gehecht te zijn aan de oude, vertrouwde kerk met zijn fraaie torenspits. Diezelfde maand werd er al 25.000 gulden aan giften binnengehaald. In de restauratiekas zat 75.000 gulden en door acties e.d. moest er nog zo'n 300.000 gulden bij komen. Veel bedrijven en

instanties stuurden "smeekbedes" uit en door vrijwilligerswerk werd nog eens 15.000 gulden bespaard.

Er werd een speciaal gironummer in het leven geroepen voor giften en ruim 140 collectanten gingen langs de deuren.

In de plaatselijke courant stond dit gedicht van de toen 87 jarige heer R. Pekelder

Vervolgens neem ik u mee naar een veel positiever moment in onze lokale geschiedenis, nl. zaterdag 11 augustus 1973. Dat was de dag van het herstel van de torenspits. Eveneens een gedenkwaardige dag.

En hier staat ie dan: de nieuwe torenspits!

De nieuwe spits werd gemaakt door de constructie- bedrijf Lockhorn. aan de Vredenburgweg. Transportbedrijf Newexco vervoerde nieuwe torenspits vandaar naar Sappemeer. Dat was geen sinecure: want de spits was 27,5 meter hoog , en 6,80 meter bij 5.80 meter breed.

Het transport over de weg was gelukt en hier ziet u hoe de nieuwe torenspits op de kerk wordt getild d.m.v. een enorme hijskraan. Zaterdag 11 augustus 1973. Deze dag was bewust gekozen vanwege het mooie weer en de geringe hoeveelheid wind!

Hier een foto gemaakt in de Azaleastraat in Sappemeer. U ziet de groene driehoek en daarachter de torenspits in de takels. Nog net niet op de definitieve plaats...

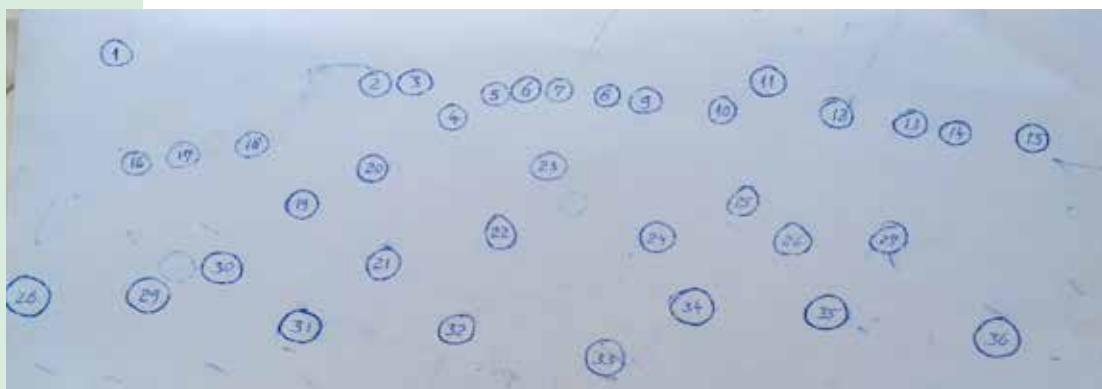
Eind goed al goed. De spits staat op de plaats waar hij hoort en waar hij gelukkig nog steeds staat. U ziet het reden tot feest: de vlag hangt uit. Zo'n 10.000 bezoekers waren getuige van dit huzarenstukje... (foto's HAMG)

Tenslotte wil ik u er nog even op wijzen dat er die dag tegenover de kerk een ijscoboer stond met steekijs. Die had een heel goede dag. Zijn ouders onderhielden een pendeldienst tussen de Burgemeester Jonkerenstraat en de kerk. Want telkens moesten er nieuwe staven ijs en koekjes worden gebracht. Stelt u zich voor dat ongeveer de helft van de bezoekers (ca. 10.000) dus 5000 mensen een ijsje hebben gekocht... Dan was het een lucratieve dag voor die ijscoman. En die ijscoman was ik!

Mijn schoolfoto (7)

Deze keer een schoolfoto uit 1966 van Carin Kortvriendt uit Rotterdam. Het betreft de kleuterschool Het Arendsnest, naast de Prof. dr. J. Huizingaschool aan het Raadhuisplein (Barth. Van der Helstraat). In 1977 is de kleuterschool verplaatst naar de Rembrandtschool aan de van Neckstraat. Na het invoeren van het basisonderwijs in 1985 werd de kleuterschool geïntegreerd in de lagere school (groep 1 en 2). Het Arendsnest is in 1988 gesloopt.

Eventuele reacties c.q. aanvullingen kunt u doorgeven aan de redactie (danielhulsebos@hetnet.nl).

1 Otto Hulshof 2 Geert Groen 3 Rob Doeve 4 Miranda van Leggelo 5 Ida Rosema 6 Karin Kortvriendt 7 Hilda Kruisinga
8 Albert Huisman 9 Willem Hamminga 10 Harry Venema 11 Gerda Bruinvoort 12 Renny Medendorp 13 Greetje Olthof
14 Rix de Groot 15 Roelof Popken 16 Roelof Westerbaan 17 Karel Eggen 18 Elsie Heethuis 19 Jan Suljee 20 Roefinke Pot
21 Wineke Wolthuis 22 Ina Visser 23 Wilma Rozeboom 24 Hilda Penning 25 Ella Zuur 26 Mendy Klok 27 Ria Kannegieter
28 Harry Schuitema 29 Harry Venema 30 Harry Westerhuis 31 Tjitska Stoker 32 Ali Wildhof 33 Ronald Lambeek
34 Anita Lippens 35 Alida Meyer 36 Mieke Wiegertjes

Roelf 'Poedel', de liereman van Boven - Kiel

Gerhard P.J. Jansema

'Daar is de orgelman, met z'n piere pierement, met z'n aria's en deuntjes die iedereen kent'.

Dat zong cabaretier/entertainer Wim Sonneveld als 'Willem Parel' in 1955. In die jaren kwam een draaiorgel nu en dan door de straat. Een orgel op een kar voortgetrokken door een paard. De orgelman ook wel liereman genoemd werkte zich in het zweet door beurtelings met linker- en rechterhand aan het lierrad te draaien. Zodoende bleef het draaiorgelboek aan de gang. Aan de andere kant rammelde een medewerker met een mansbakje. Op deze manier werd er een dagloon bij elkaar gedraaid. Wie herinnert zich nog 'De Arabier' van Perlee Amsterdam. Tussen 1952 en 1977 was het veelvuldig in Groningen e.o. te zien en te horen. Op een uitzondering na is het nagenoeg uit het dorpsbeeld verdwenen. Nagenoeg want zo'n uitzondering is tegenwoordig Joris ten Have uit Zuidlaren die graag op verzoek langskomt met orgel 'Dolores' of 'Het Vierkantje'. Overigens zonder paard, ook geen lierrad, wél een mansbakje. Een simpele druk op de knop is voldoende voor een deuntje.

Al ver voor de tijd van Sonneveld was Roelof ('Roelf' op z'n Gronings) Klinkhamer (1888-1972) uit Kielwindeweer actief met handel in van alles. Op het adres Dorpsstraat 298 (Boven-Kiel heet dat ter plaatse) dreef zijn vader (ook een Roelof) een krui-

denierswinkel en café 'Modern'. Die lokte het publiek al in 1924 met 'fijne dansorgelmuziek', beleeft aanbevelend.

De Noord-Ooster 05-04-1924

Roelf junior kreeg in het café veel mee van draaiorgelmuziek. Maar zou hij als liereman op pad willen? Nou nee, hij werkte in die jaren als stoommachinist en zat ook vaak op een dorsmachine. Het verhaal gaat dat hij in Duitsland op een kermis de cake walk zou hebben ontdekt. Technisch als hij was deed de werking van de attractie hem denken aan de werking van een dorsmachine. En zo zou het idee zijn ontstaan om met een kameraad, een tekenaar, de kunst af te kijken in Duitsland. Ze zouden in Hamburg bij een dergelijke attractie onder een zeil doorgedropen zijn om stiekem tekeningen te maken van de loopbruggen. Dit huzarenstukje werd echter eerder toegeschreven aan een zekere Wegkamp. Volgens de krant Tubantia van 10-04-1909 was Antoon Wegkamp uit Bergen op Zoom met 'The

Electric Cake Walk Raod' (vermoedelijk een spelfout) de eerste die een beweegbare of dansende brug in Nederland presenteerde. Het neemt niet weg dat handige Klinkhamer zo'n attractie verder uitbouwde. Kleinzoon Harry Klinkhamer (ook kermisondernehmer) vertelde in 2019 in de krant Tubantia: „Het is zo'n honderd jaar geleden dat mijn opa voor het eerst hier in Ootmarsum kwam met een cakewalk. Opa was een innovatief man, met mijn vader en oom bouwde hij een zogenoemde locomobiel, een mobiele stoommachine. Daarmee waren ze uniek in Nederland”. Achter het café in Kielwindeweer was genoeg ruimte en op basis van schetsen werd er een cake walk met een lengte van zestien meter gebouwd. Later zou het front verbouwd worden en kreeg het dak van de cake walk een ronde vorm in plaats van een puntdak. De attractie werd populair op kermissen; er kwamen meer exploitanten met dergelijke exemplaren. Roelf Klinkhamer had het goed gezien en mag tot een der eersten gerekend worden met een cake walk. Hij ging samen met zijn vrouw Siemke regelmatig met de selfmade attractie op reis, aanvankelijk alleen in het noorden van het land. Ofschoon de meeste noordelijke exploitanten per schip naar Noord-Holland reisden, verkoos Klinkhamer de weg met een vrachtwagen met kettingaandrijving en stoom, een hele onderneming. Nadat de Afsluitdijk was geopend (1933) werd het reizen voor de Kielsters gunstiger, zodoende kwamen

veel plaatsen in de omgeving van Hoorn onder hun bereik.

De cakewalk is van origine een dans van donkere Amerikanen. Een satirisch bedoelde imitatie van Europese dansstijlen. De dans (cake-loopje) dankt zijn naam aan de opvoering van de originele dans tijdens een voorstelling in Philadelphia in 1876. Er werd een cake uitgedeeld aan het danspaar dat de dans het beste had uitgevoerd. Vanaf 1900 werd deze dans ook populair in de Europese danshallen.

Roelof en Siemke Klinkhamer. Uit: Kermis Cultuur

Er heeft vanaf het begin altijd een orgel bij de cake walk gestaan. In het begin was dat een Wellershaus, maar deze is later, samen met enkele andere orgels, in een hooischaar verbrand. Ook heeft er nog een Gasparini gestaan. Uiteindelijk kocht Klinkhamer een 68 toets Limonaire orgel van Klaas van der Honing, die eerder bij zijn zweefmolen had gestaan. Het orgel kwam waarschijnlijk in 1953 bij Klinkhamer's cake walk. Er heeft overigens ook nog een Wellershaus bij de cake walk gestaan. Dat was een klein cilinderorgeltje waar maar acht liedjes op zaten. Het publiek klaagde dat men steeds dezelfde deuntjes hoorde.

De vrolijkheid van de kermisattracties kon vlegelachtig optreden evenwel niet voorkomen. Klinkhamer en de zijnen werden tijdens de zomerfeesten in 1931 in Beldum lastig gevallen door onverlaten die de stokken van de cake walk overkapping los trokken. Er ontstond een vechtpartij waarbij Klinkhamer onverhoeds van achter werd aangevallen. Resultaat: een steek-snijwond aan het hoofd met veel bloedverlies. De dronken verdachte bleef ontkennen.

De Noord-Ooster 10-09-1938

Toen de oudste zoon 27 werd stopte het echtpaar met reizen en werd het café voortgezet op het oude adres. Daarnaast repareerde Roelf straatorgels in een speciale werkplaats. Tot ver uit 'Holland', zoals men de Randstad toen noemde, belden orgeldraaiers met vragen naar telefoonnummer 7 in Kielwindeweer. Orgels hebben veel te lijden van weer en wind, vorst en zonneschijn, wist Klinkhamer. Er waren maar weinig van zulke werkplaatsen in Nederland en in het Noorden waren vader Klinkhamer met zijn zoon de enige experts op dat gebied: 'In ons wereldje ken je elkaar allemaal al snel', aldus Klinkhamer. Op 21 november 1934 zakte een zwaar beladen vrachtauto door de bovenste brug van Kielwindeweer schreef de Winschoter courant. De chauffeur kwam eraf met een nat pak. De Boven Kielsters vermoedden het al... die Klinkhamer vernielt de bruggen in ons dorp met veel te zwaar beladen auto's.

*Onvast hobbelen op de loopbruggen
foto vermoedelijk uit kath. illustratie 1934*

Toch niet; het was een lastauto van circus Henny die een orgel voor reparatie bij Klinkhamer had afgeleverd.

Als zijn zoon in het seizoen met de draaimolen en cake walk de dorpen afreisde ging vader Roelf door met reparaties. Hij deed dan alles alleen: 'het is een vak, daar moet je een speciale knobbel voor hebben, anders bederf je meer dan dat je het goed herstelt. Klinkhamer was ook muzikaal met trompet en accordeon en had een zuiver gehoor, zeer belangrijk voor het testen van orgelpijpen. Lopende tussen de pijpen, fluiten, trommels en windkasten door liet de ondernemer weten dat orgels niet goedkoop waren zo vlak na de oorlog (1949). Volgens Klinkhamer kostte een eenvoudig cylinderorgeltje al gauw 500 gulden. Voor een exemplaar met wat meer intenties werd wel 1000 gulden gevraagd. In het wereldje ging veel jatmous (jiddisch voor geld) om. Voor boekorgels werden bedragen tussen drie en vijfduizend gulden neergeteld, aldus Klinkhamer. Om dat bij elkaar te verdienen moesten er heel veel rondjes gedraaid worden op al die kermissen.

1949: Vader en zoon Klinkhamer tijdens de reparatie van een orgel van een cliënt.

De ondernemer was zelfverzekerd: 'Ik heb overal verstand van'. Toen hij eens een nieuwsgierige kermisman rondleidt op de zolder tussen orgelpijpen, blaasbalgen en panelen komen ze een bed tegen met een slapende man: 'Oh, zegt Klinkhamer, een kennis die rust zoekt.... Ik zal er even een laken overheen leggen?' Achteraf bleek het om de oude scheepsjager Hendrik Heijes te gaan, een inwonende kostganger. Vrouw Siemke lacht... 'ik heb al veel met Roelf meegemaakt, altijd lol'... Och ja, in een huis vol orgels is het altijd een vrolijke boel. Hoewel???

Hoornsche courant 1937

De Klinkhamers hadden in die tijd al een bakkeliet telefoontoestel aan de muur. Als buurtgenoten eens dringend moesten bellen kwam Siemke aan de deur... 'Wat most?' De persoon werd ondanks dat ze hem/haar kende argwanend gemonsterd... 'Woar ist veur... wel most optelefoneren?' Als je tenslotte door de ballotage kwam mocht je bellen in de gang maar... de deur van de voorkamer bleef open. Vrouw Klinkhamer luisterde waakzaam mee of ging desnoods naast de beller staan met behulp van een extra 'oortje, een luister-vinkje'. Een duister randje van de vrouw. Hoe donker wist de buurt al. Tijdens hun afwezigheid in 1926 ontstond er plots brand in het pand. Veldwachter Sissingh vertrouwde het zaakje niet. Uiteindelijk werden er drie verdachte personen aangehouden. Voor de rechtbank Leeuwarden volgden de jij-bakken elkaar in rap tempo op. Leugens, bedrog en aantijgingen.

Tenslotte werd mevrouw S. K. uit Kielwindeweer aangewezen als verdachte voor het aanzetten tot brandstichting in eigen huis en verzekeringsfraude. Maar jaren later, op 29 januari 1935, werd zij wegens gebrek aan bewijs vrijgesproken.

Veldwachter Sissingh

Het randje werd nog donkerder. Op 26 september 1947 verscheen het echtpaar voor het Tribunaal in Veendam. De tenlastelegging luidde o.a.: lid van de NSB geweest, café in oorlogstijd beschikbaar gesteld voor NSB-vergaderingen en landdagen. Verdachte colporteurde met 'VoVa' (blad Volk en Vaderland) en had zich voor dienstneming voor de Landwacht gemeld. Hij patrouilleerde gewapend, controleerde persoonsbewijzen van voorbijgangers en zou een dorpsgenoot die een onderduiker onderdak verschafte aan de Duitsers hebben verraden.

'Op en top een landwachter', oordeelde de rechtbank. Volgens de krant De Noord-Ooster hulde verd. zich in het kleed der onwetendheid. Hij ontkende in alle toonaarden dat hij ooit een onderduiker had verraden... "Nooit!".

Mejuffrouw Klinkhamer-Bakker: “Ze hebben ons alles afgestolen meneer, ik hoop dat mijn man geen boete krijgt”. Dat hielp, de verdediger mr. Benes stelde dat meneer reumatisch en vaak ziek was. Klinkhamer werd op 10 juli 1948 op vrije voeten gesteld. In BovenKiel was het overigens algemeen bekend dat in de oorlogsjaren veel vrolijke avonden in het café werden doorgebracht. NSB-ers en Wehrmachtsoldaten zongen gezamenlijk Deutsche Hymnen en de orgels ondersteunden de dreunende deunen. Als Klinkhamer in de na-oorlogse jaren daarover werd gevraagd deed hij dat meestal af met ‘ach dat waren ook maar gewone jongens, zai mozzen heur plicht ja doun’. Tsja, de echtelieden zijn dus door het oog van de naald gekropen. Maar de draad werd welgemoed weer opgenomen. Met goodwill, Roelf mocht in warme zomers graag zwemmen en poedelen ... in het Kioldiep. Vandaar waarschijnlijk de bijnaam ‘Poedel’. Hij dook van de brug (Snikdraaigie) tegenover z’n huis in zijn lange witte jaeger onderbroek in het water. Ouders in de buurt vreesden het ellenlange vaarwater voor de jonge kinderen. Roelf deed er iets aan, hij haakte jonge kinderen in de buurt aan een lange hengel en leerde hen de zwemkunst. Een jongetje dreigde eens te verdrinken terwijl een vrachtschip naderde maar de orgelman sprong in het water en redde het kind. De dankbare ouders plaatsten een dankadvertentie in De Noord-Ooster.

De Noord-Ooster 23-02-1935

Presentator en volkskundige Ate Doornbosch (Nuis 1926-2010) maakte veldopnamen van bijna vergeten volksliederen voor het VARAradio-programma ‘Onder de Groene Linde’. Een puzzel, meestal kende niet iedereen de volledige tekst maar door veel mensen te bezoeken maakten ontbrekende strofen langzamerhand een lied weer compleet. Ook Roelof Klinkhamer werd in 1957 bezocht op aanraden van dorpsgenote mevrouw Antje Flik-Reinders. Ons kent ons, “Roelf wait ook wel wat”. Klinkhamer had liederen van zijn moeder geleerd. Zij speelde harmonica en zong daarbij. Volgens opgave van de Nederlandse Liederbank (beheer Meertens Instituut) zong de Kielster ‘Er woont een mulder al op de diek’ (origineel Oh Oldenburg von heute). In 1969 werd de opname nogmaals geregistreerd.

OPN OGL ([1950-1986])

titel:	Onder de Groene Linde: opnamebestand 33211
liednummer:	33211
gebruikt ex.:	Amsterdam MI: OPN OGL
afschrift:	Nederlands Volkslied-Archief 32374
zanger:	Klinkhamer, Roelof
opname:	Kiel-Windeweer 21-04-1969

Er werden meer mensen in Hoogezand e.o. bezocht. Misschien kunt u daar nog eens naar zoeken in uw familie, mogelijk weten abonnees van Pluustergoud er nog iets van. Laat u horen.

In 1965 was er nog een merkwaardig verhaal. Een antiekverzamelaar had een uiteengevallen viool maar er stond geen merknaam op. Hij hoopte stilletjes dat het een Stradivarius was. Gauw in een kluis geborgen, je weet maar nooit.

Hij wist niet dat vioolbouwers als de Stradivari's, de Guarneri's en

de Amati's hun autograaf uitsluitend binnen in de klankkast aanbrachten. Hij had het instrument voor 45 gulden van een Muntendammer gekocht. Die had hem weer voor veertig gulden van een oude man in Kielwindeweer. Die oude man was Roelf Klinkhamer. Deze geloofde niet in het Stradivariusverhaal. “Dat mocht hij willen, ik heb nog wel zoiets op zolder liggen maar achterop de klankkast staat ‘Stainer’”. En als vanouds klonk het weer volbravour: “Ik heb overal verstand van”. Bijzonder, maar zonder een portie geluk vaart niemand wel. Met het leggen van een kaartje, smokkend met een sigaartje, een borreltje en een moppie (draaiorgel-)muziek was alles vergeven en vergeten en kabbelde het leven rustig voort aan het Kioldiep. Ik mocht begin jaren zeventig nog eens rondkijken bij het huis dat toen te koop stond. In de oude schuur lag een verzameling onderdelen van fietsen, auto's, karren, machines enz. Vermoedelijk vanuit de denkwijze ‘als er nog eens oorlog komt dan...’. In het oude cafégedeelte stonden nog draaimolenpaardjes, stapels orgelboeken, een botsauto, resten van slooporgels, blaasbalgen, een accordeon, een viool.... Nee, geen Stradivarius!

Nv/hN Roelof Klinkhamer 1963

Een pierement is gezellig en verhoogt de sfeer op kermissen schreef een recensent. De radio is een concurrent geworden maar zij die enig gevoel voor muziek hebben schuwen de schelle luidsprekers die mechanische klanken ten gehore brengen. Zij verlangen met weemoed terug naar de diepe en hoge tonen van het orgel. Het zal aan Kielwindeweer niet liggen als de orgels zouden verdwijnen. Roelf Klinkhamer is in april 1972 overleden in verpleeghuis "De Zonnehof" in de Kleinemeersterstraat. Siemke verliet het leven in maart 1971. Ze liggen beiden te rusten op het kerkhof van Kielwindeweer.

Roelf Klinkhamer begin 1950

Bronnen:
Nv/hN, Winschoter courant,
De Noord-Ooster,
Tubantia,
Hoornsche courant,
Hepkema's courant,
Kath illustratie(?),
Dorpskrant de Anner oelen te Annen,
Meertens Instituut,
Kermis Cultuur en
verhalen uit overlevering van oud-
bewoners Boven Kiel.

Inloopmiddagen...

Zoals reeds aangekondigd op de Algemene Ledevergadering start de Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o. met ingang van september 2023 met inloopmiddagen.

De bedoeling is om één keer per maand leden en niet leden te ontvangen in ons onderkomen op de eerste verdieping van de Doopsgezinde kerk, Noorderstraat 53 te Sappemeer.

U kunt er onder andere terecht met allerlei vragen over de geschiedenis van Hoogezand-Sappemeer en ook kunt u "oude" foto's en dergelijke beschikbaar stellen aan onze Vereniging. Eventueel kunnen foto's door één van onze bestuursleden worden gescand, zodat ze daarna weer in uw bezit komen.

De eerste inloopmiddag is op 26 september van 13.30 uur tot 16.30 uur en vervolgens elke laatste dinsdag van de maand, behalve juni, juli en augustus.

Uiteraard kunt u daarnaast onze bestuursleden persoonlijk benaderen voor specifieke vragen over allerlei historische onderwerpen.

Kerstfair 2022

Onze bestuursleden Nel Lenting en Janny Tulp trotseerden de bittere kou tijdens de Kerstfair op het voorplein van de Doopsgezinde kerk te Sappemeer. En het was me daar toch koud....!

Foto © Wim A.H. Rozema

Internationale Vrouwenbond voor Vrede en Vrijheid, groep H-S

Harry Struik

Dit is een verhaal zonder kop (ik heb de datum van oprichting van de plaatselijke afdeling niet kunnen achterhalen) of staart (de berichtgeving stopt in 1939), en met een gat in het midden (de jaargang 1934 van de krant ontbreekt) over een activistische vrouwenclub in de jaren dertig van de vorige eeuw. Gebaseerd op de verenigingsmededelingen in het (Volksdagblad) Oost-Goorecht vanaf januari 1932 tot 1939. In die krant verscheen op pagina 2 voor het eerst verenigingsnieuws. Bovenaan de mededelingen van de Nederlandse Vereniging van Huisvrouwen, afd. H-S, gevolgd door de mededelingen van de Internationale Vrouwenbond voor Vrede en Vrijheid, groep H-S (I.V.V.V.), en verder mededelingen van enkele sportverenigingen. Dat zal volgende jaren de vaste indeling van de tweede pagina blijken.

De internationale vredesbeweging is in 1915 ontstaan uit het International Congress of Women, in het Vredespaleis in Den Haag, georganiseerd op initiatief van Aletta Jacobs, Rosa Manus en Mia Boissevain. Uit dat congres is het International Committee of Women for Permanent Peace (ICWPP) ontstaan. Ook in 1915 is in de Verenigde Staten Woman's Peace Party opgericht, die later de Amerikaanse tak van de organisatie werd, met Jane Addams, die in 1931 de Nobelprijs voor de Vrede kreeg, als voorzitter.

In 1919 werd een tweede vrouwen-vredescongres gehouden in Zurich, waar werd besloten dat de ICWPP een permanente organisatie moest worden. De ICWPP werd Women's International League for Peace and Freedom (WILPF) met een hoofdkwartier in Geneve, bij de Volkenbond.

De Nederlandse afdeling werd aanvankelijk het Nederlandsch Comité van Vrouwen voor Duurzame Vrede genoemd, maar 1919 veranderd in Internationale Vrouwenbond voor Vrede en Vrijheid, Nederlandse Afdeling. (Wikipedia)

Aletta Jacobs (Wikipedia)

Rosa Manus (Wikipedia)

De mededelingen in de krant van 9 januari 1932 van de Vrouwenbond voor Vrede en Vrijheid zijn de aankondiging van een spreker en een uitgestelde lezing. OP 14 januari komt de heer B. de Ligt* uit Geneve in het Volksgebouw te Sappemeer spreken voor de Anti-militaristische Vereniging Sappemeer. "Wij raden onze lezers aan: gaat u deze spreker horen". Belangstellenden kunnen zich bij de bestuursleden mevr. Van Geuns, mevr. Homan en mevr. Nijenhuis in Sappemeer en mevr. Hermann in Hoogezand opgeven voor gratis toegang. De lezing van Dirk Boer wordt enige dagen uitgesteld. (Henriette van Geuns – Godfried is de voorzitter van de groep H-S. In 1932 is ze afgevaardigde, samen met mevr. Hermann – Smit, naar de jaarvergadering van de Nederlandse bond en op de jaarvergadering op 28 en 29 oktober 1933 in Haarlem werd zij benoemd tot hoofdbestuurslid. In 1927 werd zij de eerste vrouwelijk raadslid in Sappemeer voor de Vrijheidspartij. Haar politieke ambities reiken verder, zo is ze in 1933 voor de Algemeen Democratische Unie kandidaat voor de Tweede Kamer, maar ondanks een verkiezingsbijeenkomst in hotel Struvé krijgt de ADU 0,38 % van de stemmen, in Hoogezand 112 (2,22%) en in Sappemeer 163 stemmen (5,26%).

Een advertentie op 19 november 1932: verschenen: Morele en Militaire Ontwapening, door mevr. Van Geuns-Godfried. Verkrijgbaar a 10 cent in de boekhandels van T.K. Kremer en J.G Dijkhuis Sappemeer en bij M. Roukes te Hoogezand en Sappemeer.

In 1932 schrijft zij in drie afleveringen in Oost-Goorecht over het leven en werk van Dr. Aletta Jacobs.)

(* Bartholomeus de Ligt, christen-socialistisch, later anarchistisch,

anti-militarist, geboren 17 juli 1883 Schalkwijk, overleden 3 september 1938 te Nantes, vestigde zich met zijn gezin in 1925 in Geneve). (wikipedia)

Foto mevr. van Geuns-Godfried
(Coll. Daan Hulsebos)

foto hotel Struvé (coll. Historisch Archief Midde-Groningen)

Op verzoek van de leden en aspirant-leden staat op 27 februari '32 het doel van de I.V.V.V. vermeld, ontleend aan uitgave van de Nederlandse afdeling: het in alle landen verenigen van de vrouwen die tegen de oorlog en tegen alle voorbereiding van oorlog zijn. De Bond staat verder voor algemene ontwapening, afschaffing van hongerblokkades en het misbruiken van de wetenschap voor vernietigingsdoeleinden.

De oorlogen en conflicten die de pacifisten in deze jaren bezighouden zijn de bezetting door het Italië van Mussolini van Abessynië (Ethiopië), de enige nog onafhankelijke staat in Afrika (1935 – 1936), de inval van Japan in China (1937 - 1945) en de Spaanse burgeroorlog (1936 – 1939).

In 1933 werd Hitler benoemd tot rijkskanselier. De afkeer van het vredesverdrag van Versailles, waarbij Duitsland veroordeeld werd tot terugbetaling van de oorlogsschuld, ontbinding van het leger en bezetting van het Rijnland, leidde tot een grote financiële crisis. De weerstand daartegen gaf voeding aan de opkomst van het nationaalsocialisme. In 1938 volgt de aansluiting van Oostenrijk en op 1 september 1939 valt Duitsland Polen binnen: begin van de Tweede Wereldoorlog.

De Volkenbond, opgericht in 1919, gevestigd in Geneve had te weinig steun om te interveniëren.

De vredesbeweging was vooral bevreesd voor nieuwe vormen van oorlogsvoering met gifgas en vliegtuigen, die een bedreiging vormden voor de burgerbevolking, die slecht te beschermen was.

Een conflict van 'eigen bodem' betrof de munitie op het Nederlandse oorlogsschip De Zeven Provinciën in februari '33 bij Sumatra. Om een einde te maken aan de munitie werd, nadat niet op een waarschuwing werd gereageerd, het schip door een bom uit een vliegtuig getroffen, met als gevolg

23 doden en vele gewonden. Onder de vele reacties was een brief aan de voorzitter van de ministerraad van het IVVV-bestuur: "het bestuur(...) hoewel het feit der munitie afkeurend evenzeer de zorgeloze houding der verantwoordelijke officieren, betreurt ten zeerste het verlies van menselijke levens door toepassing van wat met een naam "oorlogs" methode bestempeld moet worden, spreekt als haar overtuiging uit dat deze methode even onmenselijk ontoelaatbaar zijn toegepast op militairen als burgerbevolking."

Het verenigingsjaar begon met de jaarvergadering in de eerste maanden van het jaar met een redelijk standaard agenda: opening door de voorzitter, verslagen van de secretaris en de penningmeester, verkiezing

van nieuwe bestuursleden, een lezing en tot slot een verloting waarvan de prijzen door de leden zijn ingebracht. De opbrengst komt ten goede aan een verenigingsblad.

Er wordt een blad "De Nieuwe Kokers" uitgegeven, die door enkele bestuursleden werd rondgebracht, maar de circulatie bleek niet bevredigend en werd daarom gestaakt. Begin 1933 ontvangen de leden dan "De Vredesbode". Door de Nederlandse afdeling werd in 1935 besloten een maandblad uit te geven. De opbrengst van de verloting van de vergadering in januari '36, f.63,50, werd bestemd voor het maandblad. Samen met de Nationale Vrouwenvredesbond werd een vredeskalender uitgegeven.

De jaarvergaderingen van de Nederlandse Bond worden op de ledenvergaderingen nauwgezet besproken, waarbij het vaak gaat over internationale zaken zoals congressen en de agenda van de Volkenbond. Lokale afdelingen kunnen voorstellen indienen. Deze jaarvergaderingen worden steeds in een andere stad georganiseerd, zo mogelijk bezocht door afdelingsbestuurders, de prijzen van de treinreizen worden door de afdeling vermeld. Met een Kerstboodschap werd het jaar afgesloten.

Het organiseren van lezingen is een van de activiteiten van de I.V.V.V., afd. H-S. We zien een scala aan sprekers (m/v) in de loop van de jaren. Een onvolledig overzicht: 11-10-'32 Mej. Tony de Ridder (Hotel Faber): "Kriegsbrieven gefallener Studenten", ter kennismaking werden enige brieven vertaald;

Foto Hotel Faber (coll. HAMG)

13-12-'32 in de Harmonie in Groningen 3 sprekers: Dr. A.K. Kuiper (Amsterdam), Prof. dr. G. Heering (Leiden), Dr. J. Riemens (Leiden), toegang 25 cent; organisatie: Kerk en Vrede
23-01-'33 ds. Oldeman over de Hitler-beweging (Bontehuis)

Foto Bontehuis (coll. HAMG)

25-10-'33 mej. Nine Minnema (Brussel) "Oorlog en misdadigheid", zij heeft met een Tsjechoslowaakse professor in België toegang tot gevangenen en hun dossiers; (Bontehuis)
28-01-'34 ds. N. Padt, Kerk en Vrede i.s.m. Vrijzinnige Democratische Bond

21-01-'35 mevr. Content-Hofstede (Assen) over het boek "Gij vrouwen" van Helen Smith

23-03-'35 ds. Oldeman en drs. J. Rutink (Delft) over wapenindustrie en chemische oorlogsvoering;

09-04-'38 mej. Mr. Clara Enthoven over Asielrecht (De Faun, Groningen)

Jongeren Vredes Actie.

Voor de lezing in het Bontehuis van Dirk Boer, secretaris van de Jongeren Vredes Actie, werden vooral jongeren opgeroepen te komen luisteren. Van de aanwezigen gaven 25 zich op als lid, zodat een afdeling Jongeren kon worden gestart. De oprichting was op 16 februari 1932 in het verenigingsgebouw van de Ned. Hervormde Kerk in Sappemeer. Arnold van Geuns werd voorzitter, Jac. Pronk secretaris, mej. P. Vos penningmeester, mej. N. Schaaphok brochurehoudster en Geert Borcherts

algemeen functionaris. Van de Jongeren afdeling kunnen jongens en meisjes lid worden vanaf 15 jaar en niet ouder zijn dan 35 jaar. Zoals ook voor de Vrouwenbond geldt: van elke politieke of godsdienstige overtuiging, milieu en volksaard. De JVA wil de strijd aanbinden tegen het militarisme en is voor ontwapening.

In de eerste maanden worden brochures over Japan en China, prijs f.0,10 verkocht. Op 26 april spreekt Dirk Boer over Nationale Ontwapening. "Gedachtenwisseling toegestaan." Die avond is een succes en levert 6 nieuwe leden op. Op 10 mei wordt het congres dat op 22 mei in Veendam

wordt gehouden, besproken. In het bericht op 21 mei wordt een laatste oproep gedaan om naar het congres in Veendam te gaan." Vertrek per fiets brood mee." De vergadering van 24 mei wordt slecht bezocht. De colportagetocht naar Kielwindeweer werd een succes, er werd een flink aantal brochures verkocht, tocht naar Slochteren op 18 juni.

De zomerconferentie van de JVA in Soesterberg wordt uitgesteld tot 28 augustus. Dat was de laatste mededeling van de JVA in de krant.

Een onderwerp dat voor de jonge mannen van belang was, betreft de wet op de vervangende dienstplicht. Het bestuur van de groep H-S besloot, na uitvoerige correspondentie met de secretaris van het Comité Voorlichting in Den Haag, aan alle jongelui die daarvoor in aanmerking komen, een uittreksel van de wet te sturen. Deze wet, die ten onrechte Dienstweigeringswet werd genoemd, hield de voorwaarden in waarom jongelui die gewetensbezwaren hadden tegen het verrichten van militaire dienst, van die dienst konden worden vrijgesteld. De militaire dienst werd in dat geval vervangen door burgerlijke staatsdienst. Een deskundige was bereid de jongelui die zich op de wet wensten te beroepen, behulpzaam te zijn bij de voorbereiding voor het verhoor, waaraan ze in dat geval zouden worden onderworpen.

Na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog werd aangedrongen op een regeling voor de gewetensvrijheid inzake de krijgsdienst. De wet werd met algemene stemmen aangenomen en verscheen op 13 juli 1923 in het Staatsblad en trad in juni 1924 in werking en een jaar later werd een commissie van voorlichting opgericht. Ook in de krant verschenen artikelen over deze wet. In september 1935 stelden de afdelingen Den Haag en Utrecht voor om de dienstplichtige leeftijd pas te laten ingaan wanneer de zonen van ouders die gewetenbezwaren hebben meerderjarig zijn. De IVVV drong in die jaren bij de regering aan op totale afschaffing van de dienstplicht.

Er zijn in 1932 meer groepen actief voor de vrede. Op 13 februari wordt bericht dat een Comité voor Plaatselijke Vredesactie is opgericht, met als doel met verschillende verenigingen gezamenlijk vergaderingen, lezingen, enz. te houden. De groep H-S van de IVVV is daarin vertegenwoordigd. Als leden daartegen bezwaar hebben of nadere inlichtingen wensen kunnen zij dat melden bij het bestuur. De eerste grote bijeenkomst is in Hotel Faber waar de heer Bruins zal spreken over Oorlog en ds. Oldeman over Vrede, omlijst door tableaus, de toegang is vrij. Op 26 maart meldt het bestuur dat er een uitnodiging is ontvangen van het Comité voor Directe Actie tegen Oorlog en Oorlogsgevaar. Dat comité wil een manifest verspreiden, protestvergaderingen houden en propaganda maken voor de Directe Actie.

Na een uitvoerige briefwisseling met het Hoofdbestuur, waaronder zelfs met mevr. Ramond - Hirschmann in Geneve, heeft het bestuur besloten niet samen te werken met het Comité voor Directe Actie.

"De groep H-S stelt voor de volgende resolutie aan te nemen: de leden van de Internationale Vrouwenvereniging voor Vrede en Vrijheid besluiten "ingeval van oorlog en ook vóór die tijd, in geen enkele tak van dienst werkzaamheden te verrichten, die op enigerlei wijze met oorlogswerk in betrekking staan, of op eniger-

lei wijze het oorlogsvoeren helpen mogelijk te maken.” In mei wordt in Grenoble het internationale congres “Wereldontwapening of Wereldondergang” gehouden. Leden die het congres willen bijwonen, opgave bij het bestuur. “De kosten bedragen ongeveer f. 30,-, 3de klas plus verblijfskosten, ieder voor eigen rekening.”

Bij een jaarlijkse activiteit op 18 mei werd ook een beroep op de jongeren gedaan. Op die dag werd de Goodwillday georganiseerd ter herdenking van het op 18 mei 1899 geopende wereldcongres voor vrede in Den Haag. Daan werden door de jeugd bloemen verkocht. In 1932 was de bevredigende opbrengst, tot op de halve cent nauwkeurig f. 86,87½. “Het lijkt een verblijdend verschijnsel, dat het publiek hoe langer hoe meer doordrongen blijkt te zijn van de noodzaak ons streven te steunen.” Een week eerder stond er in de krant een door het bestuur geschreven ingezonden stuk, waarin het publiek werd opgeroepen bloemen te kopen. “Gij ingezetenen, toont uw sympathie met ons werk, door de bloemenmeisjes spoedig door harer voorraad heen te helpen.”

In de zomermaanden werden er wel buitenactiviteiten georganiseerd met plaatselijke kerken. Zo vraagt het bestuur van Kerk en Vrede om deelname aan een openluchtbijeenkomst op zondag 16 juli in de tuin van Hotel Faber, bij ongunstig weer in de zaal. In een advertentie wordt het programma aangekondigd: sprekers ds. Sevenster uit Zuidbroek en ds. Van der Horst uit Akkrum, onderwerpen ‘De zonde een schandvlek der natieën, ‘Kerk en Vrede en de nationale gedachte’. Medewerking van het Ned. Herv. Meisjeskoor, Hoogezand. Entree 10 cent.

Voor de leden die verhinderd waren staat een kort verslag in de krant van 29 juli. Ds. Oldeman verzorgde de inleiding en wees op de onverzoenlijke tegenstelling tussen het militarisme en het evangelie. Ds. F. ten Kate van Sappemeer sprak het slotwoord. Er waren vertegenwoordigers uit Haren en Groningen.

Op zondag 15 september 1935 werd een vredeslanddag georganiseerd door het Vredes Propaganda Comité Groningen en omstreken, in samenwerking met vele vredesverenigingen uit Groningen en Drenthe.

Op het programma 4 predikanten uit De Wilp, Bergum, Leeuwarden en Leek met zang van het kerkkoor uit Leek. Volgens het verslag van 14 sept. werd de middag zeer goed bezocht. Door het Noordelijk Propaganda comité werd wederom een landdag georganiseerd op 12 juli 1936 te Eelde. Het vervoer zou per autobus vanuit Hoogezand plaatsvinden, maar op 11 juli werd bericht dat geen bus beschikbaar was, de fiets was een alternatief of via Groningen met de bus.

Ook in 1937 werd er een landdag gehouden op 5 september, ditmaal in het Laarwoud in Zuidlaren, met een drietal sprekers uit Zuidlaren, Dokkum en Hemrik, met zang door het vrijzinnig Herv. Kerkkoor uit Zuidlaren. De toegang was vrij. Ook nu zou bij voldoende deelname een bus uit Hoogezand rijden, maar op 4 sept. werd meegedeeld dat de tocht per fiets zou worden afgelegd.

In 1932 schreef het bestuur tegen de kerstdagen een tekenwedstrijd uit. De tekeningen moesten op een of andere manier het vredesideaal demonstreren. Verder was de opdracht vrij. Met St. Maarten werd er voor de kinderen een lichtjeswedstrijd georganiseerd. Prijzen werden er beschikbaar gesteld voor de kinderen die het beste hadden getoond tegen de oorlog en voor de vrede te zijn. De beoordeling was op 11 november tussen 5 en 6 uur bij Hotel Groeneveld. In 1935 was het bestuur tevreden, er waren mooie lichtjes en goede vredesbeelden. Een jaar later was sprake van enige teleurstelling: “ondanks de lichtjes van bieten, karton en bussen, waarop mooie figuren waren aangebracht, was het jammer dat de meeste deelnemers het niet goed begrepen hadden, omdat uit de lichtjes niet duidelijk bleek dat ze tegen de oorlog en voor de vrede waren”. De deelname van meisjes viel kennelijk tegen gezien de uitroep: “En waar

waren onze meisjes?” Alle deelnemers kregen een aardige verrassing.

Op 3 december 1932 werd een dringend verzoek gedaan aan de leden, lezers en lezeressen hun kinderen geen oorlogsspeelgoed als St. Nicolaascadeau te geven. “Het wekt bij kinderen de lust op oorlogspelletjes te doen, en wat eerst spel is, kan later bittere en droeve ernst worden.” Dit verzoek werd jaarlijks herhaald, maar in 1937 veranderde de opzet. Het bestuur zond aan een negental winkeliers in beide gemeenten een brief met het verzoek met de Sinterklasfeesten geen oorlogsspeelgoed te koop aan te bieden. Het maakt de winkeliers er opmerkzaam op dat op deze manier de strijdsters voor de vrede behulpzaam konden zijn in haar streven het jonge kind buiten de oorlogsspsychose te houden. Op een enkele uitzondering na zonden de aangeschrevenen een zeer sympathiek antwoord, met de verzekering geen oorlogsspeelgoed te zullen aanbieden. Een woord van dank en hulde is hier zeker op zijn plaats.” Deze actie is in het hele land gehouden.

In 1934 (Wikipedia) werd voor het eerst de Vrouwenvredesgang georganiseerd door de Algemene Nederlandsche Vrouwen Vredesbond en de Nederlandse Afdeling van de I.V.V.V. die samen het landelijk comité vormden. De opzet van de demonstratie was een stille rondgang alleen om te getuigen van een intense vredeswil. De deelnemers van alle gezindten legden de tocht zwijgend af en droegen een witte bloem mee. De eerste tocht was op 18 mei, de Volkenbondsdag, in Den Haag. Ook in 1935 werd de tocht in Den Haag gehouden. In de krant van 25 mei wordt verslag gedaan: “De Vrouwenvredesgang (...) is een succes geworden. Niet minder dan 4000 vrouwen werden per trein aangevoerd. Reken daarbij allen die met andere middelen van vervoer kwamen en de inwonsters van de residentie zelve. Kunt U voorstellen de stoet, die zich in rijen van vier slingerde tussen Malieveld en Houtrust. Zwijgend werd de weg afgelegd, en

dat zwijgen en die ernst deelden zich mee aan de toeschouwers, die velen met een witte bloem getooid, langs de weg stonden, zodat vaak 't enige geluid, dat de stilte verbrak, was 't geluid van al de voeten op 't plaveisel. Tweemaal scheidde zich een deputatie van twintig vrouwen af. De eerste ging een adres aanbieden aan onze regering, de tweede aan de president van 't Internationaal Hof van Justitie in 't Vredespaleis. Helaas, bij 't bereiken van Houtrust stroomde de regen neer, zodat de spreeksters, mevr. mr. B. Bakker-Nort, mevr. C. Ramondt-Hirschmann, mej. Ds. C.A. Elink-Schuurman en mej. Tony de Ridder niet het gehoor hadden dat ze verdienden. Desondanks is de Vredesgang, die zo duidelijk sprak als uiting van vredeswil van de Nederlandse vrouw schitterend geslaagd, en zeker zullen het volgend jaar die nu nog aan de kant stonden, zich mede scharen achter de grote witte doeken."

Die verwachting kwam in 1936 uit: aan de tocht door Amsterdam deden 18000 vrouwen deel.

In de pers werd ruime aandacht besteed met reportages en fotopagina's, in het bioscoopjournaal werden fragmenten getoond en de toespraken werden op de radio uitgezonden. Uit Hoogezand-Sappemeer namen 22 vrouwen deel aan de tocht.

Op de ledenvergadering van 12 sept. 1936 doet mevr. Van Geuns verslag van de eerste wereldbijeenkomst 'Rassemblement Universel pour la Paix' te Brussel die zij als deelnemer bezocht.

In het najaar van 1936 en '37 werd er een beroep gedaan op de vrouwen in Nederland en andere democratische landen om voor de Spaanse slachtoffers warme kleding te breien nu de koude wintermaanden voor de deur staan. De Commissie Hulp aan Spanje had grote partijen wol ingeslagen die aan de deelnemers gratis ter beschikking werd gesteld, samen met goede patronen. Ook een geldelijke bijdrage werd op prijs gesteld. Het Hoofdbestuur ontving in december '38 een telegram uit Barcelona

waarin gevraagd werd om aan de Spaanse kinderen een klein 'kerstgeluk' te geven. "Toe zendt kleding, voedsel en speelgoed voor deze onschuldige oorlogsslachtoffertjes."

Op 8 mei 1937 deed het plaatselijk comité een laatste oproep aan alle vrouwen van H-S en omgeving voor de Vrouwenvredesgang op 18 mei in Utrecht. De reiskosten bedragen f. 2,75 plus f.0,10 voor verplicht deelnemingsbewijs. Eerder was in het Bontehuis een vergadering over de vierde Vredesgang In Utrecht belegd waarvoor alle vrouwenorganisaties waren uitgenodigd.

De vrouwenvredesgang werd in 1938 wederom in Den Haag gehouden, met ca. 15000 deelneemsters, waaronder 18 uit Hoogezand en Sappemeer. In 1939 viel 18 mei op Hemelvaartsdag, waardoor de jaarlijkse tocht op 17 mei werd gehouden, met 12000 deelneemsters.

Voor de jaarvergadering van 23 februari 1937 wordt een dringend beroep gedaan op de leden: "vriendelijk verzoek ons werk te steunen door het bezoeken van de jaarvergadering en door het zenden van een prijsje voor de verloting en door het kopen van loten a 10 cent voor het in stand houden van de krant zonder contributieverhoging. Het bestuur doet alle moeite om met een goed programma voor de dag te komen. Houdt dus vast deze dag vrij en brengt vrienden en belangstellenden mee. In de pauze heeft de verloting plaats. Wanneer ieder lid nu eens 5 loten a 10 cent zou willen verkopen, dan waren we gauw door onze loten heen. Toe helpt nu allen eens mee. Kijkt ook uw kasten nog eens na, misschien hebt u nog wel enige prijsjes voor ons."

De vergadering vond plaats in Hotel Beerboom in Sappemeer. Na de gebruikelijke agenda was er een optreden van de heer K. Pekelharing uit Utrecht met een aantal voordrachten. Uit het verslag blijkt dat er een geringe opkomst was. Weken later zijn 14 prijzen niet zijn opgehaald. In dat najaar, op een ledenvergadering, sombert mevr. Van Geuns dat

het moeilijke tijden zijn voor pacifisten door tegenwerking en onverschilligheid.

De afdeling stelt het Hoofdbestuur voor een van zijn leden beschikbaar te stellen om met een propagandacommissielid de verschillende afdelingen en correspondentschappen rond te reizen om zodoende te komen tot uitbreiding van onze groepen en ledental. "Toelichting: juist op de plaatsen die ver verwijderd zijn van het centrum weet men zo weinig van onze bond en ons vredeswerk en daar zou persoonlijk contact zo veel kunnen doen om de mensen aan het werk te krijgen."

Op de jaarvergadering in februari 1939 wordt bekend dat de nieuwe presidente, freule J. Repelaer van Driel, een tournee door het land zal maken om persoonlijk contact te maken met de leden en besturen van alle groepen.

Het aantal leden bleek te zijn teruggelopen, waren er in de voorgaande jaren nog 80 leden, in 1939 zijn het 62 en 1 donatrice (de contributie bedroeg f.1,-)

Naar aanleiding van een aantal incidenten met Duitse vluchtelingen die terug over de grens zijn gezet, schrijft het Hoofdbestuur in juli '37 een brief aan de minister van Justitie om het asielrecht meer toe te passen in de geest van waarmee instemming van ieder rechtgeaard Nederlander mag verwachten. "Het is ons zeer pijnlijk telkens in het buitenland kritiek te horen op de houding in deze tijden van Nederland, het befaamde land van vrijheid en recht." Er wordt op aangedrongen geen vluchtelingen meer terug te sturen.

In een lezing over het asielrecht op 12 april '38 in De Faun in Groningen stelt mej. Mr. Clara Enthoven dat Nederland vroeger steeds een gastvrij land is geweest voor hen die om des gewetenwille uit hun land moesten vluchten, maar dat dit de laatste tijd niet meer het geval. "Met name Duitse politieke vluchtelingen die naar ons land kwamen, staan geregeld bloot aan terug geleiding over de Duitse grens. Mag dit zo blijven?"

In het brede scala aan activiteiten is de aandacht voor Esperanto een enigszins afwijkende. In de herfst van 1937 is het plan opgevat een begin te maken met de propaganda voor Esperanto. Op 9 december wordt in Hotel Faber een propaganda-avond met proeflessen gehouden. Volgens de organisatoren is Esperanto het middel tot het vormen van internationale gemeenschappen, nodig voor het bereiken van hun ideaal, de wereldvrede.

-Advertentie 4 dec. Esperanto-Avond, zaal "Faber" Hoogezand. Donderdag 9 Dec. a.s. 8 uur, Openbare proefles en lezing met lichtbeelden MET DE GRAF ZEPPELIN NAAR ZUID-AMERIKA, door de Deense leraar AUGUST WEIDE, Aarhus, Entree f. 0,10 Aangifte en incl. cursus: Kerkstraat 1 Hoogezand

(* Esperanto is een kunstmatig gecreëerde internationale taal, ontworpen door Lejzer Zamenhof in 1887. Wikipedia)

30 juli 1938. In het Comité voor Vrede en Ontwapening van de Intern. Vrouwenorganisatie te Geneve zijn resoluties aangenomen. Het Comité verontrust door recente uitingen van een klaarblijkelijk weloverwogen politiek van bepaalde regeringen om de methode van luchtbombardementen op de burgerbevolking te gebruiken om door deze terroristische militaire doelen te bereiken

die anders onbereikbaar zijn, die tot dusver ongekende vernietiging van onschuldige levens en van eigendommen tot gevolg, vestigt de aandacht van de bij het comité aangesloten organisaties op het gevaar dat indien deze methode van oorlogsvoering, die in strijd is met alle regelen van internationaal recht niet op krachtig verzet stuit bij regeringen en de publieke opinie de morele beschavingnormen vernietigd zullen worden en de pogingen van internationale instellingen in de richting van sociale vooruitgang geheel nutteloos zullen worden gemaakt door groeiende dreiging van oorlog, en dringt er daarom bij de organisaties op aan de nationale afdelingen op te roepen al het mogelijke te doen om de publieke opinie wakker te schudden, niet alleen om tegen het voortduren van deze bombardementen te protesteren, maar ook om met de grootste aandrang stappen bij hun regeringen te ondernemen, opdat deze alle middelen onderzoeken om een einde te maken aan dergelijke praktijken. Het Comité, diep bewogen door de tragische toestand van honderdduizenden vluchtelingen, wie de mogelijkheid van leven en werken moeten worden verzekerd, en van oordeel dat deze toestand niet alleen een humanitair aspect heeft, maar ook een van de oorzaken van internationale wrijving is en daardoor een beslissende invloed op de wereldvrede heeft, begroet met instemming het initiatief van de Ver. Staten om een aantal regeringen uit te nodigen tot samenwerking om een speciaal comité in te stellen dat zekere aspecten van dit probleem zal moeten behandelen, en hoopt ten zeerste dat de conferentie tot dit doel op 6 juli te Evian bijeengeroepen, succes zal hebben in het vinden van een oplossing voor de dringende vraagstukken van immigratie en werkgelegenheid. Deze laatste resolutie is aan de president der Ver. Staten gezonden.

Vredes Pers Bureau.

20 augustus 1938 Een derde vredesconferentie?

Door het Nederlandse Comité der Internationale Vredescampagne is

het volgende adres aan de koningin gericht. Het Nederlandse Comité, namens de aangesloten organisaties: Centrale Bond van Nederlandse Verbruikscoöperaties, Nederlands Verbond van Vakverenigingen, Nederlandse Vakcentrale en Theosofische Vereniging, Ned. Afd., feiten tonen aan dat ondanks de verplichtingen die het Kellogg-pact* oplegt, de oorlog wordt aangewend als middel tot het beslechten van internationale verschillen en tot het vervullen langs gewelddadige weg van nationale begeerten, leidt mogelijk tot oorlog; door ongebreidelde toepassing van moderne strijdmiddelen, omdat het zgn. oorlogsrecht niet meer overeenstemt met de huidige tijd, gevolg: burgerdoelen en bevolking staan aan verwoesting bloot, protesten van regeringen vinden weinig gehoor, bestaande conventies schieten tekort in het voorkomen van oorlogsgeweld, daarom allereerst de leemten in het oorlogsrecht dienen te worden aangevuld, herstel van gezag van het recht in het belang van de hele mensheid, noodzaak door regeringen van vredelievende volken alle middelen te baat worden genomen om volken te behoeden voor oorlogsverschrikkingen, daarom oproep om conferentie met als doel dat het bereiken van een resultaat. Aan de regeringen zo spoedig mogelijk een werkprogramma en een ontwerpregeling, tenzij een ander bevoegd gezag al stappen heeft gezet tot hetzelfde doel. Als verstrekkend resultaat: afschaffing van de luchtoorlog, minder verstrekkend resultaat: de beperking van de wijze van oorlogsvoeren binnen zodanige grenzen dat aanvallen op burgerbevolking worden uitgesloten. Verzoeken om adhesiebetuigingen te zenden aan het secretariaat van het Ned. Comité der IVC.

(* Briand-Kellogg pact. Pact van Parijs van 27 augustus 1928: een internationaal verdrag van 23 landen. Doel: banden tussen de voormalige bondgenoten Frankrijk, VS, Duitsland, GB, Japan, Polen, België weer aan te trekken. Verdrag tot uitbanning van de oorlog, maar weinig invloed. Aristide Briand, minister van Buit-

enlandse Zaken van Frankrijk, Frank Kellogg, minister van Buitenlandse Zaken VS.)

In het voorjaar van 1939 heeft het bestuur bij de plaatselijke autoriteiten geïnformeerd in hoeverre het Ambtenarenverbod voor het lidmaatschap van de IVVV van kracht is voor gemeenteambtenaren en onderwijzers. De minister had daarover nog geen beslissing genomen. Mocht het verbod ook gelden voor deze ambtenaren, dan zal het bestuur de leden direct informeren. Mevrouw van Geuns was onderwijzeres.

(Ambtenarenverbod 1933, in eerste instantie bedoeld om de invloed van de NSB tegen te gaan. Een verbod voor beroepsmilitairen en leden van de burgerwacht om lid te zijn van de NSB. Door het tweede kabinet Colijn werd het ambtenaren verboden lid te zijn van een groot aantal uiterst linkse en rechtse organisaties.)

3 juni 1939

De afdeling Ned. van de IVVV heeft aan de Koningin te Brussel een telegram gezonden, waarin zij in diepe eerbied uiting geeft aan haar volle instemming met de gedachteswisseling tussen Hare Majesteit en Zijne Majesteit de Koning der Belgen, betreffende het daadwerkelijk willen bevorderen een concrete vorm te vinden teneinde de hinderpalen die de wereldopbouw tegenhouden, weg te nemen en aldus doelmatig het verheven vredesideaal te dienen. Een telegram van gelijke inhoud is aan Koning Leopold gezonden.

Bij enkele leden was behoefte aan een beter inzicht van de vraagstukken van oorlog en vrede. Een studieclubje werd in juli '39 opgericht. De eerste avond met 8 leden ging het over de luchtbescherming, de tweede over de Bellamy-gedachte.*

(*gebaseerd op de ideeën van de Amerikaanse schrijver en utopist Edward Bellamy (1850-1898)

De laatste bijdrage van de groep H-S in de krant van 26 augustus 1939 is een uitspraak van Frederik de Grote: "Als mijn soldaten beginnen te den-

ken, blijft niet één in 't gelid staan." "In Hoogezand en Sappemeer in Oorlogstijd, 75 jaar later" Door Goff F. Miedema, april/mei 2020" staat dat 'De Vrouwenbond voor Vrede en Vrijheid' vergaderde in 1940 onder haar (Mevr. Van Geuns) leiding in het 'Bontehuis". Kennelijk zijn de verenigingsactiviteiten ondanks de Duitse inval nog doorgegaan.

De internationale spanningen waren zo hoog opgelopen, dat de Nederlandse regering (kabinet De Geer II) op 28 augustus '39 de algehele mobilisatie afkondigde.

Op 2 september 1939 meldt de Nederlandse vereniging van Huisvrouwen, afd. H-S op de pagina verenigingsmededelingen dat het in verband met de tijdsomstandigheden beter is onze excursie van a.s. donderdag niet te laten doorgaan. "Naar aanleiding van de toestand ontvingen wij van het Hoofdbestuur het volgende schrijven, dat ik hier in zijn geheel laat volgen: Aan alle afdelingsbesturen van de Nederlandse Vereniging van Huisvrouwen: Zeer geacht bestuur, in deze ernstige dagen, nu weliswaar nog niet alle hoop op het behoud van de vrede in Europa vervlogen is, maar wij toch op het ergste moeten zijn voorbereid, meent het Hoofdbestuur zich met U in verbinding te moeten stellen, omdat juist in moeilijke tijden de onderlinge saamhorigheid en de eenheid in onze vereniging sterker dan ooit moeten worden gevoeld. Het is zeker bijna overbodig U te zeggen, dat zelfs indien de somberste voorspellingen werkelijkheid zouden worden, onze vereniging niet in activiteit mag verflauwen, doch er dan in tegendeel door haar en haar afdelingen een bijzondere taak is te vervullen, evenals dit 25 jaar geleden het geval is geweest. Wij verwachten dan ook niet anders dan dat onze afdelingen zich paraat zullen houden en haar hulp zullen bieden waar deze in de plaats harer vestiging nodig zal zijn. Indien het Hoofdbestuur daarbij op enigerlei wijze met raad kan dienen, is het daartoe, zoals vanzelf spreekt, te allen tijde bereid.

Aan het slot Harer radiorede op 28

augustus zei HM de Koningin het zo treffend: in het bijzonder gaan Mij ter harte de talloze gezinnen, die echtgenoot, vader of zoons moeten afstaan en ik geef mij ook rekenschap van de grot materiele moeilijkheden die dit voor zo heel velen mee brengt.(...)

Ik zou dit schrijven nog willen aanvullen met er op te wijzen dat wij allen moeten meewerken om vooral nu geen grote hoeveelheden voedsel enz. in te slaan. Ik ben er van overtuigd dat een inkoop van verbruiksartikelen gewenst is, opdat onze regering niet voor nodeloze moeilijkheden komt te staan, wanneer ieder medewerkt zal zeker geen mens, ook in tijden van voedselschaarste gebrek hoeft te lijden.

9 september

Na overleg met notaris Hoogenboom, Hoofd der luchtbescherming. Komen wij met het volgende: Ons bestuur doet een ernstig beroep op onze leden zich beschikbaar te willen stellen voor de Geneeskundige Dienst der Luchtbescherming. Spoedige aanmelding wordt verzocht bij mevr. S. voor Sappemeer en mevr. B. voor Hoogezand. Het is de bedoeling dat dr. Cazemir, die het hoofd van deze dienst geworden is, de dames die zich aanmelden de noodzakelijke opleiding zal geven.

In een artikel in De Groene Amsterdammer van 26 januari 2023 "Waar is het pacifisme in Nederland gebleven?" "De vredespijp is uitgerookt" Is de conclusie dat het pacifisme is verdwenen. Overigens bestaat Kerk en Vrede (opgericht in 1924) nog steeds.

De advertenties zijn uit het blad Oost-Gorecht

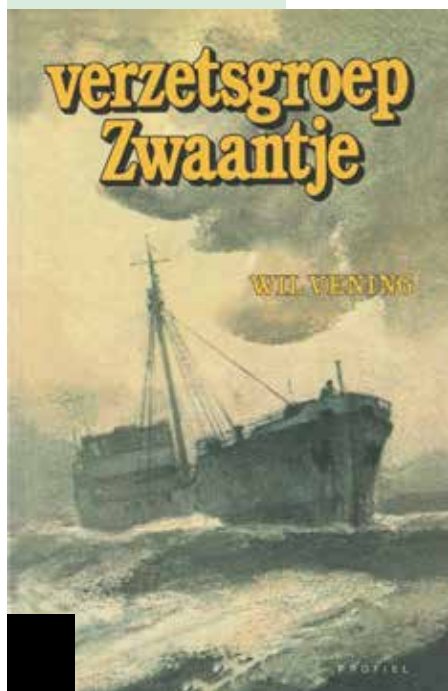
Reacties.....

Naar aanleiding van onze uitgave ter gelegenheid van “75 jaar Vrijheid” kregen we onderstaande reactie van Jaap Boersema (hij is ook één van de auteurs van het artikel “Het schip Anjo, de zoektocht naar het schip van de Thuishaaldertjes” in Pluustergoud nummer 54).

In 75 JAAR VRIJHEID las ik op pagina 113 het verhaal over het verzet en de groep ZWAANTJE.

Op blz. 114 word er gesproken over een zekere Wim die in het zuiden van Nederland opereerde onder leiding van een Belg, die heel veel informatie verschafte en ook extra mensen voor het verzet ronselde. Bijvoorbeeld een gepensioneerde kolonel uit Dokkum, die alleen werkte.

Op blz.115 wordt gesproken over een achterneef van dokter Oosterhuis, die man was hoofdingenieur van waterzaken (Waterstaat, red.) en die had het gebied onder zich van Hoek van Holland tot IJmuiden’.

Het herinnerde mij aan mijn lange moeizame speurtocht om de verzetsmedailles van Arie van Hoepen te kunnen plaatsen. In 1971 overleed Antje van Hoepen-Vellinga, nicht van mijn moeder. Zij was de weduwe van Arie van Hoepen. Met veel moeite heb ik persoonlijke zaken weten te los te peuten.er waren namelijk geen erfgenamen....Ja, de kerk. De kerkvoogdij wist niet hoe gauw ze alles te gelde kon maken; maar waren wel zo vriendelijk om bij een aantal tweedehands winkeltjes fotoalbums en ander persoonlijke zaken terug te halen. Daaronder de beide medailles, die ik heb laten liggen tot na mijn pensionering...

Ik ben in Dokkum en in Leeuwarden geweest om meer aan de weet te komen en heb uitvoerig gecorrespondeerd met Brussel.

Linker medaille: Deze licht bronzen medaille is de meest voorkomende onderscheiding onder de Belgische eretekens voor de Tweede Wereldoorlog. Ingesteld op 16 februari 1945 werd ze toegekend aan allen die tijdens de oorlog (dus tussen 10 mei 1940 en 7 mei 1945) dienst deden in een eenheid van de Belgische strijdkrachten, van de weerstand, de koopvaardijvloot, enz. aan de zijde

van de Geallieerden.

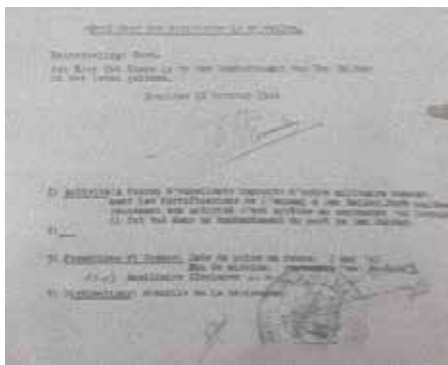
Rechter medaille: Deze medaille werd ingesteld op 16 februari 1946 voor uitreiking aan alle leden van de gewapende weerstand en aan leden van de inlichtingendienst welke in bezet gebied opereerden.

Na veel gebel en mail-verkeer ontving ik onderstaande documenten in 2017:

In antwoord op uw e-mail van 6 juni 2017, betreffende het oorlogsverleden van Arie van HOEPEN (geboren te ZOUTELANDE op 7 februari 1893), kunnen we u informeren dat onze dienst in het bezit is van een dossier - met vermelding van de aan hem toegekende eretekens - en een steekkaart van Inlichting- en Veiligheidsagent op zijn naam. In de bijlage vindt u een scan van de beide documenten. Op basis van zijn dossier en steekkaart kunnen we helaas niet uitmaken welke verzetsdaden hij heeft gepleegd tijdens de Tweede Wereldoorlog. We hopen hierover binnenkort meer gegevens te verzamelen aan de hand van zijn dossier van Inlichting- en Veiligheidsagent, dat wordt bewaard in een andere dienst, en houden u op de hoogte. Hoogachtend, Kathleen VAN ACKER, Attaché, Chef van de Sectie Classified Archives (Centrum voor Historische Documentatie van Defensie) (ADIV/SI-S-CA)

Correspondent: Eva MUYS (Kwartier Koningin Elisabeth, Blok 15, Eversestraat 1, 1140 BRUSSEL, Tel: 02/441.75.71, e-mail: Eva.Muys@mil.be).

Het was Eva Muys persoonlijk, die mij berichtte en mij van -door haar- gefotografeerde documenten voorzag. (Helaas zijn een aantal documenten te slecht om afgedrukt te worden, red.)

Hierbij een vertaling van één van de documenten:

Heeft zeer goed gerapporteerd (zeer goede inlichtingen geleverd) op militair gebied, over de fortificaties van de vijand te Den Helder. Het is bijzonder jammer dat er in september '44 een einde is gekomen aan zijn activiteiten, omdat hij bij een bombardement op de haven van Den Helder is omgekomen.

Promotie en graad: In dienst gekomen: 1 mei '43 Einde dienst: september '44

I-6-43 hulpkracht/ assistent/ helper 2e klasse

Onderscheidingsteken: verzetsmedaille

Dit laatste was wat ik weten wilde.

In vrijwel alle stukken werd de naam van Arie van Hoepen verkeerd geschreven.

Zo ook in dit laatste stuk. Maar de grootste fout is de vermelding dat Arie in september 1944 is omgekomen. Arie overleed op 31 januari 1946 in Den Helder.

Heb een en ander nog eens voorgelegd aan Ruud Lindeman van het Verzetsmuseum in Leeuwarden. De groep Dokkum was een ondersteunende groep binnen de spionageorganisatie 'Wim' of 'Dienst Wim', als schakel in de lijn Den Helder-Delfzijl.

In het boek 'Ausweis voor Noord oost Friesland' (Schaafsma & Brouwer, 1965), een uitgave verzorgd in opdracht van de verschillende gemeentebesturen in de regio, waaronder ook het gemeentebestuur van Dokkum, is hierover meer te lezen. Daarin wordt ook ene Van Dijk genoemd.

Bij de grootscheepse bombardementen op de Duitse havenplaats Emden

werd ook het aan de andere kant van de Eems gelegen Delfzijl meermalen getroffen. Er vielen door de bombardementen gedurende de oorlog 330 slachtoffers in Delfzijl. Na de bevrijding op 30 april 1945 is er niet meer gebombardeerd.

In een artikel uit 'Contact door aantreden' (november 1954) staan bijzonderheden over de onderscheidingen en de namenlijst, waarop ook A. van Hoepen, Delfzijl. De beide medailles zijn in 2018 in het Atlantic Wall museum beland. De plek waar Arie zijn waarnemingen uit WO-2 op papier zette.

Achterglasschildering van de sluis bij Martenshoek

Recentelijk verwierf de heer J.P. Wortelboer de hiernaast afgebeelde achterglasschildering van de sluis bij Martenshoek. Helaas is de glasplaat in 2 stukken, maar daar is op bijgaande afbeelding niets van te zien.

Deze glasplaat hing jarenlang in de winkel van Stiekema te Martenshoek.

Het pand rechts, dat er nu nog staat (Sluiskade 47-47a) wordt op 13 april 1945 bewoond door Johannes R. Bodewes. Het tweede pand, destijds enerzijds bewoond door Jan Lahpor, later Gerardus Stiekema, de man van de glasplaat. Anderzijds wordt dit dubbele pand bewoond door Hilbrandus H. Bodewes. Het volgende pand stond leeg. Daarna heeft Harmannus J. Bodewes zich er gevestigd. (info Teade Smedes, Historisch Archief Midden-Groningen)

De afbeelding spreekt voor zich; de dekschuit, die dwars in de sluis ligt was afkomstig van Bodewes scheepswerven

Martenshoek..

Zelfde plaats

Gerrit Stuut

Op de foto van 9 oktober 1963 zien we het Winschoterdiep in oostelijke richting ter hoogte van de scheepswerven te Martenshoek. Geheel links de Foxhamster Hoofdweg met op de achtergrond de bocht in het Winschoterdiep, waar voorheen de meelfabriek "Fulton" heeft gestaan. Rechts de Werfkade, bestaande uit een min of meer verhard pad, af en toe bedekt met ijzerplaten, die uiteindelijk bestemd waren voor de bouw van de coasters. Het pad liep gedeeltelijk vóór en achter de scheepswerven langs.

Tijdens een tewaterlating was het pad regelmatig afgesloten.

Geheel rechts één van de twee werven van Bodewes Scheepswerven N.V., namelijk de locatie "Jachtwijk". In de periode na de Tweede Wereldoorlog waren aan de Werfkade meerdere scheepswerven langs het Winschoterdiep gevestigd. Tussen de verschillende werven stonden af en toe nog enkele woonhuizen en winkeltjes (stille knippen).

andere foto (43)

Hoewel de inhoud van de schepen vóór en direct na de Tweede Wereldoorlog varieerde van enkele honderden tonnen tot maximaal 1000 ton, is de inhoud van de nieuw te bouwen schepen tegenwoordig vele malen groter geworden. Dit hield in dat de werven voor het bouwen van schepen meer ruimte nodig hadden. In de eerste plaats zijn de woonhuizen, die tussen de scheepswerven stonden afgebroken, maar ook door beëindiging of door faillissement zijn de kleinere werven langs de Werfkade in de loop van de tijd overgenomen door Bodewes Scheepswerven N.V. Behalve scheepswerf “Voorwaarts” van de familie Hijlkema; op deze locatie is thans de carrosseriefabriek van Groenewold gevestigd. Voor de tewaterlating van de grotere schepen heeft men aanzienlijk meer ruimte in het kanaal nodig. Het kanaal is ter plaatse dan ook uitgediept en verbreed zoals duidelijk te zien is op bovenstaande foto uit 2020. Links op de foto zien we de buurtschap Foxham met een gedeelte van het dak van de R.K. Sint Martinus kerk; rechts de grotendeels verdwenen Werfkade. Voorheen werden de werven langs de Werfkade via het water van het Winschoterdiep bevoorrad. Na de aanleg van de Industrieweg aan de zuidzijde van de werven zijn deze veel gemakkelijker bereikbaar. Zo zien we links op de achtergrond de lashed van de inmiddels koninklijk onderscheiden Royal Bodewes, locatie “Verstockt”.

Twintig struikelstenen in Sappemeer: de Joodse slachtoffers (1)

Onderstaande lezing is gehouden ter gelegenheid van de onthulling van 20 stolpersteine te Sappemeer op 21 april 2023

Ed Noort

De herdenking van weggevoerde en vermoorde Joodse slachtoffers bij het leggen van struikelstenen heeft iets indrukwekkends monotoons. Het zijn dezelfde gegevens die steeds worden herhaald. Levens die worden ingekaderd door jaartallen tussen geboorte en dood, huwelijken, beroepen en verhuizingen. Soms grijpen die jaartallen je naar de keel. Ook vandaag als je opeens aan de getallen ziet, dat het oudste slachtoffer een man was van tweeëntachtig. Hij was volgens de doktersattesten te oud en te ziek om te reizen, maar niet om vermoord te worden. En het jongste slachtoffer was een baby van tien maanden, een meisje dat op een foto met het hoofdje omhoog onderzoekend de wereld inkijkt. Haar blik zal me nog lang bijblijven.

Ik zal vandaag ook veel jaartallen en namen noemen.(2) Voor de hier aanwezige familie van nabestaanden misschien iets van herkenning. En voor de anderen: u hoeft die data niet allemaal te onthouden. Als U maar wel naar de expositie “Zolang een naam wordt genoemd” gaat, die vorige week in het Huis voor Cultuur en Bestuur In Hoogezand werd geopend. Daar vindt U een groot deel van de tekst, die ik nu uitspreek, maar ingebed door foto's, documenten en andere archiefstukken.(3)

Er wordt straks een struikelsteen onthuld voor Salomon Mozes, roepnaam Sam, en zijn vrouw Schanette de Vries, uit de Lutherse Kerkstraat 86.

Sam werd op 5 maart 1891 geboren in Foxhol. In de zomer was hij kermisexploitant met een vis- en een

suikerkraam. Hij verkocht de vis, zijn vrouw chocola, zuurstangen and ander snoepgoed. Met zijn vrachtwagen reisden zij de kermissen hier in het Noorden af. In tenten of in de vrachtwagen zelf werd overnacht. In de winter leefden zij van hun kruidenierswinkel in Sappemeer. Overigens gold de kermis hier in Sappemeer als beter dan die van Hoogezand.(4) Op 7 mei 1914 was hij getrouwd met Schanette de Vries uit Winschoten. Zij was iets ouder, geboren op 20 september 1884. Hun oudste dochter Bertha kwam op 4 maart 1915 ter wereld, haar zus Greta ruim drie jaar later op 14 augustus 1918. De opgroeiende meisjes gingen mee naar de kermissen, hielpen bij de verkoop. Dochter Bertha trouwde op 2 april 1938 met Koert Snitjer. Mevrouw Truus Snitjer-Lahpor is hun schoondochter. Bertha en Koert kregen drie kinderen. De andere dochter Greta trouwde op 6 juli 1940 met Borgert Vrieling. Wim en Joke Vrieling zijn hun zoon en schoondochter en Janet de Raad-Vrieling hun dochter. Salomon Mozes was anarchist, weigerde militaire dienst, en moest daarvoor naar de gevangenis in Nieuwersluis. Samen met zijn vrouw en zus liet hij zich officieel uitschrijven bij de Joodse gemeente. Hij was actief bij de Vrije Socialisten en bij de toneelvereniging “Naar de Vrijheid”. In de zomer werd er gekampeerd in

eind 1941 door de bezetter opgepakt omdat hij illegale blaadjes verspreidde. Naar Auschwitz gedeporteerd stierf hij daar op 16 augustus 1942. Schanette was ziek en had een doktersverklaring die haar eerst vrijwaarde van deportatie. Zij werd wellicht aangegeven door een NSB-buurman. De ziekteverklaring hielp niet meer en zij werd via Westerbork op 25 januari 1944 gedeporteerd naar Auschwitz waar ze op 28 januari direct na aankomst werd vermoord. Bij de onthulling van deze struikelsteen komt ook de geografie van de terreur heel dichtbij. Vanaf de plek voor het huis van Sam en Schanette Mozes kijk je direct op de spoorlijn van de dood. Vanuit Westerbork gingen de treinen via Hoogezand-Sappemeer naar het oosten, naar Auschwitz. Sam en Schanette moeten bij hun deportatie vlak langs hun eigen huis gekomen zijn.(6)

Er ligt een struikelsteen voor het gezin van Fokkien Mozes, de zus van Sam. Zij was geboren in Hoogezand op 18 maart 1882 en trouwde met Philippus Valk op 3 februari 1906. Het echtpaar woonde aan de Middenstraat 107 in een dubbelhuis. Fokkien was ziekelijk, ze werd in een Gronings ziekenhuis opgenomen. Breed hadden ze het niet, de familie moest vaker bijspringen en een aanvraag om bijstand uit de gemeentekas voor

de doktersrekening blijkt te zijn gehonoreerd.⁷ De slagerij van Valk was geen vetpot, koelen ging niet, het vlees hing aan haken op de zoldering. Philippus en Fokkien kregen twee kinderen: zoon Jacob, geboren in Groningen op 12 juni 1922 en dochter Bertha op 20 oktober 1924 in Sappemeer. Jacob was tuindersknecht, maar werd ontslagen na de maatregelen tegen de Joodse inwoners. Thuis kon hij nog iets verdienen als zakkennaai. Zoon en dochter woonden nog thuis. Het hele gezin Valk werd gevierd op 15 juli 1942 vanuit Westerbork naar Auschwitz gedeporteerd. Zoon Jacob werd daar op 30 september 1942 vermoord en dochter Bertha op 15 december 1942. Vader Philippus en moeder Fokkien overleefden Auschwitz zeven maanden, maar werden daar op 12 februari 1943 om het leven gebracht.

Er ligt een struikelsteen voor György Szamek en zijn zus Vera. Hij werd geboren in Hongarije, in Szeged, op 22 november 1912. Hij kwam als chemicus in 1938 naar Sappemeer, waar hij bij een bedrijf werkte. Hij zag ons land wellicht als mogelijkheid omdat Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal was gebleven. György liet zijn jongere zus Vera (Veronika) in 1940 naar Nederland komen. Zij was geboren op 7 september 1917 in Temesvar in Roemenië. Vera had iets in de mode geleerd, want ze ontwierp en naaide prachtige jurken. Een dame uit Hoogezand, die vaak op bezoek kwam, kreeg van Vera een kartonnen meisjespop, die je met papieren kleren kon aankleden. Op een kaart uit Westerbork staan niet alleen de namen van Veronika en György, maar ook die van Geert Borcherts uit de Noorderstraat, met wie Vera contact had. Vera en György woonden aan de Noorderstraat 374 waar ze twee

kamers huurden. Maar Sappemeer bleek geen veilig heenkomen. Op 25 september 1942 zijn deze broer en zus samen vanuit Westerbork op transport gesteld naar Auschwitz-Monowitz, een werkkamp van het complex Auschwitz. Vera is daar direct na aankomst vermoord op 28 september 1942. György werd in hetzelfde kamp om het leven gebracht op 31 januari 1943.

Er ligt een struikelsteen voor Hartog Herman van der Hak, geboren in Sappemeer op 25 januari 1861. Hij heeft een groot deel van zijn leven in Noordbroek gewoond waar hij actief was in de Joodse gemeenschap. Na zijn terugkeer naar Sappemeer woonde hij aan de Noorderstraat 289 in een huis dat eigendom was van de familie Van Geuns. Hartog was een oom van Bernard van Geuns. Het huis is afgebroken en op die plaats werd een nieuw huis gebouwd. Hartog Herman van der Hak kreeg twee keer een doktersverklaring van de arts dr. Meihuizen. Daarin stond dat hij niet in staat was om naar Westerbork te reizen vanwege zijn hoge leeftijd, een beenbreuk en algehele slechte gezondheid.⁸ Het mocht niet baten, Hartog werd als 82-jarige via Westerbork naar Sobibor gedeporteerd, waar hij op 20 maart 1943 werd vermoord.

Er ligt een struikelsteen voor het echtpaar Izaak de Beer en Bertha Sara Hesh. Hij werd geboren aan de Kalkwijk in Hoogezand op 29 april 1871. Koopman in manufacturen staat er bij zijn beroep. Op latere leeftijd trouwde hij met Bertha Sara Hesh. Zij kwam ter wereld op 14 april 1892 in Bunde.

Zij woonden aan de, wat nu Kees de Haanstraat 39 heet, te Sappemeer. Destijds was dat de Stationsstraat. Samen kwamen zij op 28 november 1942 naar Westerbork en werden op 8 december 1942 gedeporteerd naar Auschwitz. Beiden zijn zij daar direct na aankomst op 11 december 1942 vermoord.

Er wordt een struikelsteen onthuld voor het gezin van Jonas Simons, geboren in Hoogezand op 27 september 1902. Hij trouwde op 25 juli 1934 met Sara Valk uit Emmen, waar zij het levenslicht zag op 10 april 1906. Ze kregen op 21 april 1936 een zoon met de naam Filippus. Vader Jonas Simons was melkboer en ze woonden aan de Lutherse Kerkstraat 82 in Sappemeer. De melk werd aan huis gebracht met een bakfiets met daarop de melkbussen. Vanuit Westerbork werd het hele gezin op 25 juli 1942 gedeporteerd naar Auschwitz.

Als stille getuige heeft de bakfiets nog langere tijd naast het huis gestaan. In hun verlaten huis kwam een schippersgezin waarvan de stalen boot voor de Lutherse Kerkstraat in het Winschoterdiep lag afgemeerd. Vader Jonas is op 30 september 1942 in Auschwitz vermoord, moeder Sara en zoon Filippus op 11 december 1942.

Er ligt een struikelsteen voor het gezin van Samson Simons, roepnaam Sam, de oom van Jonas Simons, de melkboer. Sam werd geboren in Hoogezand op 26 april 1875. Hij trouwde op 4 september 1901 met Martha Haalman, die lijkenverzorgster was. Zij was geboren in Sappemeer op 24 november 1876. Sam was slager en zij woonden aan de Kees de Haanstraat 23 te Sappemeer. Ze kregen twee kinderen. Op 19 maart 1904 een zoon Nathan die later slager in Slochteren werd en een dochter Geeltje, geboren op 24 januari 1911. Die trouwde met de bakker Izaäk Jozef Lievendag op 3 november 1937. Geeltje en haar man gingen wonen in Winschoten aan de Marktstraat nummer 6, maar na zijn deportatie op 3 oktober 1942 keerde zij naar het ouderlijk huis in Sappemeer terug. Izaäk Lievendag is op 2 november 1942 gedeporteerd en op 31 maart 1943 ergens in Midden Europa omgekomen. Op 11 maart 1943 zijn Sam, Martha en Geeltje samen aangekomen in Westerbork en op 25 mei 1943 zijn Sam en Martha samen gedeporteerd naar Sobibor waar ze direct op 28 mei 1943 zijn vermoord. Geeltje is een half jaar later op 8 december 1943 gedeporteerd naar Auschwitz waar zij op 11 december 1943 is vermoord.

Er ligt een struikelsteen voor het gezin van David van Delft, geboren op 26 september 1916 in Groningen. Hij trouwde op 8 april 1940 - een maand voordat de oorlog uitbrak in Nederland - met Bertha Bollegraaf, die 19 mei 1913 in Hoogezand ter wereld kwam. Ze gingen wonen aan de Noorderstraat 320 te Sappemeer. De woning is afgebroken. Nu is er de ingang

naar het Kringloopmagazijn. David was pakhuisnecht en toen de bezetter verordonneerde dat bedrijven geen Joodse werknemers in dienst mochten hebben, werd hij als thuiswerker zakkennaaiër.

Op 28 november 1942 zijn moeder Bertha en dochter Bettje in Westerbork aangekomen. Vader David was toen al gedeporteerd naar Auschwitz waar hij op 18 augustus 1942 werd vermoord. Bertha en Bettje zijn op 8 december 1942 gedeporteerd naar Auschwitz en daar op 11 december, meteen na aankomst vermoord. Baby Bettje was toen 10 maanden oud.

Opdat wij niet vergeten.

1 Toespraak over de achtergronden van de gedeporteerden bij de onthulling van de struikelstenen. In verkorte vorm voorgedragen in de Koepelkerk te Sappemeer op 21 april 2023.

2 De hier vermelde gegevens werden aangegeeft door Koos van der Span als voorzitter van de Stichting Herdenkingsstenen en door Kor Vos met zijn grondig onderzoek in het Historisch Archief Midden-Groningen. Een verdere - hier gebruikte - bron is het monumentale boek: Boon, Els P. en Lettinck, Han J.M. 2001. *De Joodse gemeenschappen in Hoogezand- Sappemeer, Slochteren, Noorden Zuidbroek en omliggende dorpen 1724-1950. Bouwstoffen voor de geschiedenis van de Joden (in stad en provincie) Groningen deel 10.* Groningen: Mr. J.H. de Vey Mesdagh Stichting.

3 Ook via de website van de Stichting Herdenkingsstenen Midden-Groningen (shmg.nl) en "Stolpersteine in Midden-Groningen" van www.arcgis.com > Sappemeer.

4 Boon en Lettinck 2001, 111-12.

5 Boon en Lettinck 2001, 127-128.130.

6 kampwesterbork.nl > Route van de Vervolging > www.opdewegvanannefrank.nl.

Foto's Wim. A. H. Rozema

Architektenburo Eduard C. Gerds

www.eduardcgerds.nl

A large, abstract graphic composed of overlapping, curved shapes in various shades of purple, creating a dynamic, layered effect.

Notariaat De Poel
Kerkstraat 148
Hoogezand

t (0598) 39 98 50
E info@notariaatdepoel.nl
i www.notariaatdepoel.nl

Boswijk's Werf

Victor Boswijk

Onder de lezers van dit verenigingsblad zullen velen bekend zijn met de flink vervallen panden aan de Noorderstraat 116 -120 (foto 1).

Ze bieden een triest aanzicht en dat is jammer. De geschiedenis van die panden en de verschillende ondernemers die daar op enig moment waren gevestigd maken deel uit van de historie van Hoogezand Sappemeer en daarom zou het mooi zijn als die panden bewaard zouden kunnen worden. Daar is, geloof ik, weinig kans op. Het zijn geen monumenten en kennelijk zijn er dan geen gelden vrij te maken om deze panden met hun interessante historisch verleden te renoveren. Ook de inspanningen van bestuursleden van deze vereniging om de Monumentencommissie Hoogezand-Sappemeer te bewegen het verval een halt toe te roepen bleven zonder resultaat.

Die historie begint voor zover ik heb kunnen nagaan feitelijk met de vestiging van een blokmakerij ter plaatse omstreeks 1840 door mijn betovergrootvader Adde Lucas Boswijk (1816 -1900)¹. Zijn vader overleed toen Adde nog maar 10 jaar was in 1826, en zijn moeder moest na de boedelscheiding de familieboerderij aan de Zuidwending verlaten. De kans op een eigen plaats en een boerenbestaan voor

Adde Lucas was daarmee erg klein geworden. Vermoedelijk is hij in de leer gegaan bij zijn oom Jan Hindriks Bieze die sloopstimmerbaas was, of bij zijn zwager Geert Jans Nüst, blokmaker bij het Benedenste Verlaat in Veendam.

Hoe dan ook, Adde Lucas' blokmakerij, later ook pomp- en mastmakerij en scheepswerf, floreerde.

Acht schepen liepen tussen 1855 en 1887 van stapel.² Tevens legde Adde Lucas zich toe op de houthandel, van belang om kwaliteitsproducten te kunnen leveren.

In de jaren tachtig van die 19e eeuw werd het bedrijf voortgezet door twee van zijn zonen, Hindrik (1848 – 1927) en mijn overgrootvader

Familie Adde Lucas Boswijk. Achtste rij-2e van links Fenno, -vierde van links Hindrik

Fenmo (1854 – 1936). Beiden waren maatschappelijk zeer actief in kerk en leefgemeenschap. Het bedrijf werd gesplitst in 1893. Hindrik zette het bedrijf aan de Noorderstraat voort, Fenmo begon in Martenshoek als blokmaker en handelaar in scheepsbenodigdheden. Toen Fenmo weer eens in het buitenland rondreisde om hout te kopen inde zijn compagnon alle uitstaande rekeningen en verdween met de noorderzon. Deze financiële tegenslag kwam hij niet meer te boven, een faillissement was het gevolg. Zijn bedrijf in scheepsbenodigdheden te Martenshoek werd kennelijk in het zelfde pand voortgezet door Van der Werf, althans volgens historische gegevens.

Fenmo verhuisde met zijn gezin naar Groningen waar hij in de houthandel naar het schijnt nog een tijd actief bleef.

Inmiddels was de bloeitijd van de scheepsbouw in de Veenkoloniën tegen het eind van de 19e eeuw een beetje voorbij. Ook Hindriks bedrijf aan de Noorderstraat leed daaronder. Hindrik begon daarop op de werfplaats een klompenfabriek. Met succes, want al gauw had hij flink wat mensen aan het werk, waaronder zijn zoon Willem (1886 – 1976) die later het bedrijf overnam. (foto 3 en 4).

Op oude foto's is te zien dat er op de plek waar nu het hoge gebouw staat, eerder een paar houten schuren stonden. De klompenfabriek was in een daarvan gevestigd en heeft behoorlijk lang bestaan.

In kranten uit de periode 1910 - 1920 stonden Boswijk's advertenties voor de klompen.

Klompenfabriek A. Boswijk. Tweede van rechts achteraan Hindrik Boswijk

In de kranten uit die tijd staan echter ook berichten van een grote brand die het achterste deel van de fabriek, inclusief een groot aantal klompen, in de as legde.

Tot wanneer de fabriek heeft bestaan is via mijn familie niet meer te achterhalen. In ieder geval verhuisde Willem op enig moment naar de Noorderstraat 102 waar hij in het begin nog klompen maakte en verkocht in een winkel aan huis.

Begin jaren zeventig heb ik hem daar samen met mijn vader nog bezocht.

Adde Lucas ligt begraven bij de Koeperkerk, naast hem liggen nog een paar familiegraven.

Een paar jaar geleden hebben we met een aantal neven Boswijk een rondje door de provincie gemaakt langs kerkhoven waar Boswijken begraven liggen. Met spades om de stenen indien nodig recht te zetten en borstels, schoonmaakmiddelen en zwarte verf om de letters bij te werken zijn we aan de slag gegaan. Een leuke dag met zichtbaar resultaat en voor herhaling vatbaar.

Nu herinneren alleen de nieuwbouwwijk Boswijk, Boswijklaan en Boswijkstraat in Sappemeer nog aan Boswijk's Werf en de naamgevers.

En natuurlijk het oorspronkelijke woonhuis rechts op de eerste foto, dat staat overeind.

Maar de vraag is hoelang nog.

Hoogezands eerste ansichtkaarten-uitgevers (2/3)

Tiddo Smit (Kalkwijk 1852–Hoogezand 1929)

Joop van Roekel

Dit is het tweede artikel over ansichtkaartenuitgevers in Hoogezand omstreeks 1900. In het eerste stuk zijn de levensgeschiedenis van Jan Mulder en de voortbrengselen van zijn winkel, de Concurrent, behandeld. In deze uiteenzetting volgt Tiddo Smit.

De post bezat aanvankelijk het monopolie op het uitgeven van ansichtkaarten. Het vrijgeven van de ansichtkaartenmarkt in 1892 zorgde voor een kaartenexplosie. Ook in Hoogezand viel dit te merken. Opvallend is dat dit pas acht jaar later aantoonbaar gebeurde. Vanaf 1900 bestaan er voldoende voorbeelden; daarvoor over de periode 1892-1899 slechts een aanwijsbare kaart; uit 1899.

Iemand die misschien het meest in aanmerking komt voor de titel eerste Hoogezandster ansichtkaartenuitgever, is Tiddo Smit. Hij zat immers het langst in het uitgevervak. Hij nam in 1893 de zaak van zijn vader over bij diens overlijden.

Levensloop

Tiddo Smit werd in 1852 in Kalkwijk geboren als zoon van een bakker. Bij Tiddo's trouwen in 1886 met Niesina Boddé had zijn vader inmiddels een carrièreswitch gemaakt; van bakker in 1854 naar boekverkoper in 1864. Tiddo zelf gaf bij zijn trouwen boekdrukken op als beroep. Twee jaar later komen we voor het eerst een advertentie van Tiddo tegen, waarin hij zich aanpreeft als uitgever van het plaatselijke nieuws- en advertentieblad Gorecht-Oldambt.

Faillissement

In 1893, na het overlijden van zijn vader, trad hij in diens

voetsporen. Aanvankelijk handelde Smit onder de naam van zijn vader firma Egb. Smit. Hij kon in 1901 een faillissement niet voorkomen. Smit had een bedrag van meer dan f 11.000 aan schulden uitstaan. Hierbij viel vooral op het bedrag dat hij verschuldigd was aan H. Reinders uit Veendam; f 7032,92 en dat drukte zwaar op de schuldenlast. Daartegenover stonden uitstaande vorderingen tot een bedrag van f 1724,44. Smit bood zijn crediteuren een percentage van 20 % aan. Uiteindelijk gingen de meeste schuldeisers hiermee akkoord en daarmee stond de weg open voor een doorstart. Wat de oorzaak was van dit misfortuin, wordt niet duidelijk. Wel bestaat er een beschrijving van wat er zich allemaal in zijn vermogen bevond. Dat was onder meer een nering met daarin een al lang bestaande boekwinkel. Tevens was er een drukkerij met inventaris gevestigd, waar al sinds ca. 1884 het plaatselijke blad Goorecht/Oldambt uitgegeven werd. Eveneens vielen het huis en drie percelen bouwterrein in de boedel. Als uitsmijter gaf de advertentie ook aan dat het faillissement een leesbibliotheek omvatte, bestaande uit zo'n 4000 boeken en tijdschriften.

Boedelveiling

De inboedel van Smits bedrijf kwam onder de hamer met in totaal vijf kavels. De eerste twee nummers bevatten de persen, het derde artikel had te maken met drukaccessoires, zoals letters, terwijl het vierde bestond uit een leesbibliotheek met een vier duizend titels. Het recht om het tijdschrift Goorecht Oldambt te mogen uitgeven vormde het laatste onderwerp. Alleen dit laatste kavel werd verkocht voor vijfhonderd gulden en wel aan Tonko Johan Borgesius.

De boeken en tijdschriften bood Smit vlak na de herstart “... eene groote partij gelezen Nederl., Hoogd. En Fransche tijdschriften ...” te koop aan. Tiddo Smit zette vervolgens onder zijn eigen naam het bedrijf voort.

Appels stelen

De in de tuin staande fruitbomen van Smit waren regelmatig het doelwit van plunderingen van Hoogezandsters. Zo ook op 19 september 1888 toen drie jongens, respectievelijk 15 en 16 jaar oud, besloten om de tuin die omsloten was door een heg, met een bezoek te vereren. Ze hadden pech en werden betrapt. Alle drie moesten ze voorkomen maar slechts twee van hen kwamen opdagen. Deze twee bekenden schuldig te zijn aan stroperij. Aangezien alle drie beklagden al eerder in aanraking met justitie geweest waren, volgden er forse eisen. Drie maanden cel voor de eerste niet verschenen beklagde. Omdat een van de twee verschenen verdachten ook al eens in het gevang had gezeten eiste het Openbaar Ministerie 1 maand cel. Acht dagen zitten vond het OM voldoende voor de laatste beschuldigde.

De rechtbank oordeelde een stuk milder. Twee dienden drie dagen te zitten en de laatste een dag.

Vier jaar later probeerden twee volwassenen om gevallen appels uit Smits tuin te ontvreemden. Ook zij werden betrapt, ontvingen een proces verbaal en enkele maanden later een uitnodiging om zich te vervoegen bij de Rechtbank. De eis was een stuk lager dan in het vorige geval. Tegen beide mannen vroeg het OM om een boete van f 10 of anders vijf dagen hechtenis. Deze milde eisen komen vermoedelijk omdat zij slechts (?) schuldig waren aan het rapen, terwijl de drie knapen hierboven genoemd

actief bezig waren met slaan en schudden om de appels uit de boom te krijgen. Ook het feit dat de beide mannen geen strafblad hadden, zal meegespeeld hebben. De rechtbank daarentegen vond de helft (f 5,-) voldoende.

Medeoprichter mannenkoor Hoogezand/Sappemeer Smit was in 1879 een van de oprichters van het mannenkoor Hoogezand/Sappemeer. Aanvankelijk droeg het koor de naam Hoogezand maar door toetreding van leden uit het naburige Sappemeer besloot men om Sappemeer in de naam op te nemen. De heer Douwes werd leider van het koor. De repetities hield men in het begin in hotel Roelfsema in Hoogezand maar toen het besluit viel om de ene week in Hoogezand en de andere in Sappemeer te repeteren stopte Douwes met zijn werkzaamheden. Smedes nam toen de honneurs waar. Toch keerde Douwes weer terug als directeur. Toen Douwes in 1893 overleed nam Smedes het dirigentenstokje van hem over. Net voor de viering van het vijftig jarig bestaan van het koor in 1929 overleed Smit.

Ansichtkaarten

Het ansichtkaartenfonds van Smit kent twee bijzondere kaarten. De eerste is een afbeelding van Hoogezands gemeentehuis.

De hele entourage maakt deze kaart zo bijzonder; links de auto die het

beeld in komt rijden bemand door twee personen en rechts het gemeentehuis gezien door een venster.

De volgende kaart toont een deel van de Meint Veningastraat. De omlijsting (de medaillonvorm) en de kleur (paars) zijn afwijkend van de doorsnee ansichtkaarten (afb. 2).

Midden in de eironde vorm is weer een stuk Meint Veningastraat verbeeld.

De volgende hier te bespreken kaart kent weer een andere bijzonderheid (afb. 3). Het is eveneens weer een deel van de Meint Veningastraat maar het speciale zit hem ditmaal niet in de afbeelding maar in de tekst. De tekst Groet uit Hoogezand en de regel daaronder lopen niet evenwijdig met

de beeldrand daarboven. Vanaf "Uit Hoogezand" zakt de regel aanzienlijk en de uitgeversregel nog meer.

Groeten uit Hoogezand, ansichtkaart, gestempeld 21 augustus 1908, coll. Schiltkamp, Historisch Archief Midden

In feite is het een misdruk.

Desalniettemin heeft Smit deze kaart wel in omloop gebracht.

Er bestaat een kaart met een verbeelding van Martenshoek (afb. 4). Weergegeven is een rij huizen ter hoogte van de sluis. Onder meer afgebeeld zijn de manufacturenwinkel van B. Hensen en café Poppen. Het beeld is levendiger gemaakt, doordat de fotograaf allemaal mensen verzameld heeft en deze pontificaal voor de huizen geplaatst. Deze kaart is uitgegeven door de firma Egb. Smit. Daarmee is dit een kaart van voor het faillissement en lijkt daarmee Smit's oudste kaart te zijn.

Gemeentehuis Hoogezand, ansichtkaart, Historisch Archief Midden Groningen

Firma Egb. Smit, Martenshoek, ansichtkaart, coll. Cor Mulder, Historisch Archief Midden Groningen

Fa. Egb. Smit, Postkantoor Hoogezand, ansichtkaart, gestempeld 16 september 1900, Historisch Archief Midden Groningen

Het gemeentearchief Midden Groningen bezit nog een ansichtkaart van de firma Egb. Smit (afb. 5). Deze is gedateerd 16 september 1900 en is daarmee een van Hoogezands vroegste ansichtkaarten. De compositorische opzet van de kaart is traditioneel. Het postkantoor is schuin van opzij afgebeeld en op de weg bevinden zich mensen die nadrukkelijk aandacht opeisen. Alleen door hun grootte zijn ze niet individueel te herkennen.

De ernaast liggende weg loopt evenals het postkantoor naar een buiten het beeld liggend verdwijnpunt. De bomen en de daken van de huizen zorgen voor een parallelle lijnen, die naar de diepte lopen en zo het skelet van het beeldvlak vormen.

Hoewel hij waarschijnlijk de oudste ansichtkaarten van Hoogezand uitgegeven heeft, zijn daar nog geen bewijzen van gevonden. Afwachten dus.

‘Dat is gemaakt, dat is tegen de natuur, dat verraadt schuld’

Het leven en sterven van Johanna van der Harne (1827 - 1873)

Jos Maalderink

Tijdens het onderzoek naar mijn stamboom deed ik een lugubere ontdekking. Ik was eigenlijk op zoek naar mijn betbetovergrootvader Engelberts Mulder, die in 1868 mysterieus verdween. Ik zocht zijn naam in de krantenarchieven van Delpher maar vond niet zo veel. Toen besloot ik eens te zoeken op de naam van zijn vrouw: Johanna van der Harne. Die bleek in 1873 en 1874 volop in de kranten te zijn geweest. Zij was namelijk gevonden in haar bedstede met door-gesneden keel. Al snel werd een verdachte opgepakt: haar vader, de wagenmaker Berend Jans van der Harne. De vader werd aangeklaagd voor moord, de aanklager eiste levenslange tuchthuisstraf, maar in januari 1874 werd hij op technische gronden vrijgesproken.

In mijn familie was dit verhaal volkomen onbekend en ook in de media is sinds 1874 nooit meer iets over de zaak geschreven. Ik besloot de levens van Johanna, Engelberts en Berend te reconstrueren. Ik downloadde alles wat ik over deze voorouders kon vinden van Delpher en trok naar de Groninger Archieven om alle rechtbankdocumenten op te vragen. De Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer vond een aantal brieven van de burgemeester van Sappemeer over de zaak. Via verre familieleden wist ik een heel klein beetje informatie te vinden over Tecla Mulder, de dochter van Johanna en Engelberts en mijn betovergrootmoeder. Zij lijkt de held van het verhaal.

Tunnijs Venema, burgemeester Sappemeer, coll. auteur

Johanna Magrieta van der Harne wordt op 4 juni 1827 geboren in Oude Pekela als dochter van Bernardus (Berend) Jans van der Harne en Margaretha (Grietje) Berends Dagers. Johanna's ouders, beide katholiek, zijn over de grens in Duitsland getrouwd en hun huwelijk is in Nederland niet erkend. Berend is wagenmaker en keert na zijn huwelijk met zijn vrouw terug naar zijn geboorteplaats Sappemeer. In 1829 krijgen Berend en Grietje een tweede kind, een zoontje dat na twee jaar overlijdt. Grietje was weduwe, haar eerdere echtgenoot was als schipper op zee omgekomen. Het is geen gelukkig huwelijk. Berend is alcoholist en mishandelt zijn vrouw regelmatig. Tegen het eind van haar leven jaagt hij haar de deur uit.

Johanna trouwt op 21 december 1846 met Engelbertus (Engelberts) Jans Mulder, een 26-jarige smid van Duitse afkomst. Zeven maanden later wordt hun dochter Tecla geboren. Tecla zal hun enige kind blijven. Johanna en Engelberts betrekken een woning die eigendom is van Johanna's vader maar al snel ontstaan problemen. Het paar heeft voortdurend ruzie met Berend en met elkaar. Beide echtelieden raken aan de drank en hun woning brandt af.

Foto Tecla Mulder coll. auteur

Op 18 april 1853 vindt een geweldige confrontatie plaats tussen Engelberts en zijn schoonvader. Engelberts zegt daar voor de rechter het volgende over:

Den 18 April des avonds te 9 uur trad ik in woning van beklagde in. Terstond voegde deze mij toe dat hij mij niet in huis wilde hebben, greep gelijktijdig eenen tang en sloeg mij

daarmede op de hand die ik op het hoofd had om mijn hoofd te verdedigen. Ik zeide hem toch rede te verstaan omdat ik de deur niet zoo spoedig uit kon komen doch hij sloeg me wel zodat mijn hoofd verwond was. Tevens in het vertrek aanwezige personen hebben mij ontzet, uit huis gekomen ben ik bedwelmd neergevallen. Ik ben eenige dagen lang bij den chirurgijn Jacobs behandeld.

Berend vertelt in de rechtbank dat zijn schoonzoon weigerde zijn huis te verlaten en dat hij dronken was. Volgens de andere getuigen toonde Engelberts geen onwil om de woning uit te gaan maar was hij gedesoriënteerd door de klappen die hij van Engelberts had gekregen. Ze bevestigen wel dat hij dronken was. De rechter veroordeelt Berend tot een boete van acht gulden en een gevangenisstraf van twee maanden, waarvan hij de helft daadwerkelijk uitzit.

De chirurgijn Jacobs, die ook als getuige in de rechtszaak is gehoord, is overigens Abraham Jacobs, de vader van Aletta Jacobs. De familie Jacobs waren de burens van mijn voorouders op de Borgercompagniestraat.

Foto dr. Abraham Jacobs coll. Gron. Archieven

Ik heb gezocht of ik iets over mijn voorouders kon vinden in het Aletta

Jacobs-archief, nu in het beheer van Atria, het instituut voor vrouwengeschiedenis. Helaas zonder resultaat. Hoe dan ook, dat vroege feministes als Aletta Jacobs waarschuwen tegen het gebruik van alcohol is met het levensverhaal van haar burens, mijn voorouders, in het achterhoofd geen wonder.

Drie maanden nadat hij door zijn schoonvader knock-out is geslagen, gaat Engelberts failliet. Zijn bezittingen, inclusief zijn smederij, worden openbaar geveild. Twee jaar later moet Engelberts zelf voor het hekje verschijnen. Hij heeft samen met zijn vrouw en zijn smidsknecht Bernardus Fledderman stenen gegooid naar een voorbijgaand schip en daarbij de schipper uitgescholden. Het is een gênant incident. De schipper Christiaan Degenhardt, verklaart daar in de rechtbank:

In het begin van de maand September j.l. voer ik met mijn schip op een avond terwijl het stikdonker was door Sappemeer. Er wierden toen harde keisteenen op mijn schip gegooid. Voor dit gebeurde wierd er geroepen van de kant waar beklagde woont, en waaronder ook een vrouwenstem, wat voor wijf biste, mijne vrouw ook op 't schip zijnde antwoordde, een wijf, met neus, mond, en ooren. Hierop zeide ik wat vliegt mij daar om 't hoofd, onmiddelijk daarna werd ik getroffen door eene harde keisteen, ik riep moord, moord. Hierop ging de man die aan den diepwal gestaan had weer weg. Toen ik vervolgens onder een brug een eindje verder voer, wierd er van af de brug op ons schip eene menigte harde keisteenen geworpen, waarvan echter niets raakte. Wie gegooid heeft de 1e of 2e keer kan ik niet zeggen men heeft mij naderhand gezegd dat beklagde en des eersten vrouw zulks hadden gedaan. Vier à vijf dagen heb ik hinder gehad van den steenworp 14 dagen erna was de plek nog blaauw.

Mulder en Fledderman ontkennen alles, maar het relaas van Degenhardt wordt in grote lijnen door meerdere getuigen bevestigd. 'Wordt er al weer

met stenen gegooid', zou er zelfs geroepen zijn, dus het was waarschijnlijk niet voor het eerst dat Engelberts dit soort grapjes heeft uitgehaald. Omdat niemand gezien heeft wie de steen heeft gehoord die Degenhardt verwondde, worden de beiden vrijgesproken van mishandeling. Wel worden ze wegens vernieling tot een geldboete van vijf gulden en drie dagen gevangenisstraf veroordeeld.

Begin 1859 duikt het gezin in Muiden op. Daar veroorzaakt Engelberts meteen weer problemen. In de avond van 7 februari word de gemeentelijk veldwachter geroepen naar een burengerucht. Het blijkt te gaan om Engelberts, die *'voor zijn raam zulk een geweldig leven maakte, door te schelden en te razen, en zulks ten opzichte van zijnen naastaawoonende buurman Tjeerd de Vries en dochter Jetje de Vries, welke beide personen hij gedurig uitmaakte, de ouder voor dief en de dochter voor hoer.'*

Engelberts de veldwachter uitmaakte voor *'smeerlap en gemeen schandaal'* en bedreigde hem met een mes. Ook Johanna zou hebben uitgescholden. Het incident werd door meerdere burens bevestigd en levert Engelberts een boete op van 5 gulden.

Drie jaar later verhuizen Engelberts en Johanna naar Amsterdam, dochter Tecla keert terug naar Sappemeer. De echtelieden betrekken een woning aan de Schippersgracht en Engelberts vindt werk in de smederij van J.C. de Graaff, aan de Kadijk aan de overkant van het water. Op 1 maart 1868 keert hij 's avonds niet terug van zijn werk, en dat is zijn laatste teken van leven.

In Sappemeer zal later gezegd worden dat Engelberts naar Noord-Amerika is vertrokken. Of dat werkelijk is gebeurd? 'Hij is naar Amerika vertrokken' is ook een 19e eeuwse eufemisme voor 'we hebben geen idee waar hij is' of 'hij is dood'. In Misdaad en Straf, verschenen twee jaar voor het verdwijnen van Engelberts, pakt de booswicht Svidrigailov een pistool, zegt hij tegen een voorbijganger 'als ze naar me vragen, zeg

dan maar dat ik naar Amerika ben gegaan' en schiet hij zichzelf door zijn kop. Dus voor hetzelfde geld is Engelberts Mulder op die avond in maart dronken in de Schippersgracht gevallen.

Aan de andere kant: de smederij van J.C. de Graaff was gespecialiseerd in scheepswerk, dus het is niet ondenkbaar dat hij daar een contact heeft opgedaan die hem op een schip naar Amerika heeft laten meeglippen. In adresboeken van Newark uit 1890 en 1894 heb ik ene Engelbert Muller gevonden, van beroep 'toolmaker'. Het is niet onmogelijk dat dat mijn voorouder is, al zou het betekenen dat hij op 73-jarige leeftijd nog aan het werk was. Ik hoop ooit uit te vinden hoe het met Engelberts is afgelopen, maar vooralsnog is het papieren spoor doodgelopen.

Als J.C. de Graaff twee weken na de vermissing van Engelberts een advertentie plaatst waarin hij een nieuwe 'vuurwerker, met het scheepswerk goed bekend zijnde' zoekt, vraagt hij sollicitanten daarbij bewijzen van goed gedrag te overleggen – iets waar hij in eerdere advertenties nooit om gevraagd heeft. Kennelijk is het gedrag van mijn voorouder op de smederij van De Graaff verre van goed geweest. Ook zijn familie lijkt hem niet echt te missen. Er verschijnt pas op 14 oktober een opsporingsadvertentie in de krant, en de reden daarvan lijkt vooral bureaucratisch. Tecla is op dat moment namelijk zwanger van de schoenmaker Gerardus Bullinga. Omdat voor een huwelijk de handtekening van de vader nodig is, plaatst burgemeester Venema van Sappemeer een opsporingsbericht voor Engelberts Jans Mulder in het Algemeen Dagblad. Eenieder 'die eenig narigt van dezen persoon kan geven', wordt verzocht wordt zich te melden bij de Johanna of bij de burgemeester.

Engelberts meldt zich niet en het echtpaar krijgt toestemming om zonder zijn handtekening te trouwen. De huwelijksakte vermeldt

simpelweg dat niet bekend is waar de vader van de bruid woonachtig is en of hij nog in leven is. Op 18 februari 1869 wordt de eerste van zes dochters geboren, mijn overgrootmoeder. Ze krijgt de naam van haar oma: Johanna. Johanna van der Harne is in september uitgeschreven bij de gemeente Amsterdam en teruggekeerd naar Sappemeer. Tecla weigert haar moeder wegens haar drankzucht in huis te nemen. Johanna trekt uit arren moede maar weer bij haar vader in. De verhouding tussen vader en dochter is weer zoals vanouds slecht. Berend onterft zijn dochter en dreigt haar kort voor de winter het huis uit te zetten. Berend maakt er geen geheim van dat hij zijn dochter dood wenst. Beiden gaan zich te buiten aan sterke drank, Berend zou zelfs geen avondmaaltijd meer gebruiken maar slaat in plaats daarvan elke avond een dubbel maatje sterke drank achterover.

In 1873 bereikt de slechte manier waarop Berend zijn dochter behandelt een nieuw dieptepunt. Hij wordt ervan beschuldigd twee jaar eerder straatstenen, bedoeld om de weg langs het Borgercompagniesterdiep te verharderen, voor zijn eigen voetpad gebruikt hebben. Het lijkt Johanna te zijn die dit aan het rollen brengt. Op bezoek bij een buurman, vertelt zij tegen een veldwachter 'dat zij haar vader wel in de gevangenis konde brengen, daar hij steenen, welke op eene bult aan den weg te Borger-Compagnie gelegen hadden, had weggenomen en daarvan een stoepje vóór zijne woning had gemaakt'. Aannemer Hendrikus Vos, die het pad zou aanleggen, meet de stenen op Berends voetpad op, en merkt dat het om precies hetzelfde aantal van precies dezelfde stenen gaat als degene die zijn vermist. De aannemer meldt de zaak bij burgemeester Venema. Berend probeert van de zaak af te komen door de stenenhandelaar alsnog een rijksdaalder aan te bieden, maar die weigert het geld aan te nemen.

Venema zou later in een brief aan de openbaar aanklager zeggen dat

vader en dochter over de zaak van de straatstenen 'meermalen grote ruzie hadden gepaard met slagerij'. Tegen zijn buurman vertelde Berend dat zijn dochter haar woorden terug zou nemen en dat zijn dochter krankzinnig was. Intussen neemt burgemeester Venema een verhoor af bij Johanna, het is dan 28 september 1873.

Op 16 oktober van dat jaar sluit Johanna zoals elke avond de deur van het huis aan de Borgercompagniestraat met een grendel af. Als haar vader de volgende ochtend de deur weer ontgrendeld, leeft Johanna niet meer. "Ik kom je de boodschap brengen, dat mijne dochter dood is, zij heeft zich den hals afgesneden", vertelt Berend die morgen tegen zijn buurman C.G. van Geuns.

Borgercompagniestraat ca. 1900
Coll. HAMG

Borgercompagniestraat 2005. Coll. HAMG

Gerardus Bullinga, de man van Berends kleindochter, wordt op de hoogte gebracht en snelt zich naar de woning. Als Gerardus aankomt zit Berend van der Harne rustig koffie te drinken en een pijpje te roken. "Nu kan zij mij niets meer doen", zou Berend over zijn overleden

dochter hebben gezegd.

Een andere bezoeker vraagt of Berend een lamp zou kunnen aansteken zodat ze het lichaam van Johanna kunnen zien. Berend weigert dat omdat *‘zoo iets niet nodig was’*, waarop Gerardus de lamp dan maar aansteekt. Gerardus laat aan burgemeester Venema weten dat hij de zaak niet vertrouwt. De burgemeester laat meerdere mensen verhoren en ontbiedt dokter Sormani om het lichaam en de bedstede waar het lichaam gevonden is te onderzoeken. Onder geleide van burgemeester en politie wordt het lichaam naar het gemeentehuis gebracht. Sormani en zijn Sappemeerse collega Sanders concluderen al snel dat van zelfmoord geen sprake kan zijn geweest. Burgemeester Venema stuurt een brief naar de officier van justitie in Groningen. Hij vertelt hoe Berend door zijn drankmisbruik en het mishandelen van zijn vrouw, dochter en schoonzoon altijd een zeer slechte naam heeft gehad in het dorp. Schokkend noteert de burgemeester hoe onverschillig Berend blijft onder de dood van zijn dochter. *“Van der Harne leeft even hardvochtig en drinkt voort, hij heeft zijn dochter zelfs niet grafwaarts willen volgen.”*

Op 23 oktober wordt Berend van der Harne opgepakt en naar het huis van arrest gebracht. Hij wordt meerdere keren langdurig verhoord, maar blijft

Foto dr. Sormani coll. auteur

alle schuld ontkennen. Op 3 november wordt hij officieel beschuldigd en in de gevangenis aangehouden voor de moord op zijn dochter. De zaak zorgt voor heel wat media-aandacht: van Drenthe tot Den Haag en zelfs in Nederlands-Indië schrijven kranten over deze ‘geheimzinnige zaak’ en ‘den afgrijselijken moord’.

Op 22 en 23 januari 1874 dient de zaak bij het provinciaal gerechtshof in Groningen. De advocaat-generaal beschuldigt Berend ervan zijn dochter met een snijdend voorwerp te hebben vermoord en eist een levenslange tuchthuisstraf.

Het visum repertum van de dokters Sormani en Sanders liet weinig aan de verbeelding over. Volgens de artsen is Johanna gestorven aan *‘verbloeding en verstikking ten gevolge van doorsnijding van het strottenhoofd en van den linker halsslagader en insnijding van den linker halsslagader’*.

De grote vraag was nu: moord of zelfmoord? De artsen vonden twee aanwijzingen voor zelfmoord, *‘beide van geringe betekenis’*: Johanna had een mes in haar hand en afgezien van de wonde waren er geen andere tekenen van uitwendig geweld. Sormani en Sanders vonden dertien aanwijzingen voor moord. De sneden in Johanna’s nek waren volgens de artsen zó diep dat zij die onmogelijk zelf kon hebben toegebracht. Toen de artsen zelf op een ander lichaam met een gelijksoortig mesje in de keel sneden, slaagden ze er alleen met veel moeite in om op dezelfde diepte te komen tot dezelfde diepte als de sneewonden in Johanna’s nek. Ook de manier waarop het lichaam werd gevonden duidde volgens de artsen op moord. Sormani vond het lijk van Johanna liggend in haar bedstede, het hoofd geleund tegen de deur en de armen over elkaar gekruist. Tussen haar wijsvinger en middelvinger hield ze een mes, maar met het lemmet naar boven gekeerd zodat haar vingers zowel de rug als de scherpe zijde van het mes raakten. Zij had bovendien een dubbele

sneewond in haar nek. Johanna’s rechtermouw was bijna helemaal schoon, haar linkerzijde was volkomen bebloed. Haar hoofdkussen was juist links bebloed en rechts schoon. Voor het onderlaken gold hetzelfde, en ook de houten planken van haar bedstede zaten onder het bloed. Aan de buitenkant van de bedstededeur lag bloed, en dat was in tegenspraak met Berends bewering dat de bedstede van zijn dochter gesloten was en dat hij pas ontdekte dat zijn dochter dood was toen hij die deur opende. Berends bewering dat het lichaam van zijn dochter ‘s ochtends al koud was, werd door andere getuigen weersproken. Ook op de gordijnen waren bloedsporen zichtbaar en op de beddenplak stond een koffiekometje dat met een bebloede hand was vastgepakt. De artsen geloofden dat Johanna na de eerste snede naar het kommetje heeft gegrepen om zich tegen haar vader te verdedigen en dat die haar vervolgens de tweede, dodelijke snee heeft toegebracht. Meerdere getuigen die justitie opvoerde verklaarden over de onmin tussen Berend en zijn dochter. Bekend was dat Berend zijn dochter meerdere malen dood wenste, een getuige had hem horen zeggen *“dat hij het raam zou uitkijken, als zijne dochter zich den hals afsneed”*. Een van de getuigen vertelde dat Berend zich de ochtend dat zijn dochter dood werd gevonden, uitgebreid had gewassen bij de pomp.

Opmerkelijk was volgens de aanklager Mr. W.L. Schiffer vooral hoe onnatuurlijk *‘de houding van den beschuldigde bij het lijk zijner dochter’* was. *“Immers, terwijl een ieder als bij instinct den ernstigen indruk gevoelt, wanneer hij zich bevindt bij een lijk, al is de persoon van den overledene hem geheel vreemd geweest, hoe is te verklaren de houding van den vader, die kan gekscheren bij het lijk van zijne naaste bloedverwante, van zijne éenige dochter, anders dan dat hij, als oorzaak van den dood zijner dochter, eene rol speelde om zich niet te verraden?”*

Bovendien had Berend, gezien de getuigenis van zijn dochter in de

rechtszaak over de gestolen straatstenen, een duidelijk motief. Hij had eerder al geprobeerd haar te dwingen haar getuigenis in te trekken.

“Als gronden voor zijne overtuiging, dat deze besch. den moord had bedreven, wees spreker op deze omstandigheid, dat hij steeds met zijne dochter in onmin leefde en tegen anderen den wens had kenbaar gemaakt, dat zijne dochter zich zelve den keel zou afsnijden, of dat een ander dat zou doen. Daaruit blijkt, dat deze man reeds lang zijne dochter voor zich zag, dood met afgesneden hals. Die dochter is in den ochtend van den 17 Oct. gestorven, en de vader was alleen bij het lijk. De vader gaat buiten zijne woning en deelt het verlies mede van zijn éenige dochter aan zijne bureu. Hij haalt water, zet koffij, steekt eene pijp aan en gaat zitten bij het lijk, bij den bloedplas. Dat is gemaakt, dat is tegen de natuur, dat verraadt schuld”.

Een bijzonder detail: de ring die Johanna altijd aan haar vinger droeg, is na de moord gevonden in een kabinet in de woning. Volgens de aanklager was dat nog een bewijs voor de schuld van Berend van der Harne, zijn dochter deed die ring nooit af. Was het de huwelijksring van Engelberts?

Berend blijft in het gerechtshof alle schuld ontkennen. Hij vertelt dat hij zich 16 oktober 's avonds net zoals elke avond naar bed had gegeven, zonder dat hem iets bijzonders opviel. Om ongeveer 3 uur 's nachts zou zijn dochter *“och God, och God”* zou hebben geroepen, *‘zooals zij wel meer deed’*. Toen hij de volgende ochtend om half zeven merkte dat zijn dochter niet wakker was riep hij drie maal *‘Johanna’*. Toen die niet antwoordde, begreep hij, *‘dat met haar mis was’*. Hij sprong van zijn bed, en ging naar haar, opende *‘de deur harer bedstede, waarvan de noordelijkste (de linker) dicht aanstond, [...] en bespeurde dat zij vermoord op het bed lag; dat hij haar aanrakende bespeurde, dat zij reeds koud was en daarop vol schrik zich heeft verwijderd,’* Berend verklaarde

niets aan het lichaam te hebben verandert, en zijn handen pas te hebben gewassen nadat hij de dood van zijn dochter aan de bureu mededeelde. Bovendien wist hij te vertellen *“dat zijne dochter voor ongeveer drie dagen getracht heeft zich voor haar bed aan den zolder op te hangen, aan een touwtje dat wel om bezems zit; dat zij het touwtje om den hals hebbende riep „smijt den stoel toch weg”;* dat hij haar hoorde roggelen en toen ter harer verlossing van het bed is gesprongen”.

Volgens Berends advocaat mr. G.W. Wijckerheld Bisdom moet zijn cliënt worden vrijgesproken. Niet alleen de verhouding tussen vader en dochter was slecht, zo beargumenteerde de advocaat, maar ook tussen die van de dochter en haar eigen dochter. Had Tecla haar moeder niet geweigerd in huis op te nemen? Alle getuigen waren het er mee eens dat niet alleen Berend misbruik maakte van sterke drank, maar Johanna net zo goed. Dat Berend niet rouwde om de dood van zijn dochter, mocht geen verrassing heten. *“Het is en was bekend, dat de besch. geene liefde gevoelde voor zijn kind.”*

Aan de kleding van Berend kleefde geen bloed en de getuigen hebben ook niet gezien dat Berend bebloed was voor hij zich waste. Het zou dus best zelfmoord geweest kunnen zijn, zo betoogde de advocaat. Uit het visum repertum van de medici bleek tenslotte alleen dat Johanna van der Harne ‘vermoedelijk’ is vermoord, en volgens de advocaat was er verder niets dat ook maar aannemelijk kan maken dat zijn cliënt zijn dochter heeft vermoord.

Op woensdagmorgen 28 januari om 10 uur volgt de uitspraak. De heren doctoren, zo oordeelde de rechter, concludeerden dat Berend van der Harne ‘vermoedelijk’ zijn dochter heeft vermoord, er is dus geen zekerheid. Het staat een rechter niet vrij dat vermoeden naar eigen goeddunken aan te vullen, en daarmee was de schuld van Berend van der Harne niet overtuigend bewezen. Van der

Harne wordt vrijgesproken, de kosten van het proces zijn te dragen door de staat.

Het proces-verbaal heb ik helaas niet kunnen vinden, en ook het requisitoir en de stukken van de verdediging zijn niet bewaard gebleven. We moeten het dus doen met het vonnis en met de artikelen die destijds in kranten zijn verschenen. Ik ben geen rechtshistoricus, maar ik kan me moeilijk voorstellen dat een rechter vandaag de dag Berend van der Harne vrijgesproken zou hebben. De artsen Sormani en Sanders hebben in de mondelinge toelichting van hun rapportage expliciet gezegd dat niet aan zelfmoord kan worden gedacht. De rechters hebben op grond van het enkele woord ‘vermoedelijk’ in het schriftelijke verslag de conclusie van diezelfde artsen naast zich neergelegd. Alle andere bewijzen worden in de uitspraak niet eens meer genoemd. Het beoordelen van het bewijs ‘in onderlinge samenhang’ was in de jaren 1870 duidelijk nog niet gebruikelijk.

Er is natuurlijk nog een veel banalere reden te bedenken voor de vrijspraak: Johanna van der Harne stierf in een samenleving waar het leven van een vrouw gewoon niet zo veel waard was. En zeker niet het leven van een door haar man verlaten, alcoholverslaafde, katholieke vrouw.

Twee maanden na de vrijspraak voor moord wordt Berend van der Harne veroordeeld voor de diefstal van straatstenen en verdwijnt hij alsnog vier maanden in eenzame opsluiting. Hij wordt veroordeeld voor de diefstal van straatstenen. Een van de bewijsmiddelen was het verhoor van zijn dochter, drie weken voor haar dood, opgenomen door burgemeester Venema. Hij leeft daarna nog vier jaar en overlijdt op 28 mei 1877.

Zijn achterkleindochter Johanna Bullinga, mijn overgrootmoeder, was toen acht jaar oud. Ze zou 82 jaar oud worden en overleed in 1951. Mijn moeder is haar jongste kleindochter en de enige die ze niet meer bij leven heeft meegemaakt. We hebben nog één foto waarop mijn overgrootmoe-

der met mijn oom, toen een baby, te zien is. Er zit dus bijna precies één mensenleven tussen de dood van Johanna van der Harne en mijn familie. Ik denk niet dat Tecla haar dochters ooit verteld heeft wat er met haar ouders is gebeurd. Van de verre neven en nichten die ik tijdens dit onderzoek gesproken heb, was het verhaal bij niemand bekend. Mijn overgrootouders moeten warme, bedeesde mensen geweest zijn. Alcohol dronken ze met mate. De kinderen van Tecla hebben dus een veel stabielere leven gehad dan in de familie gebruikelijk was. Ik vermoed dat Tecla de cyclus van alcohol en geweld heeft weten te breken.

Tecla Mulder bevindt zich op de rand van de levende herinnering. In 1894, toen ze 47 was, overleed haar man. Volgens de huwelijksaktes van haar dochters was haar beroep in 1892 'inlandsch kramersche' en in 1907 'baker'. Er zijn geen mensen meer in leven die haar gekend hebben. Behalve dat ze 'opoe Mulder' werd genoemd zijn er geen anekdotes meer die over haar verteld worden. Er bestaan drie exemplaren van dezelfde foto van haar en een bidprentje. Tenslotte, en het meest bijzonder, is een handgeschreven gedichtje dat ze twee jaar voor haar dood schreef in het poesiealbum van Greet (Bodewes-) Koeneman, de zus van mijn opa. Het is een gedichtje over herinnerd worden:

*Beste Grietje
't Is weinig van waarde
Hetgeen ik u bied
Pluk rozen op aarde
En vergeet mij niet*

*Ter herinnering aan uwe Grootmoeder
Tecla Mulder
Sappemeer den 5 Februarij 1915*

Met dank aan: Hans Bodewes, Esther Kroon en Maria Grol, net als ik nakomelingen van Johanna Margrieta van der Harne en Engelberts Jans Mulder.

Marten Klompjen, schilder, tekenaar en graficus

Hoogezand 29- 08- 1917 Groningen 2- 09- 1996

Daan Hulsebos

Tijdens een lezing over Ploegschilders in het Veenkoloniaal Museum door Han Steenbruggen kwam ik er achter dat Marten Klompjen, als één van de Ploegschilders is geboren in Hoogezand. Waarschijnlijk is hij de enige Ploegschilder die geboren is in onze gemeente en het leek mij een ideale gelegenheid om wat dieper in te gaan in het leven van deze unieke kunstenaar.

Weliswaar heeft hij er kort vertoefd, hij is namelijk geboren aan boord van een binnenvaarttuig, die op dat moment zijn ligplaats had in Hoogezand. Zijn geboorteakte is als gevolg hiervan opgetekend in de gemeente Hoogezand.

Marten werd geboren als zesde kind en nakomertje van binnenschipper Marten Klompjen en zijn vrouw Maria Hangelbroek. Niets leek op een toekomst als kunstschilder, want zijn vader overleed een jaar na zijn geboorte op 47 jarige leeftijd.

Zijn moeder bleef eerst nog varen, maar toen Marten 8 jaar was geworden, heeft zijn moeder haar leven aan de wal voortgezet.

Omdat zijn ouders destijds veel vracht vervoerden voor de firma Beukema te Hoogezand, was het niet verwonderlijk dat Marten werd geboren te Hoogezand. Het oorspronkelijke schip waarop ze voerden was van hout en nog voorzien van zeilen, maar op advies van en met financiële hulp van Beukema werd in 1912 een ijzeren schip aangeschaft. Het bolpraamschip, gebouwd op de werf van L. Wolthuis te Veendam, kreeg de naam Maria naar de moeder van Marten. Helaas was de vreugde van een nieuw schip van korte duur, want in 1918 was zijn vader één van de eerste dodelijke slachtoffers van de Spaanse griep. Zijn moeder bleef achter met zes kinderen en ging voorlopig nog door met varen tot ze in 1925 besloot het schip te verkopen en aan de wal te gaan wonen. Aan de Jacobijnerweg in de stad Groningen kocht zijn moeder een huisje, waar het gezin ging wonen. Als Marten wilde tekenen, wat er al vroeg in zat, ging hij zitten in een van de grote armstoelen en legde een plaat multiplex voor zich op de armleuningen. Ook de lessen voor reclame tekenen werkte hij op die manier uit.

Marten liep later vaak in de stad om te kijken of er ergens in de etalage van een kunsthandel nog een mooi schilderij te zien was. Zo ontdekte hij bij een kunsthandel een aantal schilderijen met onnatuurlijke kleuren, de lichten waren groen en de koeien blauw. Toen hij het aan zijn moeder vertelde, zei ze hoofdschuddend: "Ja jongen, sommigen maken er maar wat van". Later begreep hij dat hij expressionistische schilderijen had

aanschouwt van “Ploeg schilders”. Inmiddels was zijn belangstelling voor de beeldende kunst uitgegroeid tot een passie. Bijna ieder vrij uur besteedde hij aan tekenen of schilderen. Toen hij zijn moeder op een dag vertelde dat hij graag kunstschilder wilde worden, zie ze geschrokken: Dat is toch geen beroep? Die gaan allemaal dood van de honger en de erkenning volgt pas jaren later”. Ergens had ze wel gelijk, maar dat kon hij destijds maar moeilijk inzien. Hij bezocht de lagere school in Groningen en was een matige leerling, maar er was één vak waar hij in uitblonk en dat was natuurlijk tekenen. Op een gegeven moment besloot de tekenleraar één van zijn kunstwerken op te hangen in de klas met als gevolg dat hij nog beter zijn best ging doen en er vele kunstwerken volgden die ook aan de wand kwamen te hangen. Ook zijn medeleerlingen waren erg onder de indruk van de capaciteiten van Marten.

Marten heeft in de zesde klas nog meegedaan aan een landelijke tekenwedstrijd, waarbij hij de eerste prijs heeft gewonnen. Trots en blij vertelde hij het nieuws aan zijn moeder, maar die reageerde nauwelijks. Later bleek Bij het afscheid van de lagere school, zei de meester tegen Marten: “jij wordt later zeker schilder”, Marten?”, waarop hij antwoordde: “dat is wel zeker, meester”. Maar helaas bleek de financiële situatie thuis niet toereikend voor een vervolgstudie.

Op vijftienjarige leeftijd ging Marten werken bij de Chocolate- en Suikerwerkenfabriek van Jurrien Veldkamp in Groningen. Als jongste bediende moest hij op alle afdelingen bijspringen en deed op die manier veel ervaring op. Maar helaas na een jaar werd hij ontslagen wegens slapte in het bedrijf. Als je in die tijd werkloos werd, moest je dagelijks gaan stempelen bij de Sociale Dienst en dat gold ook voor Marten.

Vervolgens ging hij werken bij de Tricotagefabriek van Reinier Muller, maar dat werk stond hem van begin af aan tegen. Toch heeft hij het er zes jaar volgehouden. En omdat op de fabriek bekend was dat hij goed kon tekenen en schilderen, werd hij

gevraagd om een embleem te ontwerpen voor de enkele jaren daarvoor opgerichte sportclub Reinier Muller. Het resultaat viel in goede aarde. Op een gegeven moment zou hij worden ontslagen, maar door bemoeienis van zijn achterneef, die chef was op de afdeling, werd zijn ontslag ingetrokken. Dit was zeer sympathiek van zijn neef, maar hij was hem niet echt dankbaar. Inmiddels had Marten zich opgegeven voor de avondopleiding van Academie Minerva, in die tijd Kunstnijverheidsschool geheten. Wegens de beperkte financiële middelen werd er een beurs aangevraagd door zijn moeder. Op basis van zijn talent werd de beurs toegewezen en werd het schoolgeld betaald door de gemeente.

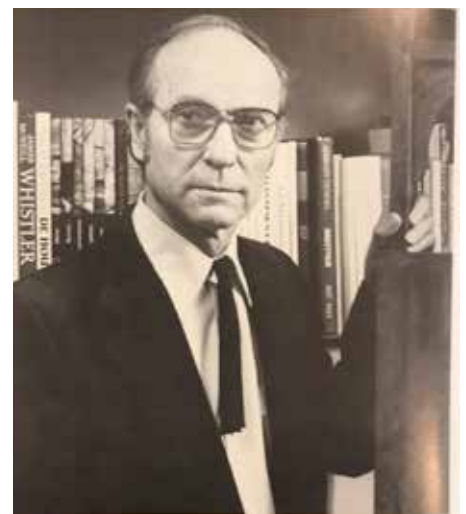
Tijdens zijn studieperiode aan de Academie Minerva viel Marten regelmatig in de prijzen bij het maken van reclame affiches. Ook schilderde hij in zijn vrije tijd boerderijen in de buurt, die hij meestal met succes te koop aanbood aan de bewoners. Na zes jaar kreeg hij ‘eindelijk’ zijn ontslag bij Reinier Muller, maar met het verkopen van zijn schilderijen lukte het niet om voldoende inkomsten te genereren. En dus werd Marten naast kunstschilder, ook huisschilder. Daarnaast volgde hij nog steeds lessen aan de Kunstnijverheidsschool. Om rustig te kunnen werken vroeg hij zijn broer of hij voor hem een kamertje kon timmeren op zolder in het ouderlijk huis. Met tweedehands materiaal lukte het hem een ruimte van twee en half bij vier meter te creëren, wat als atelier zou kunnen dienen.

Inmiddels waren de Duitsers ons land binnen gevallen en was alles op de bon en om aan schilders benodigdheden te komen, ruilde hij zijn tabaksbonnen er voor in en kon zodoende voort met zijn schilderactiviteiten. Er was echter ook continu de vrees voor deportatie waardoor Marten en zijn broer met behulp van een neef besluiten te gaan onderduiken in de Noordoostpolder. Echter na verloop van tijd kreeg Marten een baantje aangeboden bij een schildersbedrijf in Groningen. Hij werd tewerkgesteld in kamp te Blokzijl. In eerste instan-

tie was hij er niet gelukkig mee dat hij zijn broer moest achterlaten, maar die wimpelde dat weg en adviseerde hem te gaan. Achteraf had hij er wel spijt van, want enkele weken later is zijn broer verdronken. Ook is Marten in de oorlog nog bij de Organisation Todt (OT) werkzaam geweest.

In de oorlog was er van buiten schilderen weinig terechtgekomen en daarom ging Marten er na de bevrijding weer op uit om in de provincie karaktervolle plekjes vast te leggen. Het Groninger Landschap heeft hem altijd mateloos geboeid. Hij trok er dan ook regelmatig op uit met zijn schilders benodigdheden, meestal in de herfst en in de winter. Zijn bekendheid bij het grote publiek is pas laat op gang gekomen. Dat was ook deels zijn eigen schuld, hij heeft zichzelf altijd slecht kunnen verkopen. Zijn instelling was, het werk moet het doen, niet zo zeer de man die het vervaardigt. Met zijn terughoudende natuur was hij ook slecht in het aanknopen van relaties.

In 1945 had hij zich definitief gevestigd als beeldend kunstenaar, maar dat betekende allerminst dat hij van de verkoop van zijn werk kon leven. Dat betekende dat hij er wat bij moest doen voor de kost zoals bijvoorbeeld schilderen van tableaux voor bioscopen o.a. voor het Grand Theatre in Groningen. Ook schilderde hij decors voor toneelgezelschappen en reclame uitingen voor verschillende winkels.

Marten Klompier

In 1952 leerde hij Anje Dost kennen en een jaar later gingen ze samenwonen in het atelier van Martien in het Hoornstraatje in Groningen. In 1955 is hier zijn eerste dochtertje Maria Gesina geboren. Dat bracht een hele verandering te weeg in het kleine optrekje. Het betekende als Marten ging schilderen zijn vrouw met de baby ging wandelen. Zo werden er twee zaken mee gediend, de baby kreeg weer eens wat frisse lucht en Marten kon in alle rust aan een schilderij werken.

Uiteindelijk was dit geen houdbare zaak en verhuisden ze in 1957 naar een benedenhuis met verschillende kamers in de Gerbrand Bakkerstraat. Een van de slaapkamers nam Marten

in gebruik als zijn atelier. In 1959 werd zijn tweede dochtertje geboren en was er wederom ruimtegebrek. Maar gelukkig was er in dezelfde straat een groter huis beschikbaar. Later zijn ze nog verhuisd naar een Sarrieshut* in Niehove, maar er rustte geen zegen op dit idyllisch onderkomen, want uiteindelijk is het gezin uit elkaar gegaan.

In 1955 werd Marten door het bestuur van de Groninger kunstkring "De Ploeg" samen met zestien andere schilders, uitgenodigd om deel te nemen aan een invitatie-tentoonstelling. Deze uitnodiging was bedoeld om te kijken of er talentvolle jonge kunstenaars waren, die vers bloed konden brengen in dit fameuze kunstenaarsgezelschap. Uiteindelijk was Marten de enige die werd aangezocht om toe te treden tot de kunstenaarsgroep. De grote glorie-tijd van "De Ploeg" was toen weliswaar voorbij, maar er behoorden nog altijd kunstenaars toe, die vanaf het begin lid waren en wier bijdragen aan de moderne Nederlandse schilderkunst van groot belang zijn geweest. Marten heeft het verenigingsleven van "De Ploeg" eigenlijk nooit zo intens meegemaakt, maar dat had te maken met zijn terughoudende karakter. Van de oude garde was Jan Altink hem het meest sympathiek. Aan Johan Dijkstra had hij de minst prettige herinneringen. En ook al voelde hij zich vereerd met het lid-

maatschap van "De Ploeg", na enige jaren voelde hij zich steeds meer een Einzelgänger. Zijn visie op het Groninger landschap was een geheel andere dan die van "De Ploeg". Later is hij lid geworden van de Groningse kunstenaarsgroep "Nu".

Gezien zijn afkomst was het niet zo verwonderlijk dat schepen een belangrijke plaats in zijn schilderijen innamen. Marten was dan ook zeer ingenomen met het initiatief van het koninklijk zeemanscollege "De Groninger Eendracht" om schilders mee te laten varen op coasters om zodoende naast het bevorderen van de belangstelling voor de kustvaart, het vergroten van het aantal schilderwerken dat betrekking heeft met de zee. De toepasselijke naam voor deze kunstmanifestatie zou de naam dragen van: "Ku(n)stvaart". Marten voer mee met de "Lydia" van eigenaar/kapitein Wolthuis. Het verblijf aan boord van de "Lydia" was voor Marten een warm bad, de bemanning was uiterst vriendelijk en behulpzaam. Hij heeft twee reizen meegemaakt een naar Zuid Zweden en een naar Finland.

De manifestatie "Ku(n)stvaart" was een groot succes voor alle deelnemers, maar voor Marten in het bijzonder. En erg bevredigend was dat Marten praktisch al zijn werk heeft verkocht.

Over het algemeen werd zijn werk in de loop der jaren door kunstrecensenten goed tot zeer goed ontvangen. Natuurlijk waren er ook critici, die zijn werk niet zo goed aanvoelden. Hij heeft met zijn werk dan ook niemand willen behagen en is altijd zijn eigen weg gegaan.

Een oudere collega zei eens tegen hem: "Klompjen, je bent een goed schilder, maar je hebt één fout; je schildert teveel regionale onderwerpen. Ik vrees dat je daardoor de aansluiting bij de hedendaagse stromingen in de kunst zult missen. Om nationaal, laat staan internationaal mee te kunnen doen, moet je horen bij een hedendaagse kunststroming".

1

Zijn enige antwoord hierop was:
“Lariekoeke”.

Er zijn vele solo-exposities georganiseerd van het werk van Marten Krompien en één daarvan vond plaats in 1972 in zijn geboorteplaats Hoogezand in de Kern. Ook heeft Krompien regelmatig deelgenomen aan groepsexposities met andere schilders in binnen en buitenland.

2

Compositie twee schepen II 1977
aangekocht door gem. Hoogezand-Sappemeer

3

*De sarries was in oude tijden een belastingambtenaar, die er op moest toezien dat op het door de molenaar gemalen en door de bakker verwerkte graan, belasting werd betaald. De sarrieshutten waarin deze mensen woonden stonden dus altijd in de nabijheid van een molen.

1) Zuidlaardermarkt 1957

2) Zout lossen Bohus, Zweden,
MS Lydia 1961

3) Cuxhaven Duitsland 1962

Eltjo Hoffmann en Atlanta

De beginjaren van een fabriek in Hoogezand

Peter Jager

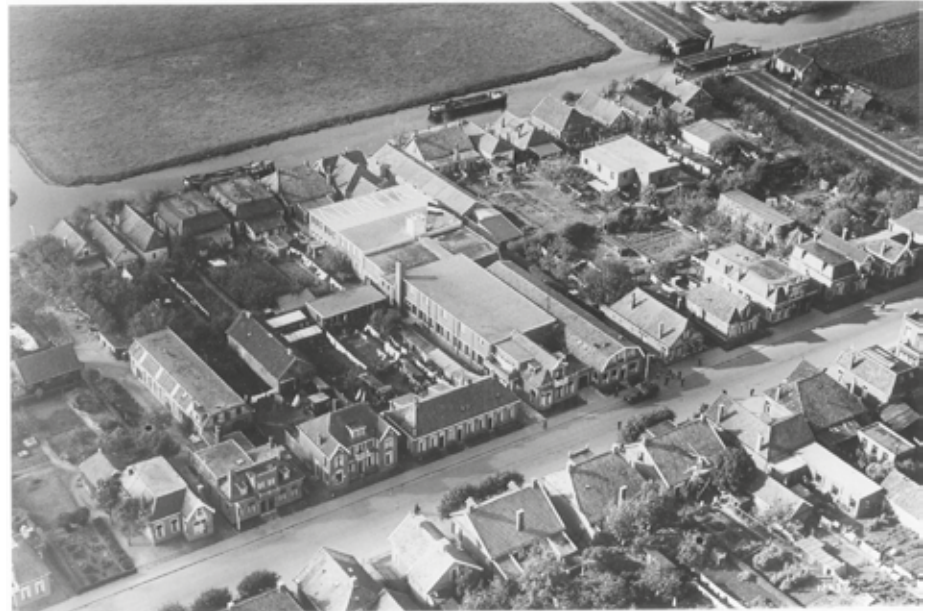
Eltjo Hoffmann (1887-1936) is mijn overgrootvader. Van jongs af aan heb ik verhalen over hem gehoord. Daarbij viel vaak de naam van de Hoogezandse Kantoorboekenfabriek Atlanta, waarvan hij bedrijfsleider was. De naam Atlanta staat zelfs vermeld op zijn grafsteen op de Zuiderbegraafplaats in Groningen. Dat zette mij ertoe aan om nader onderzoek te doen naar zijn rol bij die onderneming. Daaruit bleek dat hij in veel opzichten grondlegger is geweest van het latere succes van Atlanta.

Eltjo Hoffmann (Archief familie Jager)

Atlanta was lange tijd een begrip in Hoogezand en is dat misschien nog steeds. Van de oprichting in 1917 tot het faillissement in 2010 was de kantoorboekenfabriek werkgever van honderden arbeiders.

Ook in letterlijke zin was het bedrijf beeldbepalend voor Hoogezand. De prominente bedrijfspanden lagen aan de

Luchtfoto van Hoogezand (1930-1940).

Op de voorgrond de Kerkstraat, in het midden de panden van Atlanta. (Groninger Archieven)

Kerkstraat en strekten zich uit tot aan het Kieldiep, waar nog steeds de Atlantakade ligt. De oorsprong van Atlanta ligt in de Eerste Wereldoorlog. De strokartonindustrie in de Veenkoloniën was zwaar getroffen door de handelsbelemmeringen. Met het wegvallen van afzetmarkten konden de fabrieken hun producten niet meer kwijt. Door de oprichting van een kantoorboekenfabriek hoopte de Hoogezandse fabrikant F.F. Beukema een deel van het geproduceerde karton te gebruiken voor het maken van kantoorbenodigdheden.(1) Daarnaast was door de oorlog de aanvoer van kantoorboeken uit Duitsland stil komen te liggen. Beukema hoopte in de vraag die daardoor was ontstaan te kunnen voorzien. In 1916 kocht hij het pand op van een voormalige borstelfabriek aan de Kielsterweg, zoals de Kerkstraat toen genoemd werd.(2) Daarmee kwamen twee fabrieksgebouwen, een aantal woningen en

meer dan 1200 m² grond beschikbaar voor de nieuwe onderneming.

In 1917 werden daar nog twee woningen aan het Kieldiep aan toegevoegd.(3) Uit deze aankoop blijkt de grote ambitie van Beukema. Maar behalve aan bedrijfsruimte ontbrak het de jonge onderneming nog aan alles, in de eerste plaats aan personeel.

Beukema had verstand van strokarton. Hij was opgegroeid met de strokartonfabriek van zijn vader en in 1899 had hij zijn eigen fabriek opgericht. Maar om kantoorboeken te maken was kennis nodig van boekbinden, een kennis die in de stad Groningen op dat moment volop aanwezig was. Daar was in de negentiende eeuw het boekenbedrijf tot grote bloei gekomen. Groningen had zich gespecialiseerd in het drukken en uitgeven van boeken. Toen het steeds gebruikelijker werd om boeken van omslagen te voorzien, kwam daar de

1 J. van den Broek e.a., *375 jaar Hoogezand en Sappemeer* (Bedum 2003) 223-224.

2 J.J. Smedes, 'Atlanta en ik (1)', *Atlanta-kroniek* (Hoogezand 1985-86), aldaar p. 13 [GA 4306].

3 J.J. Smedes, *Jubileumalbum Atlanta 1917-1942* (Hoogezand 1942) [GA 2080-76].

bedrijfstaking van het boekbinden bij. Boekbinderijen waren er in de stad in alle soorten en maten, van eenmansbedrijfjes in zolderkamers tot machinaal aangedreven 'bindstraten' waarin het hele proces was gemechaniseerd.(4) Een van deze bedrijven was de boekbinderij van Hendrik Hollander, waar Eltjo Hoffmann werkzaam was.

Advertentie van boekbinderij H. Hollander in het Adresboek van Groningen (1900). (Groninger Archieven)

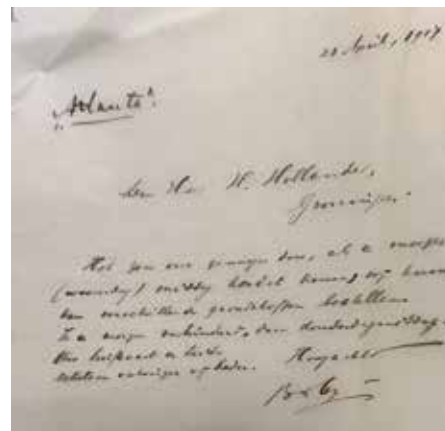
Eltjo was in 1903 op vijftienjarige leeftijd met zijn ouders vanuit Weiwerd via Delfzijl naar Groningen gekomen. Zijn vader was timmerman, maar blijkbaar heeft dat vak hem niet getrokken, want hij sloeg een andere richting in. Hoe hij in het boekbindersvak is terechtgekomen, is niet bekend. In het Nieuwsblad van het Noorden stonden in die tijd regelmatig advertenties waarin gevraagd werd om boekbindersgezellen. Mogelijk heeft Eltjo op een daarvan gereageerd.

Advertentie in de rubriek 'Gevraagd' van het Nieuwsblad van het Noorden, 10 mei 1912.

Vast staat dat hij aanleg had voor het vak en dat hij op een bepaald moment in dienst genomen werd door Hollander. De boekbinderij waar Eltjo terecht kwam was een familiebedrijf. De zoon van de oprichter, ook Hendrik geheten, had in Duitsland het vak geleerd en had het bedrijf overgenomen van zijn vader. Omdat Hollander jr. aan tuberculose leed, was hij vaak afwezig om te kuren. In die periodes liet hij het bedrijf achter in de handen van Eltjo, die al snel in zijn eentje het bedrijf bestierde en aan wie het te danken was dat boekbinderij Hollander kon blijven bestaan. Hollander had veel verstand van zaken, maar lijkt geen voorkeur

te hebben gehad voor de dagelijkse praktijk van het boekbinden. In elk geval hield hij zijn ogen open voor iets anders. 'Iets anders' kwam in beeld toen Hollander in contact kwam met Beukema naar aanleiding van de verkoop van boekbindersmaterialen en -gereedschappen. Beukema was op zoek naar grondstoffen voor zijn nog in te richten fabriek en dacht die bij Hollander te kunnen vinden. Maar Beukema kreeg meer dan hij had verwacht. De fabrikant had al snel door dat Hollander voor zijn bedrijf van grote waarde kon zijn en bood hem een betrekking aan in Hoogezand.

Brief van F.F. Beukema van 23 april 1917 aan H. Hollander waarin deze gevraagd wordt langs te komen in verband met de aanschaf van grondstoffen. Merk op dat Beukema de naam Atlanta al gebruikte lang voordat dat de fabriek officieel zo heette. (Groninger Archieven)

Eltjo was eveneens klaar voor een verandering. Na jarenlang grotereels alleen de boekbinderij te hebben geleid, was het geen grote stap voor hem om te dromen van een eigen bedrijf. Dat is tenminste het verhaal dat in zijn familie de ronde doet. Maar Hollander had een ander aanbod voor Eltjo, namelijk om met hem mee te gaan naar wat toen nog Kantoorboekenfabriek F.F. Beukema heette. Of het een moeilijke beslissing voor Eltjo was, is niet bekend. In elk geval schreef deze op 16 mei 1917 een brief aan Beukema waarin hij zijn nieuwe aanstelling aanvaardde.(5)

In Hoogezand zou Eltjo zijn plek vinden. Tot die tijd was hij nooit langer dan een paar jaar op dezelfde plek blijven wonen. Soms was hij meerdere keren per jaar verhuisd.

De eerste aantekening in het loonboek van Atlanta, juni 1917. Eltjo staat als vijfde werknemer vermeld. (Groninger Archieven)

In Hoogezand zou hij nog één keer verhuizen voor hij de woning aan de Kerkstraat betrok, die de laatste vijftien jaar van zijn leven voor hem een thuis zou zijn. Maar in 1917 moet de stap naar deze nieuwe baan voor hem een grote gok zijn geweest. De fabriek van Beukema was verre van klaar voor productie. Er was nauwelijks personeel. De heer M. Boer was aangenomen als bedrijfschef, zijn zoon zou kort daarna ook in dienst komen. Ingenieur Van Wijhe was als directeur in dienst genomen. Met het aantreden van Eltjo en Hollander kwam het volledige personeelsbestand op vijf. De meeste machines moesten nog aangeschaft worden. Hollander had het op zich genomen om de binderij, de linieerderij en de drukkerij in te richten. Eind 1917 was er voldoende materieel aanwezig om de productie op te starten. Eltjo richtte zich bij de afdeling 'speciale registers' op het boekbinden. Uit de handgeschreven aantekeningen van Hollander valt op te maken wat dit inhield:

Als de boeken genaaid en van schutbladen voorzien waren, werden de borden er in zijn geheel opgeplakt, daarna werden de ruggen gelijmd en als deze droog waren heel flauw rondgezet, daarna werden zij aan de voorkant besneden, waarna zij weer op stapels gezet werden om de ruggen met een dun sterk papier te beplakken. Het linnen dat aange-smeerd was, werd in het midden met een stevig reepje papier ter breedte van de boekenrug belegd, waarna

4 H. van der Laan, *Het Groninger boekbedrijf. Drukkers, uitgevers en boekhandelaren in Groningen tot het eind van de negentiende eeuw* (Assen 2005) 13, 170-171, 263.

5 J.J. Smedes, 'Atlanta en ik (1)', *Atlanta-kroniek* (Hoogezand 1985-86), aldaar p. 14-15 [GA 4306] en *Jubileumalbum Atlanta 1917-1942* (Hoogezand 1942) [GA 2080-76].

het om het boek getrokken werd. Vervolgens werden de platten erop geplakt en alleen aan de voorkant ter breedte van 1 cm ingeslagen over het schutblad heen en tot slot werd dan de onder- en bovenkant afgesneden.(6) Voor Eltjo was dit waarschijnlijk gesneden koek. Op een foto uit de begintijd van de fabriek is Eltjo in een lange stofjas aan het werk te zien in de boekbinderij. Hij ziet eruit alsof hij in zijn element is.

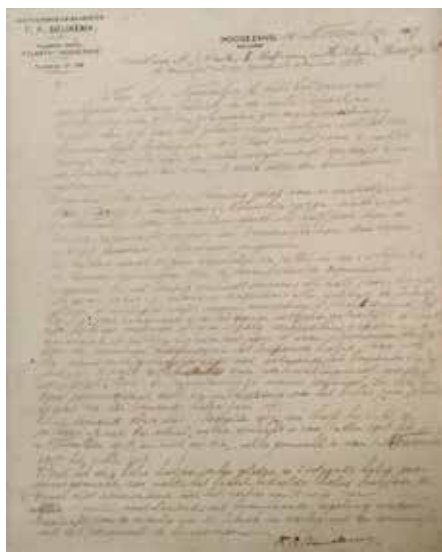

Interieur van kantoorboekenfabriek F. F. Beukema. Links staat Eltjo, achter hem staat R.J. Kalk. Rond 1920. (Groninger Archieven)

De fabriek in wording kampte intussen met de nodige moeilijkheden. Door de oorlog was er een tekort aan grondstoffen, zoals moleskine, dat werd gebruikt voor de omslagen, en garendraad. Koperdraad dat op spoelen was gewonden, was niet te krijgen, daarom gebeurde dat in de fabriek. In oktober 1917 was het nodig om extra broodkaarten voor het personeel aan te vragen. Turf voor de verwarming haalden twee jonge leden van het personeel met eigen paard en wagen uit Valthemond, onderweg controleurs omkopend met sigarettenvloeipapierjes gemaakt van bladen uit de kopieboeken. Daarnaast waren er de nodige kinderziektes die overwonnen moesten worden. Een daarvan was een verkeerde keuze voor het te gebruiken papier. Dat van de ene fabrikant zorgde voor 'pitten' in de lijnen, dat van de ander was onregelmatig van structuur. Het papier van een fabriek uit Nijmegen bleek uiteindelijk wel geschikt.(7) Maar het grootste probleem was wel het vinden van geschoold personeel. Hoe nijpend dit probleem was, bleek wel uit het feit dat overwogen is om onder Belgische vluchtelingen te werven. Ook werd een noodscenario

bedacht waarin de bedrijfschef zelf een van de machines zou bedienen. Met advertenties werden uiteindelijk een zetter-drukker en een linieerder binnengehaald. Voor het grootste deel zat er niks anders op dan zelf mensen op te leiden, een taak die Eltjo later op zich zou nemen.(8)

Met vijftien van de 21 strokartonfabrieken buiten bedrijf door de oorlog zullen de bewoners van Hoogezand met interesse de komst van de 'boukiesfabriek' hebben aangezien. Een kantoorboekenfabriek was ook weer wat anders dan de hun bekende bedrijvigheid van scheepswerven, kwekerijen en strokartonfabrieken. De Gids voor Hoogezand en Sappemeer uit 1924 noemde een bezoek aan de fabriek van Beukema zeer lonend "wegens het interessante bedrijf".(9) Daar kwam bij dat de Beukema de arbeiders een winstdeling had aangeboden, waarmee hij liet zien zeer vooruitstrevend te zijn. De regeling bepaalde dat "naar verhouding van het loon, 't welk ieder der betrokkenen verdient" een gezamenlijk bedrag tot 10% van de nettowinst onder het personeel verdeeld zou worden. Hoe goed bedoeld ook zou deze winstdeling door een compleet gebrek aan winst de eerste tien jaar weinig effect hebben. Toch beloofde de fabriek een goede werkgever te zijn.

De handgeschreven brief over de winstdeling, gedateerd 17 november 1917, gesigeneerd door F.F. Beukema. De brief is gericht aan A.J. Vink (de linieerder), H. Klein (de zetter-drukker) en Eltjo Hoffmann, die samen het personeel vertegenwoordigden. (Groninger Archieven)

Eind 1917 waren er al 31 personen in dienst, een aantal dat in 1919 zou toenemen tot 55. De fabriek maakte nog steeds grote verliezen. Beukema moet veel vertrouwen in zijn onderneming gehad hebben. Het duurde even voordat kantoorboekenfabriek F.F. Beukema zijn ideale team bij elkaar zou hebben. Eerst moesten zich de nodige personele wisselingen voordoen. Van de vijf werknemers die in juni 1917 op de loonlijst stonden, waren er binnen een paar jaar alweer drie vertrokken. Directeur Van Wijhe nam in 1921 afscheid en werd vervangen door de heer Diddens. Zover bekend verliep deze wisseling harmonieus, in tegenstelling tot het vertrek van M. Boer een jaar eerder. De eerste bedrijfschef van de fabriek bleek minder kundig dan verwacht en was bovendien te koppig om zich te laten aansturen door de fabrieksleiding. Volgens Hollander zijn daardoor meerdere partijen papier in de linieerderij verknoeid.(10) Uiteindelijk moest de bedrijfschef inbinden, maar de samenwerking was bedorven. Toen Boer op een bepaald moment zo onverstandig was om met ontslag te dreigen, liet de directie deze kans om zich van zijn lastige bedrijfschef te ontdoen niet ontgaan en aanvaardde diens ontslag. Met Boer vertrok ook diens zoon. Boers functie werd overgenomen door Eltjo, die daarvoor de ideale persoon bleek. Niet alleen was hij competent, maar hij kon ook een brug vormen tussen directie en personeel, een eigenschap die nog van pas zou komen.

Een andere personele verandering die later van groot belang bleek te zijn, was de komst in september 1919 van de jonge J.J. Smedes. De intellectuele Smedes was de zoon van de Hoogezandse bekendheid J.J. Smedes sr., een man die muzikale begaafdheid paarde aan een goed gevoel voor zaken. Naast dirigent, muziekleraar en componist van onder andere het volkslied van Hoogezand,

6 H. Hollander, *MS in Atlanta-archief* [GA-2080]. 7 *Ibidem*.

8 Toespraak van J.J. Smedes, *Jubileumalbum Atlanta 1917-1942 (Hoogezand 1942)* [GA 2080-76].

9 *Gids voor Hoogezand en Sappemeer (1924)* 30.

10 *Ibidem*.

was Smedes sr. eigenaar van een kunst-, muziek- en boekhandel in de Brugstraat. Niet onbelangrijk was dat hij het monopolie had op de verkoop van de kantoorboeken van Beukema in Hoogezand.

De winkel van J.J. Smedes in de Brugstraat (later Meint Veningastraat) in Hoogezand. Rond 1900. (Historisch Archief Midden Groningen)

Geen wonder dus dat er bij Smedes thuis veel over de nieuwe fabriek werd gesproken. Toen Smedes jr. zelf voor een carrière als vertegenwoordiger had gekozen, was de stap naar de fabriek van Beukema niet zo groot. Daar had Hollander zich inmiddels ontwikkeld tot handelsreiziger en al veel contacten gelegd die voor de onderneming van groot belang waren. Onder Hollanders hoede begon de jonge Smedes zijn loopbaan, eerst heel bescheiden op de fiets door de provincie reizend. Maar Beukema, die een oog had voor talent, maakte Smedes al snel tot zijn protegé en gaf hem in 1921 de gelegenheid om in Duitsland enkele maanden kennis op te doen van het grafische bedrijf, een investering die later zijn vruchten zou afwerpen.⁽¹¹⁾

In datzelfde jaar kreeg de fabriek de officiële naam Atlanta, een naam die Beukema al vanaf 1916 in zijn correspondentie had gebruikt. De naam weerspiegelde Beukema's ambitie om vooral de exportmarkt te bedienen, met name de trans-Atlantische handel met Zuid-Amerika. Er waren zelfs plannen de fabriek op een later moment naar IJmuiden of Hoek van Holland te verplaatsen.⁽¹²⁾

Deze plannen zijn nogal een contrast met Smedes' fietstochten naar Wildervank en Stadskanaal om klanten te vinden. Niemand kon Beukema ervan beschuldigen niet over langetermijnvisie te beschikken. Maar ook al was

van internationale handel voorlopig geen sprake, met Hollander, Smedes en Hoffmann had Beukema het drielal gevonden dat Atlanta een fundament kon geven waardoor het uiteindelijk mogelijk werd om winst te maken.

De 'grote man van het eerste uur', in de woorden van Smedes, was Hollander. Hij had niet alleen het

productieproces opgezet, maar ook het assortiment samengesteld van de artikelen die geproduceerd moesten worden. De opzet was eenduidig. De fabriek richtte zich enkel op het maken van kantoorboeken, wat in die begintijd al moeilijk genoeg was. Hollander voerde ook een nummering van artikelen in die van groot praktisch nut bleek te zijn en tot in de jaren veertig werd gebruikt. Met het maken van een prijsoverzicht voor de klanten, was zijn werk feitelijk klaar. ⁽¹³⁾ Toen moesten er nog klanten gevonden worden.

Beukema had gedacht een gat in de markt aan te boren, maar de eerste pogingen om de producten te verkopen liepen op niets uit. Hollander wilde het ook wel eens proberen en had succes bij zijn eerste poging. Vanaf dat moment werd Hollander er steeds vaker op uit gestuurd. Vooral toen Eltjo bedrijfsleider werd, kon Hollander de fabriek met een gerust hart voor langere tijd achterlaten om door het land de waren aan de man te brengen. De taakverdeling was in feite weer als in de tijd van zijn Groningse boekbinderij.

Hollander wist dat de dagelijkse praktijk van de fabriek bij zijn

Personeelsfoto van Atlanta uit 1925 ter gelegenheid van het 25-jarig huwelijk van directeur Diddens (niet op de foto). In het midden met vlinderdas J.J. Smedes. Rechts van Smedes zit Hollander en rechts van Hollander zit Eltjo. (Groninger Archieven)

*11 J.J. Smedes, 'Atlanta en ik (2)', Atlanta-kroniek (Hoogezand 1985-86), aldaar p. 9-12 [GA 4306].
12 H. Hollander, MS in Atlanta-archief [GA-2080].
13 J.J. Smedes, 'Atlanta en ik (2)', Atlanta-kroniek (Hoogezand 1985-86), aldaar p. 15-16 [GA 4306].*

Aankondiging van de oprichting van Kantoorboekenfabriek F.F. Beukema uit 1917. De toevoeging dat de fabriek in oktober al in volle werking was, mag opgevat worden als een overdrijving die bedoeld was om vertrouwen te wekken bij toekomstige klanten. (Groninger Archieven)

vroegere werknemer in vertrouwde handen was. Eltjo was niet alleen kundig, maar bleef ook in moeilijke omstandigheden rustig en beheerst, een eigenschap die zowel door de directie als het personeel gewaardeerd werd. Maar Hollander vond het steeds moeilijker zijn tijd te verdelen tussen de fabriek en zijn zakenreizen. Toen hij dit op de wekelijkse zondagavondconferentie bij Beukema ter tafel bracht, zag deze snel in waar Hollander voor hem het meest van nut was. Hollander mocht zich alleen nog richten op de buitendienst. Daarmee kwam hij op meer afstand te staan van de fabriek. Maar ondanks behaalde successen, ondervond hij weinig erkenning voor zijn inzet. Uiteindelijk werd Hollander naar zijn mening door directeur Diddens zelfs naar het 'derde plan' geschoven, wat voor hem een grote persoonlijke teleurstelling was.⁽¹⁴⁾ Na de avontuurlijke begintijd was zijn bepalende rol bij Atlanta grotendeels uitgespeeld. Als Hollander de man van het eerste uur was, dan waren Eltjo en Smedes de mannen van respectievelijk het

tweede en derde uur. Eltjo's benoeming tot bedrijfschef op 31 januari 1920 na het plotselinge

Bijeenkomst ter gelegenheid van het 25-jarig jubileum van Atlanta, 5 juni 1942. Hendrik Hollander (links) wordt feestelijk toegesproken door de dochter van F.F. Beukema, mevrouw E. Brugmans-Beukema. J.J. Smedes zit uiterst rechts.

(Groninger Archieven)

vertrek van M. Boer betekende voor hem een grote verandering. De benoeming moet voor hem een bevestiging geweest zijn dat de keuze voor een overstap naar Hoogezand een juiste was geweest. De kleine man uit Weiwerd had het ver geschopt. Niet alleen ging zijn salaris aanzienlijk omhoog, ook betrok hij met zijn gezin op 21 mei 1921 de prominente bedrijfswoning op de Kielsterweg 18 (nu Kerkstraat), die bovendien beschikte over centrale verwarming, voor die tijd een bijzonderheid. Na de aansluiting van de woning in 1930 met het 'Noord-Zuid-lokaal' van Atlanta, was Eltjo's verbintenis met het bedrijf compleet.

Eltjo's woning aan de Kielsterstraat (nu Kerstraat) in Hoogezand. (Archief familie Jager)

Eltjo begreep al snel dat het voor de toekomst van het bedrijf belangrijk was om nieuw personeel op te leiden. Maar het liniëren, drukken en binden van kantoorboeken vereisten vaardigheden waar de gemiddelde inwoner van de veenkoloniën niet over beschikte. Daarom werden meisjes en jongens aangenomen, die moesten

worden opgeleid, een taak die Eltjo na zijn benoeming tot bedrijfschef in 1920 op zich nam. Op lange termijn leverde dat een arbeiderspotentieel op waar de kantoorboekenfabriek nog jaren op geteerd heeft, maar voordat dat zover was, moesten veel hindernissen overwonnen worden. Vooral de precisie die het werk vroeg, leverde veel moeilijkheden op en het kostte Eltjo de nodige moeite om de plaatselijke jeugd de vereiste netheid bij te brengen.⁽¹⁵⁾ Hij was er de ideale persoon voor. Niet alleen had hij jarenlange ervaring als boekbinder, maar hij sprak ook de taal van het volk. Hij was zelf van eenvoudige afkomst en uit zijn bijdragen in de gemeenteraad voor de SDAP blijkt dat hij wist wat er leefde onder het arme deel van de bevolking. Zijn inzet voor allerlei verenigingen toont aan dat hij een talent had om mensen bij elkaar te brengen. Daarnaast beschikte hij, volgens diverse getuigenissen, over tact en geduld.

Zijn soms kleurrijke taalgebruik, dat af en toe naar voren komt uit de gemeenteraadnotulen, zal velen op de werkvloer ook hebben aangesproken. Maar makkelijk was zijn nieuwe taak niet. Toen Smedes na Eltjo's overlijden zei dat deze vanaf de dag van zijn benoeming heeft gevochten, zal hij dat woord niet voor niets gekozen hebben.⁽¹⁶⁾

Voor de directie was Eltjo de aangeezene persoon om een brugfunctie te vervullen tussen het personeel en henzelf. In 1918 had Eltjo al in de commissie gezeten die namens het personeel de afspraak over de winstdeling in ontvangst had genomen.

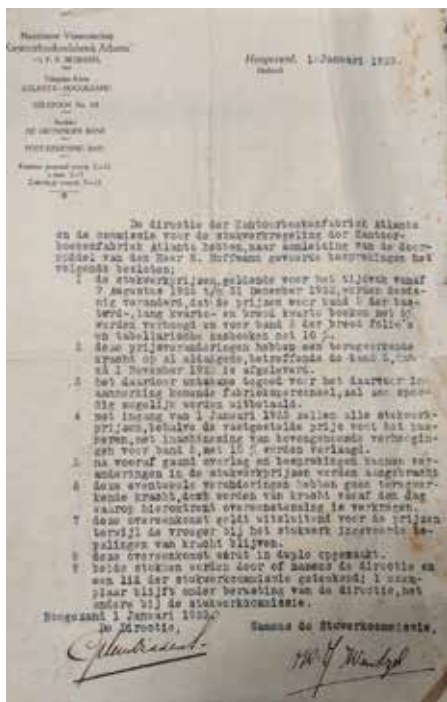
Kort na zijn benoeming tot bedrijfschef bewees hij al snel zijn waarde bij een dreigend conflict. De oorzaak was de invoering van het stukloon, een wens van Beukema zelf. Deze wilde hiermee de prijsbepaling van partijen vereenvoudigen.

¹⁴ H. Hollander, MS in Atlanta-archief, p.17-18 [GA-2080].

¹⁵ H. Hollander, MS in Atlanta-archief [GA-2080].

¹⁶ Toespraak van J.J. Smedes, Jubileumalbum Atlanta 1917-1942 (Hoogezand 1942) [GA 2080-76].

Het kwam namelijk voor dat de arbeidsuren van partijen van dezelfde omvang sterk verschilden. Door arbeiders per opgeleverd artikel te belonen, in plaats van per gewerkt uur, konden uniforme prijzen worden vastgesteld. De maatregel leidde tot hevig verzet van het personeel, dat twee keer een afvaardiging naar de directie stuurde met het verzoek om het stukloon weer in te trekken.

Een stukwerkregeling van 1 januari 1923, tot stand gekomen 'naar aanleiding van de door middel van de heer E. Hoffmann gevoerde besprekingen'. (Groninger Archieven)

De ontstane situatie was bedreigend voor Beukema. Stakingen waren in die tijd in de Veenkoloniën niet ongevoel. In de afspraak over de winstdeling was niet voor niets ook een bepaling opgenomen dat er in geval van staking niet uitgekeerd zou worden. Gezien de moeite die het had gekost om personeel te werven, was een arbeidsconflict in een verlieslijdende fabriek het laatste waar Beukema op zat te wachten. Door personeelsconferenties te beleggen probeerde Eltjo de gemoederen tot bedaren te brengen. Met een compromis wist hij de angel uit het conflict te halen. De oudere regeling werd omgezet in een collectief stukloon met een gegarandeerd minimumloon. De arbeiders hadden zo meer zekerheid, terwijl Beukema ook zijn zin kreeg. Zonder het vertrouwen van het

personeel in Eltjo was een oplossing waarschijnlijk ver weg geweest. Maar zijn optreden leverde Eltjo ook de dankbaarheid van de directie op. In zijn herinneringen aan de begintijd van de fabriek ziet Hollander deze gebeurtenis als een bepalende stap voor de jonge onderneming. Postuum kreeg Eltjo van zijn voormalige werkgever hiervoor een erelooft. (17) Eltjo's bemiddeling was niet eenmalig. Vlak voor zijn overlijden, terwijl hij herstellende was van een zware operatie, was hij nog bezig met het ontwerp van een nieuwe urenregeling.(18)

De eerste tien jaar beperkte Atlanta zich tot het zo goed mogelijk maken van buitenlandse producten, hetgeen moeite genoeg kostte. Maar later werd af en toe ook iets nieuws geprobeerd. Toen een meerkleurig notitieboekje een onverwacht succesproduct bleek te zijn, ontstond het besef dat er ook een nieuwe vraag gecreëerd kon worden. Vanaf dat moment werden er niet alleen maar kantoorboeken gemaakt, maar ook 'speciale artikelen'. Eltjo speelde, als hoofd van de afdeling speciale registers, daarbij een belangrijke rol, onder meer door het ontwerpen van een tabellarisch kasboek. Ook experimenteerde hij maandenlang met de productie van klembanden, uiteindelijk met succes. Atlanta werd daarmee de eerste fabriek in Nederland die een dergelijk artikel massaal kon produceren.(19)

Naast het aansturen en opleiden van het personeel bleef Eltjo zich dus ook bezighouden met het handwerk. Maar niet alles ging even efficiënt. Een order van meer dan 200.000 snelhechters was te aantrekkelijk voor de fabriek om te weigeren, hoewel de benodigde machines niet aanwezig waren. Die moesten op stel en sprong worden aangeschaft, waarna het toch nog nodig bleek een deel van de productie bij de gezinnen van de werknemers

17 H. Hollander, *MS in Atlanta-archief*, p.8-9 [GA 2080].

18 Toespraak van J.J. Smedes, *Jubileumalbum Atlanta 1917-1942* (Hoogezand 1942) [GA 2080-76].

19 *Ibidem*.

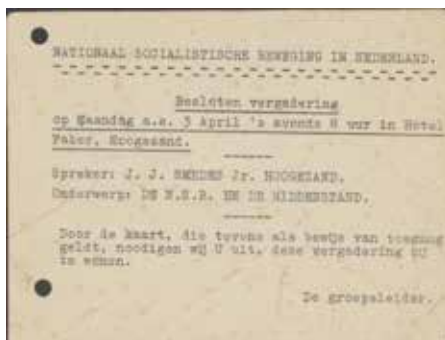
20 J.J. Smedes, 'Atlanta en ik (4)', *Atlanta-kroniek* (Hoogezand 1985-86), *aldaar* p. 27 [GA 4306].

21 *Volksblad Oost-Gorecht en omstreken*, 22 oktober 1932.

thuis te laten verrichten om alles op tijd af te krijgen.(20)

Op 1 februari 1927 was directeur Diddens wegens gezondheidsredenen teruggetreden. Is Eltjo toen overwogen als nieuwe directeur? Eltjo's opvolger als bedrijfschef, Jan Pilkes, groeide later wel door naar die functie. Misschien vond men de volkse Eltjo niet uit het juiste hout gesneden. In elk geval was het de dertien jaar jongere Smedes die de functie kreeg. De basis van het bedrijf was bij diens aantreden in grote lijnen al gelegd, vooral door Hollander en Eltjo. Er waren handelsconnecties gelegd in binnen- en buitenland, het fabricageproces begon te lopen en er werkte geschoold personeel. Niettemin kreeg ook Atlanta in de crisis van de jaren 30 flinke klappen te verduren. Ironisch genoeg was het juist in die jaren dat het bedrijf voor het eerst winst begon te maken. De beslissing om meer dan alleen kantoorboeken te produceren betaalde zich uit, al maakte Eltjo door zijn vroege dood de echte omslag niet meer mee. Smedes en Eltjo hebben altijd goed samengewerkt. Voor een vriendschap waren de mannen misschien te verschillend, maar van wederzijds respect was zeker sprake. Ook buiten het werk om werkten de twee soms samen. Zo zaten ze beiden in het voorbereidend comité voor een benefietavond van de Nederlandse Blindenbond.(21) Het duidelijkst blijkt hun band misschien uit de reizen die zij samen maakten. Tot in de jaren dertig moest men voor de laatste ontwikkelingen op het gebied van de boekproductie in Duitsland zijn. Hollander en Smedes hadden daar hun opleiding genoten. De Leipzig Messe presenteerde twee keer per jaar de nieuwste technologie, wat het voor het voortdurend innoverende Atlanta tot haast een verplicht evenement maakte. Eltjo en Smedes reisden regelmatig, misschien wel jaarlijks, naar het oosten van Duitsland af. Soms plakten ze er een

toeristisch uitstapje aan vast, zoals blijkt uit foto's die gemaakt zijn bij de Drachenfels of voor de Wartburg in Eisenach. In 1934 maakten Smedes en Eltjo een studiereis 'tot aan de grens van Tsjecho-Slowakije', die resulteerde in de aanschaf een nieuwe persmachine.(22) Mogelijk deden ze toen ook de Leipziger Messe weer aan. Eltjo was er in elk geval in 1935, waardoor hij miste hoe Voetbalvereniging Hoogezand, waarvan hij nota bene voorzitter was, voor de eerste

Uitnodiging voor een besloten vergadering van de NSB met als spreker J.J. Smedes, 3 april 1933. (Groninger Archieven)

Eltjo (rechts) en Smedes (midden) op zakenreis. Plaats en datering ontbreken. Op de foto is ook de Ford te zien die vanaf 1931 dienstdeed als bedrijfsauto van Atlanta. De man links is onbekend. (Archief familie Jager)

keer in haar bestaan kampioen werd. De goede verstandhouding tussen Eltjo en Smedes is des te opmerkelijker, omdat beide mannen in politiek opzicht twee uitersten waren. Eltjo zat tussen 1919 en 1931 namens de SDAP in de gemeenteraad, terwijl Smedes in 1933 was toegetreden tot de NSB. Het kan niet anders of Eltjo en Smedes hebben hun reizen naar Duitsland, met name vanaf 1933, op een heel andere manier beleefd. In Eltjo's familie deed nog lang het verhaal de ronde dat hij al vroeg inzag welk gevaar de nazi's vormden en waarschuwde dat men in Nederland Hitler nog wel eens "in zijn gat zou kijken".

Tijdens zijn reizen in 1934 en 1935 had hij voldoende gelegenheid zich een mening te vormen over het nieuwe Duitse bewind.

Met name in 1934 hadden de nazi's zich op de Leipziger Messe nadrukkelijk laten gelden.

Smedes gaf zijn ogen ook goed de kost, maar kwam tot een andere conclusie. Na terugkomst van een

reis naar Duitsland in 1934, mogelijk de studiereis die hij met Eltjo had ondernomen, hield hij op een NSB-bijeenkomst een praatje over zijn bevindingen. Deze luidden "voor het merendeel gunstig [...] met betrekking tot het daar vigerende regime, in tegenstelling met het daaraan voorafgaande Marxistisch regime."(23) In september 1936 zegde Smedes zijn lidmaatschap van de NSB op. Vrijwillig, benadrukte hij later zelf, want er deden ook verhalen de ronde dat hij onder druk was gezet. Hij was tot andere inzichten gekomen.(24) Eltjo heeft dat niet meer meegemaakt. Hij overleed een maand eerder op 29 augustus, 49 jaar oud.

In februari van dat jaar was oprichter F.F. Beukema overleden. Gedurende een korte tijd in 1936 stond Smedes er alleen voor. Een duistere periode voor hem, zoals hij zelf aangaf.(25) Het tij begon te keren toen hij een opvolger voor Eltjo vond in de inventieve Jan Pilkes, die in veel opzichten kon bouwen op wat Eltjo begonnen was. Daarmee had definitief een nieuwe generatie het roer overgenomen. De pioniersjaren van Atlanta waren ten einde.

22 Toespraak van J.J. Smedes, Jubileumalbum Atlanta 1917-1942 (Hoogezand 1942) [GA 2080-76].

23 Nieuwsblad van het Noorden, 5 april 1934.

24 Brief van J.J. Smedes aan de Politieke Opsporingsdienst, 28 mei 1945 (GA 2220-464).

25 J.J. Smedes, 'Atlanta en ik (4)', Atlanta-kroniek (Hoogezand 1985-86), aldaar p. 29 [GA 4306].

Herdenkingsmuur bij de gelegenheid van het 25-jarig jubileum van Atlanta, 5 juni 1942. Uiterst links hangt de foto van Eltjo, uiterst rechts die van F.F. Beukema. De twee personen links op de voorgrond zijn onbekend. (Groninger Archieven)

Rudings manufactureenzaak en Rudingskrimp te Martenshoek

Rob Nolden

De ouderen onder ons herinneren zich vast nog wel de manufactureenzaak van Ruding en het blok arbeiderswoningen daarachter in de volksmond Rudingskrimp of Rudingsgange genoemd. Later werd de manufactureenzaak gerund door mijn vader en op dit moment is er een dierenpeciaalzaak (Pet's Place) in gevestigd en een Suri-naams eethuis (Asmara).

Pet's Place 2023 (coll. Wim A.H. Rozema)

Ontstaan Martenshoek

De geschiedenis over het ontstaan van Martenshoek dateert al van rond de 1600. Het Bestuur van de Stad (Groningen) was in die tijd voornemens om een kanaal te graven van de stad Groningen naar het Oldambt. Het nog te graven kanaal kreeg alvast een naam: "Nije Diep". De oude veenstreken waren toen in het bezit van Stad en Lande, die het weer later verpachtte aan de Stad. Deze was kapitaalkrchtig genoeg om nog meer veengronden aan te kopen. Rond 1630 was het Diep tot aan Sappemeer gegraven en is het verlaat (sluis) in Martenshoek ook aangelegd. Men is doorgestaan met graven van kanalen, zijkanalen, wijken, bruggen etc. tot na 1800. Er ontstonden in de buurt van sluisen, bruggen en vaarknelpunten kleine of grote uitbreiding van bestaande nederzettingen of gehele nieuwe. Een van die

nederzettingen was Martenshoek. Doordat veelal de schepen met turf of aardappelen door de smalle sluis moesten manevreren, ontstonden er vaak opstoppingen en moest men wachten tot men aan de beurt was. Dagelijks moesten er soms meer dan 100 schepen door de sluis. Dat leidde vaak tussen de sluismeester en de schippers tot ruzie, vloeken en schelden. De schippers hadden als ze moesten wachten tijd voor een borrel in de plaatselijke kroeg en de schippersvrouwen konden de tijd gebruiken om spullen in te kopen bij de slager, de kruidenier of om noodzakelijke onderkleding, werkkleding, beddengoed of iets voor het onderhoud van het turfschip te kopen.

Martenshoek omstreeks 1910 (coll. Historisch Archief Midden Groningen)

De Stad had reeds rond 1620 langs het kanaal huizen laten zetten. Op grond hiervan kan worden geconstateerd dat Hoogezand en ook Sappemeer omstreeks die tijd daadwerkelijk zijn ontstaan. Voordat met het ontginnen van veen kon worden begonnen, moest men eerst zorgen voor een goede ontwatering. Dit gebeurde door het aanleggen of graven van kanalen en van sloten. Om het overtollige water snel af te voeren werden watermolens

gebouwd. De vervening trok veel mensen aan die onderdak, voeding etc. nodig hadden. Omdat er in de directe omgeving veel soorten granen (rogge, boekweit, gerst, haver) werd verbouwd was er de noodzaak om ook boekweitmolens, korenmolens en pelmolens te bouwen. In Martenshoek stonden sowieso 2 molens. Dat waren zogenaamde grutmolens. Ze werden ook wel rosmolens genoemd omdat de molen werd "aangedreven" door een paard (ros) of ezel.

Rudingskrimp Meint Veningastraat 24a t/m f/ voorheen Brugstraat 86 t/m 92

In 1844 verkocht Klaas Geerts Kros, van beroep garentwijnder (het ineen-draaien van twee of meer vezels) een stuk "tuin" aan Gerhardus Helmer Molema (perser / moleenaar). Molema op zijn beurt verkocht dit

stuk tuin (kadastrale nummer A 656) in 1884 aan Harmannus Everhardus Kok Ruding, koopman en manufacturier te Martenshoek. De familie Molema was vermoedelijk een echte molenaarsfamilie, want in 1785 kocht Helmer Gerhardus Molema korenwindmolen "De Steenbok" aan de huidige Kalkwijk. Het was in die tijd gebruikelijk dat de voornamen wisselden gedurende verschillende generaties. Vanaf 1887 werd door Harmannus Ruding op het stuk "tuin" een dubbele woning met schuur en

nog twee aparte woningen gebouwd. Vanuit deze locatie startte hij zijn winkel in manufacturen.

Martenshoek omstreeks 1930 met in het midden manufacturenzaak E. Ruding (coll. HAMG)

Deze laatste 2 aparte woningen bestonden uit een woning direct naast of tegen de eigen woning aan en een woning met 4 “kamers” en een woning met 2 “kamers”. Deze “kamers” met een eigen ingang deur werden later bekend als de woningen in Rudingskrimp. Een woning bestond uit een voordeur en gang naar de achterdeur, een keukentje en een kleine kamer en 1 of 2 bedsteden. In totaal ca. 30 m². Ook was er een kleine, niet beloopbare zolder. Van de diverse families die er gewoond hebben kan ik mij de namen van o.a. Meuken, Slor, Doornbos, Hollander, Blaauw, Lambeck en Eises nog goed herinneren. Mevrouw Eises was weduwe. Ik bracht elke zondagavond een emmertje aardappelen naar haar toe om te schillen. Toen haar man nog leefde maakte hij in zijn vrije tijd papierballen. Hij mocht het afvalpapier en karton van de manufacturenwinkel gebruiken om er papierballen van te maken. Het materiaal werd kletsnat gemaakt en daarna werden er ballen (ter grootte van sneeuwballen) met de blote handen van geperst. Die werden gedurende het hele jaar gemaakt en daarna op de zolder gedroogd. In de winter werden de papierballen verstoekt. Afgezien van de relatie met mevrouw Eises was er weinig contact met de andere

families. De mannen waren veelal werkzaam in de scheepsbouw, machinefabriek of waren landarbeiders. In die tijd vloeide er drank in overvloed.

Met als gevolg daarvan dat na het weekend vaak de krimp onder de rotzooi lag. Eens in het jaar was er een gezamenlijk samenzijn: namelijk met Pasen tijdens het neutenschaitn”. Dat kon prachtig in de krimp: een

harde ondergrond van sintels en asresten. Ik kan me nog herinneren dat er op maandagmorgen vaak een grote strontemmer bij de weg stond om te worden geleidigd door de gemeentereiniging. Dat was een verzameling van alle huurders. De huur van de “kamers” bedroeg destijds fl. 2,50 per week / per kamer.

De zes woningen (“kamers”) werden allen in de periode 1961 tot 1964 onbewoonbaar verklaart. Een deel werd verkocht aan timmerfabriek Remeijer & Winckebach. Het andere deel werd verkocht aan Frederikus Teuben. Hij sloopte de woningen en voegde de grond toe aan zijn reeds bestaande tuin. Zo kwam er een einde aan het wonen in Rudingskrimp.

De exacte locatie van de toegang tot de krimp is nog duidelijk zichtbaar. De inrit tussen het pand van de Jumbo Martenshoek en het huidige eethuisje.

Manufacturenzaak Ruding Martenshoek (Meint Veningastraat 24/voorheen Brugstraat 93)

Zoals eerder aangegeven startte Harmannus Everhardus Kok Ruding (geboren in 1837) vanaf 1887 zijn manufacturenzaak . Hij bouwde en verbouwde in de loop van de jaren verder. In 1913 overleed hij. Hij liet behalve zijn vrouw Francisca Carolina Sinnega nog 3 kinderen na; te weten: Everhardus Harmannus, Amalia Anna en Anna Alida. Francisca overleed in 1915. Harmannus en Francisca zijn beide begraven op de begraafplaats van de RK kerk in Martenshoek.

Martenshoek omstreeks 1920 met in het midden de verbouwde winkel van E. Ruding (coll. HAMG)

Everhardus zette de zaak voort. Hij verbouwde en investeerde in verbeteringen. Eind 1937 kwam mijn vader, Wim Nolden definitief in dienst bij Everhardus als zijn assistent. Hij was al eerder bij hem in dienst geweest. Dat was in 1928; maar na diverse vergeefse pogingen om salarisverhoging te krijgen, vertrok hij naar Apeldoorn. Daar heeft hij maar kort gewerkt. Hij werd vervolgens teruggevraagd door Everhardus Ruding.

Mijn vader kwam oorspronkelijk uit Delfzijl. Om de afstand te overbruggen ging hij in de “kost” bij de familie Wubbolts, die in Foxham woonden. In maart 1940 verhuisde hij naar Brugstraat 93 om daar te gaan wonen.

Rudingskrimp anno 2023 (coll. Wim A.H. Rozema)

Begin mei 1940 (net toen de oorlog begon) trouwde hij met Jacoba (Co) Walthaus. In de oorlogsjaren zijn Wil (1942) en Joke (1944) geboren en na de oorlog zijn Frans (1948) en Ik (1946) geboren en toen we reeds in de nieuwbouw naast het bestaande pand woonden werden Lies (1955) en Trees (1957) geboren.

Advertentie E. Ruding Martenshoek
(Oost-Gorecht e.o.)

In 1948 werd de eenmanszaak van Everhardus omgezet in een andere juridische structuur; namelijk van eenmanszaak naar een NV. Everhardus had ook nog een manufacturenzaak in de Nieuwe Ebbingestraat in Groningen; genaamd; “De Pijl “. Everhardus overleed in 1958. Hij liet een vrouw (Margaretha Catharina Möller) en 2 kinderen na.

De zoon Harmannus Everhardus Ruding was priester in Djokjarta en is op 43 jarige leeftijd verongelukt tijdens een voettocht op de berg Sumbing op Java. De dochter, Francisca Amalia, met roepnaam Cis, was gehuwd met Jan van der Broek (importeur van o.a. Zwitserse horloges). Margaretha overleed in 1963. Zowel Everhardus als Margaretha zijn in Soest overleden, maar beiden begraven op de begraafplaats van de RK kerk in Martenshoek. Vanaf dat moment was Wim Nolden als mede aandeelhouder, directeur van de NV.

Mijn jeugd in Martenshoek

Ik behoorde tot de zogenaamde babyboomers en heb een prima jeugd gehad. Na schooltijd waren we altijd buiten. Er waren veel vriendjes en vriendinnetjes van dezelfde leeftijd en we speelden verstoppertje, blikspuit en natuurlijk gingen regelmatig kattedwaad uithalen. Sjiesteren was ook populair: met platte stenen zo plat mogelijk op het water in het kanaal gooien en degene die met zijn steen de meeste “hupjes” maakte, had gewonnen.

Gevechten leveren met de jongens van de van Roijenstraat ; de ontmoetingsplek was de spoorbaan. Daarna samen nog even de witte “potjes” aan de telefoonpalen kapot gooien met de stenen tussen het spoor. Ook zwierven we veel rond bij de Flebofabriek; slootje springen en in de oude pijp klimmen. Achteraf gezien natuurlijk levensgevaarlijk. Via het land van Sikkie Bos kwamen we bij de lijnbaan van George Bodewes (de ankerkoning). Deze lijnbaan was smal (ca.10 meter) maar 200 meter lang. Hier werden dan de ankerkettingen, touwen etc. precies gemeten. Een bezoek aan de snoep- en sigarettenwinkel van Anton en zijn zus Lietje Duzink gebeurde altijd met meerdere jongeren tegelijk. Met verschillende afleidingsmanoeuvres werd er “gratis” kauwgum, schuimblokken en lolly’s gescoord. Gevoetbald werd er ook op straat; als er niemand een bal had, probeerden we

bij slager Steenhuis of slager Wesperbroek een zwienebloas te regelen. Vogeltjes vangen met een zelfgemaakt kooitje was een plezierige en vaak een langdurige bezigheid.

Kikkers waren ook niet veilig voor ons. Voor een paar extra zakcentjes “eerappels krabben”. Dat leverde 10 cent op voor een hele mandvol. We waren in die tijd voor weinig mensen bang, maar als er werd geroepen “utkieken plitsie Vos (Beere Vos) komt deraan” dan waren we attent genoeg voor een snelle vlucht.

Natuurlijk waren er groepen jongeren van verschillende komaf, die elkaar uitdaagden en ruziemaakten door het schelden van: “ roomsepoepen lusten gain soepn, lusten gain spek, roomsepoepen dai binn gek “ en als weerwoord “koksejoanen lusten gain kaonen, lusten gain spek, koksejoanen dai binn gek”. De roomsen gingen naar de lagere school, achter de RK kerk in Martenshoek en de gereformeerden naar de school met de Bijbel (halverwege Martenshoek en hotel Faber; precies tegenover de (“mizzemarkt”)’ . We waren een middenstandsgezin en deden onze boodschappen zoveel mogelijk bij de detaillisten die ook bij ons kochten. Op deze manier hadden we 3 slaggers, 4 kruideniers en 4 bakkers die bij ons aan de deur kwamen of waar wij wekelijks de boodschappen vandaan haalden.

Martenshoek omstreeks 1950 (coll. HAMG)

Vanuit het winkelgebeuren moesten er ook allerlei aanvullende werkzaamheden gedaan worden. Zo werden bijvoorbeeld de winkelramen regelmatig gewassen en ging er eens per maand iemand met de openstaande nota's op stap om te proberen de centen binnen te halen. Het was gebruikelijk in die tijd dat er op rekening werd gekocht. In verhouding werd er weinig contant betaald. Alleen maar een kwestie van vertrouwen; mensen kenden elkaar. Ook werden er regelmatig goederen "op zicht" bij klanten afgeleverd.

En als deze niet op tijd terug kwamen moest de klant er op een vriendelijke manier aan worden herinnerd.

Soms kwamen er na het weekend 3 karpetten of mooie vloerkleden terug van even opzicht. Bleek later dat de cliënt familie op bezoek had gehad; dat was dus een "potje dikdouan in huus". De boderijders (o.a. Smittenberg van de ATO en natuurlijk HS-expres) leverden een paar keer per week goederen af aan de noordzijde van de sluis. In vroegere tijden ging het nog per schip vanuit Groningen. Het was dus zaak de boderijder in de gaten te houden zodat de goederen konden worden opgehaald. De brugwachter had de ATO altijd in de smiezen en zorgde ook vaak dat de spullen in de diverse winkels kwamen. De dozen die van de AB-fabrieken uit Tilburg kwamen met dekens waren de grootste.

Van deze fabriek kwamen ook regelmatig presentjes in de vorm van geschoten hazen en fazanten. Door het bezorgen van al deze goederen scoorde hij dan vaak een sigaar of een paar centen. Op die manier pingelde hij er wat bij. Hij snipperde ook de "siepels" voor de vishandel van buurman Kogie Sesselaar. De drukste dag van de week was zaterdag. Vaak werden we een paar keer per dag gevraagd om de fietsen te tellen bij de concurrenten. Dit was de maatstaf hoe druk het bij de andere zaken was zoals: bij Hensen, Stiekema, (dikke) Jos Bodewes en de Concurrent. Het papier en karton, als afval van de verpakkingen, werden

gesorteerd en in dozen verpakt en daarna verkocht aan Mik. Die woonde halverwege de Smitslaan (later Julianastraat). Het was de truc om zoveel mogelijk kilo's te scoren en daarmee zoveel mogelijk zakcenten te verdienen. Soms werd het gewicht gemanipuleerd door het papier nat te maken of er een paar stenen in de dozen te doen.

Martenshoek omstreeks 1960 (coll. HAMG)

De geschoten hazen en fazanten, die als zakenrelatie werden ontvangen moesten natuurlijk wel worden schoongemaakt. Dat was echt geen klusje voor thuis. Ze werden dan naar Helmers gebracht. Die woonde afgelegen in het land in een grotendeels houten behuizing. Hij had zijn huisje midden in het land tussen het station Martenshoek en Kropswolde en tussen de spoorbaan en de Van Roijenstraat. Het was een echte kluizenaar; verbouwde zijn eigen aardappelen en groenten en hield ook kippen. Hij ving ook vogeltjes door lijm te smeren op de takken van de bomen rondom zijn onderkomen. De verkoop van deze vogeltjes en van eieren was een manier aan inkomen te komen. Bovendien was hij landarbeider en had daar ook een inkomen uit. Hij verkocht ook huiden aan Mik. In Martenshoek was er nog een andere kluizenaar. Namelijk Ysbrand (Iesbrand), die woonde op een stukje grond waar nu de fabriek van Vegter Rolletjes zich bevindt. Hij woonde aan de binnenkant van de

oude Molensloot in een houten onderkomen samen met veel eenden en ook met varkens.

Een bakfiets was in de vijftiger jaren het enige transportmiddel om de bestelde goederen bij de cliënten af te leveren. Mijn grote broer wilde de werking van de bakfiets ook wel eens uitproberen. Hij belandde echter met bakfiets en al in het stinkende kanaal.

Mijn pa zag het gebeuren, rende de straat over, sprong het water in en haalde grote broer met veel moeite onder de bakfiets vandaan. Het was trouwens niet de eerste keer dat pa iemand uit het kanaal viste. Ook de dochter van Bennie Bodewes (baas van de scheepswerf) probeerde met haar fiets langs het randje van de kade aan de "diepskant" van de ankers van George Bodewes te balanceren. Helaas, verkeerd evenwicht en daar verdween José in het water. Ook die keer kostte het mijn vader een nat pak. Begin 1960 werd een eerste auto met bagageruimte aangeschaft: een Ford Taunus met kenteken UT-92-34. Een hele verandering.

Uitbreiding manufacturenzaak Ruding

Rond 1952 werden er plannen gemaakt om een grote uitbreiding te realiseren. De huidige woning werd bij de winkel gevoegd en een deel van krimp werd opgeofferd voor een nieuwbouw winkel (herenkleding) en daarboven een woongedeelte met

Interieur Ruding 1963 (coll. Fam. Nolden)

daarboven 4 ruime slaapkamers. In 1954 /1955 was alles gereed. De zaken gingen goed. De uitbreiding met de herenafdeling met een hele nieuwe collectie was een succes. Ook de andere afdelingen scoorden goede resultaten

De collectie goederen bestond in die jaren vooral uit: bedden, wollen dekens, gestikte dekens, zijden dekens, flanel lakens, kapok matrassen, woninginrichting (gordijnen, vitrages, vloerbedekking, etc.), dames-ondergoed (nylons, panty's, onderjurken, bh's, korsetten, etc.), herenkleding, sokken, warme onderkleding met een half schaap erop, een uitgebreide collectie breiwool, etc. etc. De goederen werden voorzien van een prijskaartje; waar behalve de verkoopprijs ook andere informatie opstond (zie toelichting aan het eind van de tekst).

Interieur Ruding 1963 (coll. Fam. Nolden)

Begin 1969 trok de familie Ruding zich financieel terug uit de zaak. Er waren trouwens nog meer Ruding in Hoogezand: Koffiebrandrij Ruding tegenover Hotel Faber, Henk Ruding, damesmode aan de Hoofdstraat en Gerard Ruding, woninginrichting in Sappemeer. Op de een of andere manier toch familie van elkaar. Alle middenstandszaken met de naam Ruding zijn in het huidige Hoogezand-Sappemeer niet meer aanwezig. Wim Nolden werd in 1970 ernstig ziek en moest zijn werkzaamheden langzamerhand overdragen aan zijn nog jonge zoon Frans. Wim overleed begin 1971. De zaak werd tot medio 1973 voortgezet door Frans. Door veranderde wetgeving werd de NV in 1972 nog gewijzigd in een BV. Het gehele pand werd in 1974 verhuurd aan Tapijtvoordeel uit Apeldoorn. Dit contract werd in 1977 beëindigd en daarna vond er een splitsing plaats in het pand. In de aanbouw + woning kwam een bloemenzaak van Alje Miedema en daarna bar 't Fust en later ook nog andere cafés en allerlei eetgelegenheden. In het andere grotere deel kwamen eerst allerlei drankzaken (o.a. Niemeijer Drankenmarkt, dranken

Bar 't Fust omstreeks 2002 (coll. fam. Kleine)

handel Vini France en drankenhandel Mitra) en daarna verschillende zaken in dierbenodigdheden. Het karakteristieke pand heeft tot op heden zijn unieke uitstraling en prominente plaats in het centrum van Martenshoek behouden

Vini France (coll. HAMG)

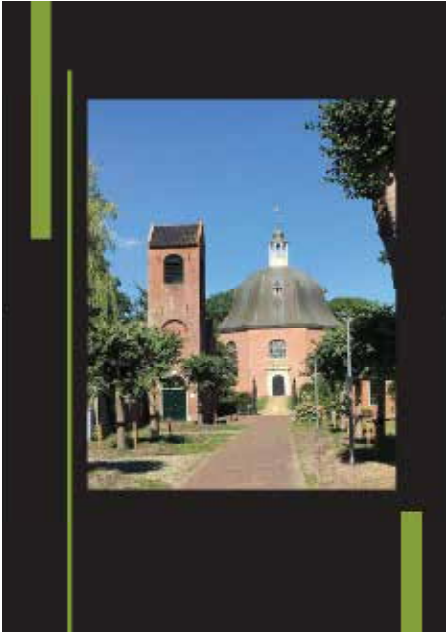

Mitra (coll. HAMG)

Toelichting prijskaartje:

Het prijskaartje begon met het jaarnummer: bv 5 (v. h. jaar 1965) en daarna het factuurnummer uit het inkoopboek; zodat je altijd terug kunt vinden waar je het artikel had gekocht i.v.m. bijvoorbeeld nabestellen of reclameren en je kon dan ook zien hoelang het artikel in de winkel lag. Artikelen die langer dan 2 jaar in de winkel lagen kwamen dan in aanmerking voor de opruiming. Op het prijskaartje stond ook in de inkoopprijs in een geheimschrift. De cijfers 1/2/3/4/5 werden vertaald door de letters a/o/u/i/e en de cijfers 6/7/8/9 werden vertaald door de letters a/o/u/le met 2 streepjes erboven. De 0 werd vertaald door letter x of door een driehoekje. (Deze code was alleen bij de directie bekend). Onderaan op het prijskaartje stond de door klant te betalen prijs.

Boekpresentaties

Boekpresentatie Koepelkerk Sappemeer

Op vrijdag 13 januari 2023 was het zover : ons lid Frits Visser presenteerde in de Koepelkerk te Sappemeer zijn boek : “De Koepelkerk Sappemeer. Vier eeuwen Kerkelijk Leven in en rondom de Koepelkerk”. In zijn toespraak in de Koepelkerk tot de genodigden vertelde Visser over de totstandkoming van het boek : “Beste mensen. Bedankt, dat jullie allemaal gekomen zijn naar aanleiding van de uitnodiging om de presentatie van mijn boek over de Koepelkerk bij te wonen. Met jullie aller medewerking, ieder op haar of zijn manier, is dit boek uiteindelijk tot stand gekomen. Waarom is dit boek geschreven en waarom op deze manier? Allereerst natuurlijk mijn grote belangstelling voor mijn geboorteplaats Sappemeer. In 1947 ben ik geboren in de oude Schoolmeesterswoning, vóór bij de weg en links van het kerkpad, dat naar de kerk loopt. Vijfentwintig jaar lang, tot

ik in 1973 ging trouwen en het huis uitging, ben ik opgegroeid in deze plaats.

In de tweede plaats; bij onderzoek in de gemeentelijke en provinciale archieven kwam ik veel zaken tegen van historische waarde, die ik hiermee wil benoemen.

Ten derde: Voor de eerste burgemeester van de gemeente Midden-Groningen en de toekomstige bewoners van Midden-Groningen wilde ik de geschiedenis van de Koepelkerk als middelpunt van de voormalige gemeente Sappemeer en zijn historisch belang voor zijn omgeving laten zien. En niet in de laatste plaats breng ik hiermee een ode aan mijn ouders, die zich voor de kerk en samenleving in Sappemeer hebben ingezet, en aan mijn broer Gouke , die zich tot zijn overlijden volledig heeft ingezet voor de Koepelkerk.

Ter herinnering:

Na de overdracht door de Kerkelijke Gemeente van de Koepelkerk in 2006 aan de Stichting Oude Groninger Kerken, werd de Koepelkerk voor 30 jaar in erfpacht gegeven aan mijn broer Gouke Visser. Gouke beloofde toen het van Oeckelen-orgel te laten restaureren en heeft mij daarna gevraagd om gezien mijn achtergrond in de muziek, de restauratie van het orgel vast te gaan leggen. Dat leek me leuk..dus ging ik op stap met mijn fototoestelletje om zoveel mogelijk alles wat er in de kerk ging gebeuren vast te leggen. Tijdens de ontmanteling van het orgel probeerde ik alle bijzonderheden van bouw en geschiedenis van het orgel te vinden. Vragen bij kerkelijke instanties en met name navraag bij Jan Terbijhe, toen archivaris van de kerkelijke gemeente, leerde me, dat alle historische kerkelijke gegevens inmiddels verhuisd waren naar de Groninger archieven

(het G.A.G.). Alleen de orgelperikelen van 1990 tot 2006 waren nog in het archief van de N.H.-gemeente in de Damkerk aanwezig en die werden mij ter beschikking gesteld.

Daarna trok ik vele dagen/ weken / maanden met trein of auto naar de Groninger archieven om gegevens van het orgel, maar langzamerhand ook van de hele geschiedenis van de kerk op te zoeken en te fotograferen. Via Daan Hulsebos, bestuurslid van de historische vereniging kreeg ik van de toen nog in Sappemeer woonachtige Henk Booij een vooronderzoek over de bouw en begintijd van de Koepelkerk uit de Groninger archieven, waar hij archivaris was. Aangevuld met plaatjes uit de kerk en onderzoek van o.a. Gerrit de Vries over de oude Heerenbanken, heb ik de geschiedenis van de kerk ontdekt en in het kort beschreven. En verder haalde ik uit het Gedenkboek (ter herdenking van 300 jaar gemeenten Hoogezand en Sappemeer 1628-1928) verdere gegevens van organisatoren, maar ook de lijst van dominees, die in Sappemeer hebben gestaan. Aangevuld met eigen informatie en met name de dominee lijst uit de Groninger Archieven van W. Duinkerken maakte ik de lijst compleet tot en met 2004. Naast de algemene geschiedenis van de kerk, heb ik dus ook een hoofdstuk gewijd aan de Dominees van de kerk.

Verder onderzoek volgde. Pas in 1875 kwam het orgel in de kerk (andere kerken hadden al een orgel!). Maar hoe ging het daarvoor? Schoolmeesters kwamen in beeld, want toen er nog geen orgel was, moesten de schoolmeesters voorzingen in de kerk en zij moesten ook kosterdiensten verrichten. De schoolmeesterlijst van Sappemeer, die wijlen Harm-Jan Frese , uit Kielwindeweer, maakte en

en in Pluustergoud publiceerde, heb ik aangevuld. In 1861 werd de kosterwoning gebouwd, kwam er een koster en hoefde de schoolmeester geen kosterstaken meer te vervullen. In 1875 kwam het orgel in de kerk en hoefde de schoolmeester ook geen voorzangerstaken meer te vervullen. J.v.d.Molen van de Groninger Archieven had inderdaad in 2010 vele meters archief van de kerk in Sappemeer toegevoegd aan de archieven in Groningen, die er al waren vanaf 1650, de begintijd van de kerk. Probeer dan maar om verbanden te leggen tussen onvolledige kasboeken en notulen van kerkenraadsvergaderingen en o.a. dissertaties over de orgelbouwer van Oeckelen & zns. Ook in de Gemeentelijke archieven van de voormalige gemeente Sappemeer kon ik terecht en kreeg ik alle hulp van archivaris Teade Smedes, toen in de gemeente Hoogezand-Sappemeer en die nu het Gemeentelijke Archief van Midden-Groningen beheert. Alle hulde aan hem. Vaak reed ik ook naar Roodeschool om de vorderingen van de restauratie van het orgel in de werkplaats van Sicco Steendam te volgen. Speciale dank voor zijn medewerking en informatievoorziening is hier op zijn plaats. Wim van de Laar heeft met het orgel vandaag het resultaat van die restauratie getoond.

Terug naar de kerk;

in 2010 bleek de schilderbeurt van de gehele kerk uit de 90' er jaren minder gelukt te zijn en gaf ook bij het orgel een rare uitslag en afbladderende te zien. Er werd besloten de hele kerk te gaan herschilderen. Maar welke kleur was oorspronkelijk? Dus weer naar de Groninger Archieven, daar bleek dat in principe het orgel in 1875 mahoniehout imitatieschildering was geschilderd. Bij afkrabben van de kerkbanken bleek, dat er verschillende lagen over elkaar heen geschilderd waren, maar dat de eerste lagen zelfs blauw geschilderd moeten zijn geweest. (Misschien insect-onvriendelijke kleur?)

De herbouw tot Koepelkerk, die dankzij de volhardende kerkenraad, met speciaal hier te noemen de heren Jaap de Boer (helaas in 1988 over-

leden) man van Nel de Boer en Jan Terbijhe (in 2022 overleden), man van Ineke Terbijhe, tot stand kwam (1986-1990) - zij wisten geld los te peuteren van de herinrichting Oost-Groningen en van de Rijksdienst voor Monumentenzorg- maar heeft ook tot een aantal wijzigingen geleid. Enkele herenbanken werden verwisseld. De opgang naar het orgel werd achterlangs gesitueerd, de gasverwarming werd vervangen door een heteluchtstelsel en er werd een toilet aangelegd. De vier (verrotte) pilaren verdwenen en de aanwezige graven werden opnieuw in de kerk gesitueerd. De restauratie-commissie bevatte toen de namen: de dames Harmeier, Reinek en Visser (onze Dineke) en de heren de Boer, Boorsma, Geusebroek (onze Joop), Rotgers en van der Span (Koos) spanden zich in om de herbouw samen met de uitvoerders Kouwen en Woudenberg en constructeur ir. Coops uit te laten voeren.

Terug n. d. Groninger Archieven:

In 1929 werd de roep om een vergaderlokaal groot en werd het verenigingsgebouw gebouwd, tegenover de kosterwoning en gekoppeld aan de sinds 1783 gebouwde klokkentoren en die in 1898 verhoogd was en toen ingehuldigd werd door koningin Wilhelmina.

Daar vonden de voorbereidingen voor de diensten plaats, de repetities met kerkkoor en ook de Zusterkring had er onderdak. Deze maakten de kerkdiensten en het onderhoud van de kerk mogelijk. Ik vond het van belang om daar hoofdstukken in het boek aan te wijden. Van de Zusterkring kreeg ik de notulen vanaf 1929 en informatie van Lina Buining en van Rika Heerlien-Vinckers (die 3 januari 2023 op 92 jarige leeftijd overleed) kreeg ik veel informatie over de koren. Speciaal in verband met de zangkoren heb ik ervoor gekozen om een voorbeeld van kerkzang uit die dagen ten gehore te brengen. Een loflied; genaamd Cantique de Racine van Gabriël Fauré.

Tenslotte heb ik een hoofdstuk aan het behoud van het Cultureel erfgoed en hier met name de Koepelkerk

gewijd, waarin ik de restauraties die dankzij mijn broer Gouke tot stand zijn gekomen en het onderhoud van de Koepelkerk na 2004, heb beschreven. Waar ik geen hoofdstuk aan gewijd heb, is de begraafplaats van de kerk. Daar ligt de meeste geschiedenis van de kerk. Ook nabestaanden zullen op zoek gaan naar hun 'roots' en zullen daarbij de begraafplaatsen en grafombes van hun voorouders proberen te zoeken. Ik pleit hier voor het behoud en herstel van oude graven en grafzerken waarbij ik speciaal Harma Bier wil noemen, die zich daar volledig voor inzet, om het verhaal van ons voorgelicht en het optekenen van alle informatie, die daarvan nog in welk archief of concrete uitingsvorm (graven) aanwezig is en of hetgeen een onderzoek naar het verleden rechtvaardigt".

Frits Visser spreekt in de Koepelkerk de genodigden toe.

Visser geeft uitleg over zijn boek aan burgemeester Hoogendoorn

De koepelkerk Anno 2023 in zwart/wit.

Foto's: © Wim A.H. Rozema.

Bieb ontvangt boek ‘Meihuizen twee generaties huisarts-families te Sappemeer’

Lucie Meihuizen (rechts) en Adam de Haan overhandigen het boek aan de bibliotheek in het Huis van Cultuur en Bestuur te Hoogezand

Foto's © Wim A.H. Rozema

De bibliotheek in Hoogezand heeft een nieuw boek aan de collectie kunnen toevoegen over een stukje geschiedenis in Sappemeer: ‘Meihuizen twee generaties huisartsfamilies te Sappemeer 1895-1967’.

Harry Struik presenteerde uniek boek : ‘Het Nieuwsblad 1946-1991’

Harry Struik presenteert zijn boek ‘Het Nieuwsblad 1946-1991’

In Hotel Faber in Hoogezand zijn op vrijdag 19 mei j.l. de eerste exemplaren van het nieuwe boek ‘Het Nieuwsblad 1946-1991’, samengesteld door ons lid Harry Struik, aangeboden aan genodigden, waaronder de kinderen van de uitgever in die periode, Rimmelt Kremer.

Het 70 pagina's tellende boek heeft Harry Struik, voormalig wethouder van Hoogezand-Sappemeer en echtgenoot van de dochter van Kremer, Janneke, veel werk gekost. Struik: „Ik heb kranten van voor de oorlog bekeken en die waren een aanloop wat het Nieuwsblad zou worden”.

Het boek is woensdag 8 maart jl. aangeboden door de schrijver, Adam de Haan uit Oegstgeest. De Haan is geen schrijver, maar fysicus en jaren werkzaam geweest in de telecom. Hoe komt een inwoner van Oegstgeest, overigens geboren in Ter Apel, om een boek over huisartsenfamilies in Sappemeer te schrijven? Dat blijkt evenwel niet zo onlogisch: hij is getrouwd met een dochter van huisarts Meihuizen. De Haan deed zijn verhaal aan de aanwezige Regiokrante en aan onze redactie :

“Toen oude dozen van zolder werden gehaald bleek dat er veel bewaard was gebleven en daar een schat aan informatie over beide huisartsen in zat. Het gaat om vader Fieko Meihuizen, die huisarts was van 1895 tot

Het bleek geen gemakkelijke opgave de kranten van 1946 tot 1991 te kunnen bekijken. Een deel ervan was in te zien bij het gemeentearchief en het overgrote deel was te vinden bij de Groninger Archieven in Groningen. Struik: „Ik heb hele stapels kranten doorgebladerd en artikelen uitgezocht die ik graag wilde bewaren, die relevant waren. Ik heb ze met mijn telefoon gefotografeerd en thuis uitgewerkt en zo heb ik het verhaal van de krant gemaakt.”

Onze redacteuren Daan Hulsebos (links) en Melle Vos overhandigen een exemplaar aan mevrouw Rozeboom van de Bibliotheek

Ook archivaris Teade Smedes ontvangt een exemplaar van het pas verschenen boek

1933, en zoon Sjoerd Gerben Meihuizen, die de praktijk van 1933 tot 1967 runde. In de dozen zat ook een brief uit 1947 die van Prins Bernhard bleek te zijn. Hij had de brief aan Sjoerd Gerben geschreven, waarin Bernhard hem bedankte voor wat de huisarts in de oorlogsjaren had gedaan”.

De Haan is in 2018 met het boek begonnen, dat hij vorig jaar heeft afgerond. Het 129 pagina's tellende boek gaat uitvoerig in op het werk van de twee generaties huisartsen in Sappemeer en bevat naast veel tekst ook een groot aantal foto's.

Het boek is eerder al aangeboden aan de Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o. en is nu dus ook toegevoegd aan de collectie van de bibliotheek.

Het boek is te koop via www.mijnbestseller.nl en kost 24 euro.

Het is een zeer gedetailleerd boek geworden met veel stukjes nieuws uit Hoogezand-Sappemeer. Het Nieuwsblad was in de beginjaren een abonnementskrant, maar in 1980 stopte dat en werd het een huis-aan-huisblad.

“Dat is niet helemaal goed gegaan in de volgende jaren en in 1991 stopte het Nieuwsblad en werden de rechten overgenomen door de Regiokrante. Tot twee jaar terug stond het Nieuwsblad-logo ook op de voorpagina van de Regiokrante en dat stopte toen”, aldus Struik. Pluustergoud redacteur Daan Hulsebos heeft deze unieke uitgave samen met enkele sponsors mogelijk gemaakt.

Alle leden van onze vereniging hebben inmiddels een gratis exemplaar ontvangen. Secretaris Wim A.H. Rozema van de Historische Vereniging Hoogezand - Sappemeer e.o., die deze middag presenteerde, memoreerde in zijn inleiding : „De exploitatie van drie huis-aan huisbladen in de regio bleek geen haalbare zaak. Nu voorziet de Regiokrante ons van heel veel nieuws. De andere kranten hebben de slag verloren.”

“Stootshorn, van plaggenhut tot landhuis”

Hij gaf al een paar keer een lezing voor onze vereniging in De Tibbe in Sappemeer en in 2021 verzorgde hij, op verzoek van onze secretaris, de zesde “Jaap Westerdiep lezing” in het Kielzog te Hoogezand. Historicus Nick Kieft uit Noordbroek. Stootshorn raakte dermate geboeid door de rijke historie van zijn woonplaats, dat het uitgeven van een boekwerk met de resultaten van zijn historisch onderzoek, nu een feit is.

Nick Kieft over zijn nieuwe, op 4 juni jl. in de monumentale kerk van Noordbroek gepresenteerde boek :

“Rond 1800 lag er bij het dorp Noordbroek, in een streek die Stootshorn heette, een uitgestrekt landgoed van een aanzienlijke Groninger regentenfamilie. Naast een groot huis lag er een uitgestrekt park met duizenden bomen, vijvers, boomgaarden en moestuinen. Bij dit bezit hoorden ook uitgestrekte deels ontgonnen stukken hoog- en laagveen. Vandaar de naam van het landgoed: Veenhuizen.

Na het overlijden van de laatste mannelijke eigenaar, Mr. Joseph Gockinga, liet zijn weduwe het bezit in 1852 veilen. Enkele opkopers namen delen van het landgoed over en verkochten die weer in kleinere stukken door. Kopers waren bijna in alle gevallen landarbeiders uit de omgeving. Landarbeiders die land kochten! In het boek wordt uitgelegd hoe zij hiertoe in staat waren. En juist dankzij die aankopen ontsnapten deze landarbeiders aan de diepe armoede die de Grote Agrarische Depressie in de jaren na 1878 elders veroorzaakte.

Rond 1900 waren velen van hen groentekweker of zelfs landbouwer geworden. Hun relatieve vooruitgang werd echter door de modernisering in de twintigste eeuw weer ongedaan gemaakt. Stootshorn lag te ver van moderne voorzieningen zoals waterleiding en elektra.

Ver na de Tweede Wereldoorlog kwamen de overgebleven woningen in handen van mensen die de boerderijtjes tot prachtige landhuizen ombouwden.

In dit boek wordt de geschiedenis van Noordbroek en van de erbij behorende buurtschap Stootshorn beschreven vanaf de eerste bewoning tot onze tijd. Het dorp Noordbroek wordt geplaatst in een omgeving waar natuurlijke omstandigheden zoals de vorming van de Dollard en menselijke activiteiten het leven deden bewegen op de golven van de geschiedenis.

Tenslotte wordt ook een biografische schets gegeven van drie ‘grote zonen’ van Stootshorn.

Mannen die alle drie voor hun grote verdienste voor de samenleving een koninklijke onderscheiding hebben gekregen en onder eenvoudige omstandigheden op Stootshorn school zijn gegaan. n.l.:

Geert Veenhuizen,
Eltjo Rugge en
Johannes Leonardus Amerika.

Info/bestellingen :
kiefert284@planet.nl

De voormalige openbare lagere school van Stootshorn met rechts de schoolmeesterswoning: een belangrijke bron van ontwikkeling en van cultuur

Foto's W. A. H. Rozema

Gastredacteuren gevraagd.....

De redactie van Pluustergoud wil zich sterk maken om van zoveel mogelijke gebouwen en objecten in Hoogezand-Sappemeer e.o. de historie vast te leggen voor ons nageslacht. Daarvoor zoeken wij gastredacteuren die enige ervaring hebben op het gebied van interviewen en in staat zijn een en ander vast te leggen op papier. Van de buitendorpen Westerbroek, Foxhol en Kielwindweer zijn inmiddels goed gedocumenteerde boeken verschenen. Voor Martenshoek hebben zich inmiddels aangemeld Rob Nolden en Hans Suurmeijer, beide vroeger woonachtig in Martenshoek en voor Sappemeer heeft zich aangemeld onze pas afgetreden voorzitter Okkie Smit. Voor Hoogezand zoeken wij nog vrijwilligers. Bent u geïnteresseerd, neemt u dan contact op met de redactie.

Ons **drukwerk** werkt in uw voordeel

Drukwerk moet er verzorgd en professioneel uitzien, want het bepaalt in belangrijke mate hoe uw bedrijf, instelling of organisatie naar buiten toe overkomt. Of het nu gaat om visitekaartjes, briefpapier, enveloppen, mappen, brochures, speciaal promotiemateriaal of een van A tot Z verzorgde mailing. We kunnen het drukwerk ook voor u bezorgen. Het is bij ons in goede handen. En ook uw privé familiedrukwerk verzorgen wij tot in de puntjes.

Mr. A.J. Romijnweg 17
(ingang van Olmstraat)
9672 AH Winschoten

I www.drukenprint.nl
E drukenprint@afeer.nl
T (0597) 453 521
M 06 218 475 89

Afeer

druk & print

G. Imbosstraat 60
9607 PE Foxhol

foxholster
metaalhandel

in- en verkoop metalen, kabel,
bruikbare materialen en sloopwerken

inzamel nr: 01.853 BE /verwerker 01.V/ VIHB GR 503716

tevens inname accu's en verwerking grondkabels

tel. 0598-39 45 04 /p rivé 0598-38 06 86 / b.g.g. 06 50565966

DEKENS

METAALGIETERIJEN B.V.
SAPPEMEER

IJzer - Ni Resist - RVS - Staal - Brons en Aluminium Gietwerk

Noorderstraat 370
9611 AV Sappemeer

Tel. 0598 – 39 29 97

Machinefabriek ekens B.V.
Sappemeer

Verspaning – Revisie – Balanceertechniek

De Vosholen 101
9611 TE Sappemeer

Tel. 0598 – 38 21 02

www.dekensgroep.nl

